

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**OSMANLI KADINININ GİYİM KUŞAMI
(TANZİMATTAN MEŞRUTİYETE)**

**Tezi Hazırlayan
Fusun BAYER**

**Tezi Yöneten
Prof. Dr. Şefaettin SEVERCAN**

**İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi**

**Temmuz 2010
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**OSMANLI KADINININ GİYİM KUŞAMI
(TANZİMATTAN MEŞRUTİYETE)**

**Tezi Hazırlayan
Fusun BAYER**

**Tezi Yöneten
Prof. Dr. Şefaettin SEVERCAN**

**İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi**

**Temmuz 2010
KAYSERİ**

Prof.Dr. Şefaettin Severcan danışmanlığında Füsün Bayer tarafından hazırlanan
“Osmanlı Kadınının Giyim Kuşamı (Tanzimattan Meşrutiyete)” adlı bu çalışma
jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve
Sanatları Anabilim Dalında **yüksek lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

02.07.2010
(Tez savunma sınav tarihi yazılacaktır.)

JÜRİ:

Danışman

Üye

Üye

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 23.07.2010 tarih ve
.....17..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

23.07.2010

Prof.Dr. H.Yunus APAYDIN
Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Tez hazırlama döneminde yardımlarını esirgemeyen, her konuda destek olan tez danışmanım Prof. Dr. Sayın Şefaettin SEVERCAN'a,

Ders dönemi boyunca yardım ve desteklerini gördüğüm hocalarım hocam Prof. Dr. Sayın Şefaettin SEVERCAN'a, Prof. Dr. Sayın Ahmet UĞUR'a, hocam Prof. Dr. Sayın Sebahattin SAMUR'a,

Bana cesaret veren Annem Aliye Kahya'ya, Murat'a, Selva'ya ve Berat'a, Mustafa'ya, Efza'ya, Yıldız ve Hasan'a,

Tezimin hazırlanmasında tecrübelerinden ve kaynaklarından faydalandığım Babam Ahmet Kahya'ya ve kardeşim Esra'ya,

Yardımlarını esirgemeyen Ak-Fen MTSK personeline, arkadaşlarıma,

Teşekkürler,

Füsun.

ÖNSÖZ

Bu konuyu araştırmaktaki amacım; kadın giyim kuşamının etkilendiği faktörleri, toplumların hangi kriterlere göre birbirlerinin giyim kültüründen etkilendiklerini, baskın olan toplumların moda konusunda ve siyasi, sosyal, kültürel, dini boyutta ne derece söz sahibi olabildiklerini siyasi süreç içerisinde değerlendirebilmektedir. Nitekim kıyafetler, tarih boyunca, ferdin ait olduğu topluluğu en iyi ifade eden işaretler olmuşlardır.

Konumuz “Tanzimat’tan Meşrutiyet’e kadın giyim kuşamı” olmasına rağmen, Tanzimat döneminde Türk kadını modası geğmiş yılların kültür birikimlerinin izlerini taşımaktadır. Osmanlı giyim kültürü, Türklerin göçebe atalarının giyim kültürünün devamıdır. Yaklaşık 2000 yıllık süreçte, yaşadıkları coğrafya değişse de, farklı topluluklardan etkilenseler de, biçimsel olarak Osmanlı kadının giysileri geğmiş yıllara ait işaretleri taşımıştır. Dolayısıyla, MÖ II. binden itibaren tarihi süreç gözden geçirilerek, Tanzimat’tan Meşrutiyet’e kadar, Osmanlı kadınının giyim kuşamı değerlendirilecektir.

OSMANLI KADINININ GIYIM KUŞAMI (TANZİMATTAN MEŞRUTİYEYE)

FÜSUN BAYER

ÖZET

Osmanlı kadınının giyim kuşamı ile ilgili ilk bulgular XII. ve XIV. yüzyıllara ait çiniler ve taş eserlerden elde edilmiştir.

Osmanlı Türklerinde aile, İslamiyetin tayin ettiği usul ve şekillere göre kurulurken, aile içerisinde kadına fazlaca önem verilirdi. İstanbul'un fethiyle birlikte, Bizanslılar'ın aile yaşantılarındaki kurallardan da etkilenildi.

XVII. Yüzyıl Türkiye'si bu devirde Batı Avrupa'ya "turquere" denilen modayı daha doğrusu yaşam üslubunu hediye ederken, Avrupa, baroku da, mimarisiyle, porseleniyle, modasıyla Osmanlı'nın büyük şehirlerine girmiştir.

Kadın sokak giyiminin değişmesiyle birlikte devlet bir takım hükümler yayınlayarak abartılı giysilere müdahale zorunluluğu hissetmiştir. XIX. yüzyıldan itibaren, toplumun ekonomik koşulları kötüleştikçe insanlar savurganlaşmış, sarayın müdahalelerine, saray kadınları bile uymayarak, dışarıdan getirttikleri değerli kumaşları incilerle işlemeye devam etmişlerdir. Batının kültürüne fazlaca rağbet edilen bu dönemde, pek çok âdetle birlikte batı modası da hızla Osmanlı ülkesine yerleşmiştir.

Osmanlı Devleti sınırlarında yaşayan gayri Müslim kadınlar da inançlarında olduğu gibi kıyafetlerinde de serbest bırakılmışlardır. Osmanlı milleti, azınlık kültürünü de hukukunu da muhafaza eden ictimai bir teşkilatlandırma oluşturmuş, bu konuda da başarılı olmuştur.

Görüldüğü gibi, Osmanlı toplumunda, ailede söz sahibi olan kadın, kılık kıyafetiyle de ön plana çıkmış, hatta devletin demokratik olarak sıkıntılı olduğu dönemlerde dahi göz alıcı giysileriyle, Osmanlı kadın modasını sergilemiştir. Batının hayran kaldığı kadın modası, yine batıdan etkilenerek değişime uğramış, ancak bu değişimde dahi söz sahibi yine kadınlar olmuştur.

Anahtar Kelimeler Yaşamak, Seyyah Mektupları, Turquerie Modası, Entari.

**OTTOMAN WOMEN'S CLOTHING CULTURE
(FROM POLITICAL REFORMS IN 1839 TO CONSTITUTIONALISM)**

FÜSUN BAYER

ABSTRACT

The earliest sources found in the history of Ottoman women's clothing date back to the ceramics and rock opuses uncovered in 12th and 14th centuries.

A family was formed according to the proper procedure of Islam in Ottoman Empire. After the conquest of İstanbul, the rules of the family were affected from Byzantium.

The socio-economic differences between the administrators and the common people also affected clothing styles at the Tulip Period. "Turquerie" which was the fashion and the life style from the 17th centuries for imitating aspects of Turkish art and culture, was given as a present to Europe in this period. European countries were fascinated by the culture of Turkey, which was part of the Ottoman Empire.

The administrators occasionally brought about legal regulations on clothes together with the changes on women's outdoor clothing. The harem women did not pay attention to the rules about clothing presented a great contrast with the administrators.

While the Palace and its court displayed showy clothes, the non Muslim people were protecting their clothing style like their beliefs. Otoman Empire protected non Muslims' culture and juristic.

Ottoman women who had a social existence and personal identity had an effective role in her family. They continued to wear showy clothes in Ottoman's troubled period. Europe was amazed with this women clothing fashion.

Key Words Yasmak, Travelers' Letters , Turquerie Fasion , Entari.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAMİYETTEN ÖNCE TÜRK KADINININ GİYİM KÜLTÜRÜ

1.1. TÜRKİYE SINIRLARI İÇİNDE ESKİ ÇAĞLARDA KADINLARIN GİYİM KÜLTÜRÜ.....	3
1.1.1. Hitit Kadınının Giyim Kültürü.....	3
1.1.2. Urartu, Frigya ve Lidya Kadınlarının Giyim Kültürü.....	4
1.1.3. Sümer Kadınının Giyim Kültürü.....	4
1.1.4. Hun Kadınlarının Giyim Kültürü.....	5
1.2. ORTA ASYA'DA TÜRK KADINININ GİYİM KÜLTÜRÜ.....	6
1.2.1. Göktürk ve Uygur Devletleri'nde Kadınlarda Giyim Kültürü.....	6
1.2.1.1. Göktürklerde Kadın Giyim Kuşamı.....	6
1.2.1.2. Uygur'larda Kadın Giyim Kuşamı.....	10

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAMİYETLE BİRLİKTE TÜRK KADININ GİYİM KÜLTÜRÜ

2.1. ORTA ASYA KADINININ GİYİM KÜLTÜRÜ.....	11
2.2. KARAHANLILAR DEVLETİNDE KADINLARDA GİYİM KÜLTÜRÜ	13
2.3. TÜRKİYE SELÇUKLULARI DÖNEMİNDE KADIN GİYİM KUŞAMI	15

2.3.1. İbn-i Batuta'nın İzlenimleri	15
2.3.2. Selçuklu Kadınları ve Dokumacılık.....	17
2.3.3. Selçuklu Kadınlarının Kullandıkları Aksesuarlar	20
2.3.4. Fatih Albümünde, Selçuklu Kadın Giysileri.....	23
2.3.5. Selçuklular Döneminde Saraylı Kadının Giyim Kültürü.....	25
2.4. OSMANLI KADINININ GİYİM KÜLTÜRÜ.....	26
2.4.1. Tanzimattan Önce Osmanlı Kadınının Giyim-Kuşamı.....	26
2.4.1.1. Tanzimat Öncesi Avrupa'da Moda.....	27
2.4.1.2. Tanzimat Öncesi Giyim Kuşamına Fatih Albümünden Örnekler.....	27
2.4.2. Tanzimat Öncesi Kadın Giyim Kuşamı ile İlgili Seyyahların Yorumları.....	30
2.4.3. Tanzimattan Önce Osmanlı Kadın Modasında Gelin Kıyafeti.....	31
2.4.4. Narh Defterlerinde Tanzimat Öncesi Kadın Giyim Kuşamı.....	32
2.4.5. Lady Montegü'nün Mektupları	35

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TANZİMAT'LA BİRLİKTE TÜRK KADINININ GİYİM KÜLTÜRÜ

3.1. XVII.YÜZYIL KIYAFET ALBÜMLERİ.....	41
3.2. DÖNEMİN KADIN GİYSİLERİNDE İŞLEME SANATI.....	42
3.2.1. Avrupa'da "Turquere" Modası.....	46

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TANZİMAT VE SONRASINDA BAŞKENTLİ MÜSLÜMAN KADININ GİYİM KÜLTÜRÜ

4.1. BAŞKENTLİ MÜSLÜMAN KADININ SOKAK GİYSİSİ.....	49
4.1.1. Yaşmak ve Ferace.....	49
4.1.2. Dönemin Ünlü Terzihaneleri.....	53
4.1.3. Lady Craven'un İstanbul Anıları.....	53
4.1.4. Goodwin'in Kıyafet Albümü.....	55
4.1.5. Muhammed b.Osman As-Sanusi'nin Başkent İzlenimleri.....	56
4.1.6. 1726, 1757, 1791, 1890 Yıllarında Sokak Giysileri ile İlgili Çıkarılan Fermanlar.....	57

4.1.7. XIX. Yüzyılda Avrupa Kadın Modası.....	65
4.1.8. Osmanlı Devletinde Kadınlar Artık Basında Yer Alıyor	66
4.1.9. Sultan II. Abdulhamid ve Çarşaf Modası.....	70
4.1.9.1. “Maşlah” Modası.....	76
4.1.9.2. II. Abdülhamid Döneminde Çıkan Fermanlar ve Kadın Derneklerinin Doğuşu.....	77
4.2. BAŞKENTLİ MÜSLÜMAN KADININ EV GİYSİSİ.....	79
4.2.1. Şalvar ve Kürk.....	79
4.2.2. Lady Montegü’nün Anlatımıyla Ev Kıyafetleri.....	84
4.2.3. Entari (Dolama).....	85
4.2.4. Üçetek ve Çedik.....	87
4.2.5. Tereke Defterlerinde Entariler.....	90
4.2.6. Buhari’nin Minyatürlerinde Ev Giysileri.....	91
4.2.7. Ev Giysilerinde Mücevherler ve Kumaşlar.....	92
4.2.7.1. Giysileri ve Kumaşları Düzenleyici Fermanlar.....	97
4.2.8. Ampir Modası.....	98
4.2.9. XIX. Yüzyıl’da Gelinlikler ve Düğün Kıyafetleri.....	98
4.2.10. Dört Peşli Entari ve Libade.....	101
4.2.11. Elbiselerde Kullanılan Aksesuarlar.....	103

BEŞİNCİ BÖLÜM

SARAYLI KADININ GİYİM KÜLTÜRÜ

5.1. HAREM DAİRESİ.....	106
5.1.1. Kadınlar.....	106
5.1.1.1. Valide Sultanların Giysileri.....	107
5.1.1.2. Kadın Efendilerin Giysileri.....	108
5.1.1.3. Gedikli Kadınlar ve Giysileri.....	110
5.1.1.3.1. Odalıklar.....	111
5.1.1.4. Büyük Odalar ve Giysileri.....	111
5.1.1.5. Harem Dairesi Hademeleri.....	112
5.1.1.6. Kadın Sultanların Oda Lalesi.....	112

5.1.2. Sultanlar.....	115
5.1.2.1. Sarayda Sultan Düğünleri ve Kadınların Giysileri.....	116
5.1.2.1.1. Leyla Saz'ın Anıları.....	116
5.1.2.1.2. Fatma Sultan'ın Düğünü ve Çeyizi.....	122
5.2. DİVAN-I HÜMAYUNDA KULLANILAN KUMAŞLAR.....	123
5.3. YABANCI SEYYAHLARIN SARAYLA İLGİLİ GÖZLEMLERİ VE SARAY KAYITLARI.....	127
5.4. TANZİMAT SONRASI SARAY KAYITLARINDA GİYİM KUŞAM.....	131
5.5. XIX. YÜZYIL VE SONRASI SARAYLI KADININ GİYİM KUŞAMI.....	133
5.5.1. Prenses Musbah'ın Anıları.....	137

ALTINCI BÖLÜM

GAYRİMÜSLİM KADINLARIN GİYSİLERİ

6.1. GAYRİMÜSLİM TEB'A.....	141
6.2. KUMAŞ İMALATI VE YAHUDİLER.....	142
6.3. HRİSTİYAN TEB'A.....	144
6.4. GAYRİMÜSLİMLERİN KİYAFETLERİNDEKİ FARKLILIKLAR.....	145
6.5. YABANCILARIN GÖZÜYLE GAYRİMÜSLİMLERİN GİYİM KUŞAMI.....	147
6.5.1. Lady Montegü.....	147
6.5.2. Ah Djevad'ın İzlenimleri.....	149
6.5.3. Sur L'orient İzlenimleri	149
6.5.4. Goodwin'e Göre İzlenimler	150
6.5.5. Müşavir Paşa Anıları.....	152
6.5.6. Prenses Musbah'ın Yabancılarla İlgili İzlenimleri.....	153
TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER.....	155
KAYNAKÇA.....	159
ÖZGEÇMİŞ.....	168

GİRİŞ

Giyim kuşam insanın mevkiini, cinsiyetini, medeniyetini ve hatta kişiliğini toplum içerisinde yansıtabilmesinin en önemli vasıtasıdır. Dolayısıyla hem bedeni, hem ferdi, hem de sosyolojik ihtiyaçtır. Giyinmek, insanları için bedeni ihtiyaç olması bakımından önemlidir. Çünkü giyim, insanı tabii etkilerden koruyan en önemli araçtır. Ferdi ihtiyaç olması bakımından önemlidir. Çünkü giyinmek, sekil ve güzellik kazanmaktır. Nihayet sosyolojik ihtiyaç olması bakımından önemlidir. Çünkü kıyafetin tarihi, dinler ve devletler, adetler, düşünceler tarihi ile iç içedir. Nitekim Fransızca'dan Türkçeye yerleşmiş olan “costume” kelimesi İtalyanca’ da “adet” demektir. Yani başlangıçta, geleneklerle kıyafetler aynı anlamları yüklenirken, toplumsal gelişmelere paralel olarak değişmişlerdir.

Toplumların kılık kıyafetleri, medeniyet tarihinin bir parçası olarak ele alındığında, giyim kuşamı, dini, etnolojik, ekonomik ve siyasi şartların etkilediği görülür. Dolayısıyla kılık kıyafetler toplumlarda, dini bir ihtiyaç olarak da kendilerini hissettirerek, bütün ilahi kitaplarda konu edilmişlerdir.

Yahudilerin Gen'ese'ine göre, kendilerini çıplak hisseden ilk insanlar, incir yapraklarından kemerler yaparak, omuzlarını hayvan kürkleriyle kapatmışlardır. Tevrat' ta; (Levililer,16;4) “başlarına keten sarık saracak, keten çamaşır giyecekler, kendilerini terleten bir şey giymeyecekler” yine Tevrat' ta (Hezeikiel, 16;3) “giysileri, ince ketenden, pahalı işlemeli kumaştandı” şeklinde ayetler yer almıştır. Yaşaya 18-24. ayetlerde, dönemin giysileri şöyle detaylandırılmıştır ;

“O gün Rab, güzel halhalleri, alın çatkılarını, hilalleri, küpeleri, bilezikleri, peçeleri, başlıkları, ayak zincirlerini, kuşakları, koku şişelerini, muskalarını, yüzükleri, burun halkalarını, bayramlık giysileri, pelerinleri, şalları, keseleri, aynaları, keten giysileri, baş sargılarını, tülbentleri ortadan kaldıracak.” Nihayet Kuran-ı Kerim'de Hz. Adem ile Havva, çıplaklıklarını fark ettiklerinde, haya duygusu hissederek elbiseyi icat

etmişlerdir. (Bakara s. 28-29, Araf s: 13-30 Ayetler). Kuran-ı Kerim’de ayrıca Bakara Suresi 2/187 de ; “Onlar (kadınlar) sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz.” ayetinde, kadın ve erkeğin değeri ile birlikte, kıyafetin de önemi yorumlanmaktadır.

Görüldüğü üzere dini boyutta giyim kuşam, bütün ilahi kitaplarda, yaratıcının talimatı olarak yer almıştır. Korunma ve süslenme gibi fiziksel işlevlerin yanında, ahlaki boyutta da etkili olmuştur. Sadece kapanması gereken yerleri örten araç olmaktan çıkarak, insanı toplum gözünde farklılaştıran nitelik kazanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAMİYETTEN ÖNCE TÜRK KADINININ GİYİM KÜLTÜRÜ

1.1. TÜRKİYE SINIRLARI İÇİNDE ESKİ ÇAĞLARDA KADINLARIN GİYİM KÜLTÜRÜ

1.1.1. Hitit Kadınının Giyim Kültürü

Yazılı belgelere göre M.Ö. II binde başlayan Anadolu tarihindeki ilk siyasi kuruluşlar, çevresi surlarla çevrili, sitelerde yaşayan beyliklerdir. Kaniş-Karum tabletlerinden anlaşıldığı üzere halk, hürler, köleler ve “saharu” adı verilen yerliler olarak sınıflanmışlardır. Kadın hâkimiyetinin etkili olduğu bu topluluklarda, kadınların ticari antlaşmalarda dahi, senet yapma, davalarda tanıklık etme hakları vardır. Kadınlara, özel şartlara göre tanzim edilen evlenme ve boşanma akitlerini, Anadolu adetleri ve kanunları gereğince bozma hakkı da verilmiştir. Kültepe tabletlerinin silindir mühür baskıları üzerindeki şekiller, o devrin kıyafetlerini, kadın tanrıçaların giyim kuşamlarını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Yani bu şekillerden çoğu, Anadolu yerli üslubunu yansıtmaktadır.¹

Prof. Dr. A. Afetinan incelemelerinde, Kaniş’ in baş tanrıçasını tasvir eden mühürlerde, onun birçok hayvan arasında gösterildiğini anlatırken, Hitit kabartma heykelleri ve arkeolojik buluntularda ise Hitit kadınının giyimleri ve aile yaşamlarıyla ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Hitit kadını sütunlu avlu ile çevrili evinde, aile kültürünü yaşatmada başlıca etkindir. Hitit kadınının kıyafetleri şöyledir: Topuklarına kadar uzanan elbiseleri uzun kolludur. Bele bir kemer bağlanmıştır. Etek kısmı bazen düz bazen uzunlamasına pliselerle süslenmiştir. Amazon Hikâyeleri’nin bazıları, benzetmelerle bu uzak devreden gelen Hitit güneş tanrıçası Herat’ın

¹ A. Afetinan; Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, M.E. Basımevi, İstanbul 1982, s. 10.

asker kıyafetindeki kabartması ile açıklanmak istenmektedir. Buna Amazonların yani asker kadınların Tanrıçası adı verilmektedir.”²

Miras konusunda ise, ölen erkeğin malları, karısı ve çocukları arasında paylaşılırken, baba evinde ölen kadının mirasına babası, koca evinde ölen kadının mirasına ise kocası sahip olabileceği bilgisi aktarılmaktadır.³

Görüldüğü üzere, pek çok konuda kadınların hak sahibi olduğu bu dönemde, yazılı belgelerde yer almamış olmakla birlikte, dönemin kadın heykel ve kabartmalarındaki Hitit kadınları kıyafetleriyle tanınmakta, kullandıkları süs eşyalarına da, arkeolojik kazılarda rastlanmaktadır. Nitekim, günümüzde Anadolu’ da bazı yörelerdeki bölgesel kadın kıyafetleri, Hitit kadınlarının giyim kuşam kültürünü bizlere yansıtmaktadır.⁴ Dolayısıyla Hitit ve Urartu Devletleri’ni kurmuş olan bu halkın gelenekleri, giysileri, yaşam tarzları Türk gelenekleriyle buluşmaktadır ve buradan hareketle bu medeniyetlerin varisi konumunda olanlar Türkiye’de yaşayan halktır, diyebiliriz.

1.1.2.Urartu, Frigya ve Lidya Kadınlarının Giyim Kültürü

Sonraki dönemde, Urartu, Frigya ve Lidya devirlerine ait belgelerde kadınlarla ilgili bilgiler daha da azdır. Ancak Doğu Anadolu’ da, Van’ da medeniyet kuran Urartular’ da, Van’ daki ünlü Şamramaltı kanalına, “Semiramis” adı verilerek, Kraliçe Semiramis’in isteğiyle çevresinde bağ ve bahçeler yetiştirmişlerdir.⁵

Orta-Assur Kanunlarının kadınlarla ilgili maddelerinde ise, kadınların sokağa çıkarken örtünmeleri ile ilgili maddeler yer almıştır. Boşanmalarda ise erkek istediği takdirde kadına tazminat ödemektedir.

1.1.3. Sümer Kadınının Giyim Kültürü

Doğudan gelerek Dicle ve Fırat’ın güneyine yerleşen ve tarihin en eski yazılı devir medeniyetini kuran Sümerlerin dilleri, Ural-Altay köküne dayanmaktadır. Dolayısıyla Türk Kavimi ile ilgisi olduğu kabul edilen Sümerlerin, soğuk iklime dayanıklı kalın

² A. Afetinan; Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, 1982, s.11.

³ Günseli Özkaya; Tarih içinde Kadın Hakları, TTK, Ankara, 1985, s. 5.

⁴ A. Afetinan; Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, 1982, s. 15.

⁵ A.g.e.; s. 16.

giysileri önem taşımaktadır. Sümerlerde üretici ve iş yapan durumunda bulunan kadınlar, günlük hayatta da söz sahibidir. Bugün Sümerlerden kalan arkeolojik belgelere dayanarak, bir Sümer sitesinin bütün yaşantısını canlandırmak dahi mümkündür.

1.1.4. Hun Kadınlarının Giyim Kültürü

Asya’ dan Avrupa’ ya akın eden Türklerin çok geniş ve çok farklı coğrafya üzerinde yaşadıklarını düşünürsek, buradaki kadınları dolayısıyla giysilerini yerleşik ve göçebe Türklerin durumlarına göre inceleyebiliriz: Burada en eski tarihi bilgiler, M.Ö. bin yılına kadar uzanan yazılı Çin verilerine dayanırken, VIII. yüzyıldaki Orhun kitabeleri, Uygur eserleri de bizlere kadınların yaşantısıyla ilgili ipuçlarını verir.⁶ Ancak milattan önceki yüzyıllarda, Ural Dağları ile Tuna Nehri arasına yayılan alanda yaşayan ve “İskit” veya “Saka” denilen gruplarda, kadınlar asker olarak yetiştirilerek, sürekli at üzerinde savaştıkları kabul edilse de, döneme ait birçok sanatkârane eserler bulunmasına rağmen yazılı belgelere ulaşamamıştır.

M.Ö. I. yüzyıldan, Miladi IV. yüzyıla kadar Orta Asya ve Avrupa’nın batı kıyılarına kadar uzanan bölgelerinde yaşamış Hun Türklerine ait tarihi bilgiler oldukça dağınık olmasına rağmen, diğer kavimlerin yaşantılarında da etkili rol oynayan Hunlar’ın pek çok belgelerde yaşantıları konu edilmiştir.⁷

Nitekim, Talas kıyısında bulunan M.S. II ve IV. yüzyıl Hunlarına ait kurganlarda ve kadın iskeletlerinin yanında, mutfak eşyaları ve ağaçtan örülmüş sepetler de bulunmuştu. Biri erkek, diğeri kadın mezarı olan mezarlarda kadının cesedi kısmen mumyalanmış, başı kırmızı ipekten bir kumaşla örtülerek ensesine bağlanmıştı. İpekli bağlarla bağlanan entarinin kumaşı da ipekten olup, ayaklarında çarık bulunmakta idi. Kadın da erkek gibi deriden pantolon giymişti.⁸ Bu açıklamalara göre Hunlarda kadınların başlarına ipek örtüler bağlayıp, elbiseler giydikleri erkeklerle birlikte ata binerek, savaşa katıldıkları, dolayısıyla rahat hareket edebilmek için pantolon tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

⁶ Mebrure Tosun; Kadriye, Yalvaç; Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Amrûl-Saduga Fermanı, T.T.K. Yay., Ankara 1975, s. 197-200.

⁷ A. Afetinan; Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, 1982, s. 27.

⁸ Bahaaddin Ögel; İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, T.T.Kurumu Basımevi, III. Baskı, Ankara 1988, s. 93-94.

Çok geniş topraklara dağılan Hunlar'ın, erkeklerle birlikte aynı işleri yaptıkları ve aynı haklara sahip oldukları da bilinmektedir. Ayrıca Asya Hunlarıyla ilgili Çin kaynaklarında Türk Hakanı yanında Hatunun resmen yer aldığı ve devleti eşiyle temsil ettiği de kaydedilir. Yerleşik bir ev kültürü olmamakla birlikte, kadınların el işlemleri ve örgüler yaptıkları ve bunları günlük hayatlarında kullandıkları görülmektedir.⁹ A. Afetinan'ın verdiği örnekte, Bizans elçilerinden yazar, Priskos, Atilla'nın huzuruna çıktığını anlatırken, kraliçe Rekka'nın kendisini karşıladığını ve Hun kadınlarının işlemler yaptıklarını anlattığını kaydeder.

1.2. ORTA ASYA'DA TÜRK KADINININ GİYİM KÜLTÜRÜ

1.2.1. Göktürk ve Uygur Devletleri'nde Kadınlarda Giyim Kültürü

1.2.1.1. Göktürklerde Kadın Giyim Kuşamı

Asya ve Avrupa Hunlarından sonra, Orta Asya' da kurulan devletlerden Göktürkler ve Uygurlara ait Türkçe vesikalarda da kadınlara fazlaca yer verilmiş, bilhassa Orhun Kitabelerinde kadının konumu sıkça vurgulanmıştır.¹⁰

Von le Coq, Karahoço kazılarında, pek çok renkli insan resimleri bularak bunları yorumlamış ve o dönem kadın giysileriyle ilgili, çıkarımlarda bulunmuştur. Buradan hareketle, Uygur hanımlarının kıyafetleri oldukça net bir şekilde açıklanmaktadır. Albüme göre, kadınların elbiseleri, erkeklere göre daha bol ve kırmalıdır. Aynı kordon ve püskülleri taşımalarına rağmen, kadınların başlarında sola meyilli bir hotoz bulunmaktadır. Saçları önden kâküllü, şakaklardan zülüflü, arkadan dökük veya ince örgülüdür. Züluf, kâkül ve ince örgü, ondokuzuncu asra, yani Avrupa tesirine kadar Türk hanımlarının hemen hemen hiç değişmeyen baş tuvaleti olarak görülür.¹¹

⁹ A. Afetinan; Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, 1982, s. 27.

¹⁰ A.g.e.; s. 28.

¹¹ Nureddin Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, Devlet Kitapları, İstanbul 1973, s. 10.

Şekil 1.1¹². Orta Asyalı bir Türk Kadını.

Orta Asyalı Türk Kadını'nın resmedildiği Şekil 1.1'de görülen hotoz, aslı "kotoz"dur. Hotoz, Şemseddin Sami'nin *Kâmusu Türkî*'deki açıklamasına göre, kadınların kendi saçlarından veya yemeni gibi başörtülerinden yaptıkları baş süsüdür.

Kotoz veya Koytaz adı verilen bu başlık, Türkistan'ın bir cins uzun kıllı öküzünün kuyruğundan yapılan tuğ ile at gerdanlarına süs olarak asılan püsküldür; isim Çağatayca'dır. Osmanlı'nın son dönemine kadar yetişkin kızların ve her yaşta kadınların en yaygın baş tuvaleti olan hotoz, evde kullanılırdı. Sokağa çıkarken ise yaşmağın başı örten parçası, hotoz üzerine atılıp bağlanırdı. Hotozlar bilhassa krep ile veya papâzî denilen bürüncükle yapılır, düğüm şekline göre adlandırılırlardı.¹³

Uygur ülkesinin samur derileri, beyaz keçeleri, çiçeklerle süslenmiş kumaşları çok ünlü idi. Kadınlar, hotozlu şapkalar giyerlerdi. Bu şapkaları, Çingiz Han çağındaki "Bogtag" adlı kadın şapkaları ile karşılaştırabiliriz. Moğollar da Cengiz Han ile birlikte Uygurlardan gerek toplumsal yaşam, gerekse giyim konusunda etkilenmişlerdir.

¹² N. Sevin; *On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, 1973, s.10.

¹³ Reşad Ekrem Koçu; *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Yayınları, Ankara 1967, s. 132.

Bundan dolayı, Uygur kadın ve erkek modası Cengiz Han' ın sarayına da yansımıştır¹⁴ Dolayısıyla Moğollarla Türkler arasındaki bu yakınlık, pek çok tarihçi tarafından inceleme konusu olmuştur.

Von le Coq'un Karahoço kazısında bulduğu eserlerden biri de, Doğu Türkistan'da nehre girmek üzere hazırlanan bir kız resmidir. Kızın saçının tepesine toplanarak çiçek gibi yapılması dikkat çeker. Albümde, bilhassa genç kızların saçlarının tepelerinde toplandığı, önde alın boyunca kakül kesilerek saç arkada, enseden itibaren toplanıp, tam tepede simit oluşturduğu gözlemlenmiştir. Japonya' da erkek çocukları bu şekilde saçlarını tepelerine toplayarak, kurdeleyle bağlamaktadırlar.¹⁵ Kadınların saçındaki kaküller, perçemler ve ince örgüler, yüzyıllar boyunca Türk kadınları tarafından kullanılmıştır. Bu da, Doğu Türkistan halkından, Japonların etkilendiği gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.

Von le Coq'un albümündeki "Budist Türk Kadını İbadet Halinde" adıyla tasvir ettiği resimde, kadının başındaki hotoz, on sekizinci asır İstanbul hanımlarının giydiği serpuşları andırdığı kadar, son dönemde Avrupa' da kadınların giydikleri şapkalar da benzemektedir. Üzerindeki uzun elbise yerlere doğru sürünürken, omzuna yere kadar uzun turuncu şal aldığı görülmektedir.¹⁶ Kıyafetlerin şekli ve renkleri o dönemde yaşayan Türk kadınlarının, elbiselerinin şekli, rengi, kumaş kalitesi bakımından Avrupa ülkelerine göre çok daha farklı giyindiklerini göstermektedir.

Von le Coq'un albümündeki "*Eski Türklerdeki Rahibe*" karakterini de Nureddin Sevin şu şekilde analiz etmektedir: Başındaki şerit Yunan modasını, sırtındaki bol kıvrımlı elbise Hint ve Yunan üsluplarını andırmaktadır. Mavili kırmızılı üstlüğün sol kolda toplanışı Roma tarzının aynı, yalnız kumaşın mavisi, altından görülmektedir. Elindeki uzun asanın tepesindeki alamet nurun, güneşin remzi olacak; ayakkabıları sandal tarzında. Bütün bu verileriyle Von le Coq, bu heykellere bakarak Doğu Türklerinin san'at zevkini Yunanlılardan aldıklarına hükmetmektedir. Ancak, birbiriyle etkileşim

¹⁴ Bahaaddin Ögel; Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, 3. Baskı, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yay., İstanbul 1988, s. 210.

¹⁵ N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s. 10.

¹⁶ A.g.e.; s. 13.

içinde bulunan ulusların kılık kıyafette de birbirlerine tesir edebilecekleri göz ardı edilmemelidir.

Van le Coq' un Karahoço albümündeki neşrettiği resimlerinden '*Hristiyan Türk Kızı*' resmini tasvir eden Nureddin Sevin, kitabında kızın bol bir yeşil entari üstüne daha kısa turuncu üstlük giydiğini anlatmaktadır. Saçlarını kâkül kestiren veya tepeye toplayan Türk kadınına karşılık, bu kız saçlarını yandan tarayarak arkasına atmıştır. Resmi yorumlayan yazar, yedinci yüzyılda kadının inançlarının kıyafetlerini ve modayı etkilediğini vurgulamaktadır. Diğer bir resimde "aynaya bakan kibar şehirli kadının" kıyafetini yazar, şu şekilde analiz etmektedir:

"Kadının saçları diğer Türklerde olduğu gibi kâküllü, sırmalı ve açık renklerle tanzim edilen başlığı adeta yirminci asrın başındaki geniş şapkaları hatırlatırcasına geniştir. İki tarafındaki sırma püsküller ve arkaya doğru yuvarlak, yemiş gibi süsler de ondokuzuncu asır şapka ve iğnelerine benzemektedir. Ay şeklinde sırma saçaklarla süslü, kızılık renkteki elbisesi en aşağısı püsküllü upuzun bir kordonla süslü olup, arkasındaki kürkü yakasından boynuna sabitlenmektedir."¹⁷

Topkapı Sarayı'nın Fatih albümünde bir bölümünün Nakkaş Şeyhi'nin eserleri olduğuna dair kayıtlar bulunan resimler yer almakta ve bu resimler Türkistan kıyafetleri hakkında fikirler vermektedir. Bu konuda inceleme ve yorumlar yapan Nureddin Sevin, "Ney Çalan Kız" adlı resimde, Türkistan karakteri taşıyan bir çalgıcının kıyafetlerini incelemiştir. İncelemeye göre; kıyafetinde altın tepelik, çiçek süslü iğneler ve ondokuzuncu asra kadar İstanbul' da ve Anadolu' nun zengin köylerinde adet olduğu üzere başındaki dizi dizi altınlar da bulunmaktadır. Başlığın orta kısmında irice altınlar, altına yakın alt tarafta ufak altınlar dizili olup, sırtındaki kırmızı hırka kısa ve beline kadar sarı düğmelerle ilikli, belinde şerit gibi dışı koyu eflatun, astarı sarı bir kuşak, uçları diz kapaklarından aşağı sarkacak tarzda önden fiyonglanmıştır. Yazar, bu fiyongların Uygurlara mahsus özellik olduğunu Van le Coq'dan aktarmaktadır. Yeşil elbisesinin eteği yerlere kadar sürünürken, mavi astarı ayak hizasından dışa kıvrılmıştır. İçi sarı astarlı, dışı çividi mavi uzun bir şerit süs, kollarına sarılmış yerlere kadar uzanırken uçlar ise işlemelidir. Bu tarz elbiselerin Türkistan ve Çin'de de hala

¹⁷ N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s. 14.

görülmekte olduğu vurgulanmaktadır.¹⁸ Sonraki yüzyıllarda saraylı kadın ve başkentli Müslüman kadın giysilerinin renkleri ve biçimlerinde de aynı özelliklere rastlanmaktadır.

Göktürkler zamanında ise, Kırgız kadınları yün şakayıktan veya Çin ipeklilerden elbiseler giyerlerdi.¹⁹ Üzüntülü zamanlarda ak renkli elbiseler çıkartılarak karalar giyilir ve gök sarılırdı. Türklerin kara renkli elbiseleri yas alameti olarak giymelerine dair en eski bilgi XI. yüzyıla aittir.²⁰

Türkmen kadınlarıyla ilgili izlenimlerini anlatan Marco Polo da, seyahatnamesinde; Badakson'da kadınların bir bölümünün pamuklu kumaştan yapılmış pantolon giydiklerini, özellikle asil kadınların pantolonu tercih ettiklerini anlatarak; “Bunlar üzerlerine de bol kısa elbise giyerek daha toplu görünüyorlardı. Çünkü erkekler şişman kadınlardan hoşlanıyorlardı” şeklinde zikretmektedir.²¹

1.2.1.2. Uygur’larda Kadın Giyim Kuşamı

Uygur kadınları dikiş nakış konusunda oldukça maharetliydi. Bunun yanında, düzgün allık sürerler, lavanta kokusu kullanırlardı. Uygur kadınlarında görülen zerafet, itinalı giyim kuşam bugün bile imrenilecek seviyede idi. Kadınlar, pamuk, keten, ve bilhassa ipekten yapılmış elbiseler, müzeyyen ve sırmalı kostümler giyerlerdi. Kadın elbiseleri biçki ve dikiş itibarıyla ince ve zarifti. Sırmalı, dar sıkı korseli, elbise kolları açık yahut kabarık idi. Bazen korsajların etekleri yırtmaçlı, püsküllü olup, aralarına çingırak takarlardı. Elbise etekleri yerlere sürünecek kadar uzun ve boldu. İçten uzun sarkık gömlek, onun altına “üçetek” denilen, kenarları sulu zarif bir eteklik giyerlerdi.

Uygur kadınları Avrupa’daki gibi dar korseleri, dekolte elbiseleri, “tonangu ve urbak” şeklinde adlandırırılar, ipek kumaştan dikilerek sırmayla işlerlerdi.²²

¹⁸ A.g.e.; s. 21-22.

¹⁹ Bahaeddin Ögel; Türk Kültür Tarihine Giriş, c.III, İstanbul 1978, s. 7.

²⁰ A.g.e.; s. 8.

²¹ Faruk, Sümer; “Türk Destanları VIII”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1992.

²² M.Şakir Ülkütaşır; “Uygur Türklerinde Kadın”, Hayat Tarih Mecmuası, Tifdruk Matbaa, Sayı:10, İstanbul 1965, s.70.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAMİYETLE BİRLİKTE TÜRK KADINININ GİYİM KÜLTÜRÜ

2.1. ORTA ASYA KADINININ GİYİM KÜLTÜRÜ

İslamiyetin Türk kabileleri arasında yayılmasıyla birlikte Türkler, bir taraftan örf, adet ve geleneklerine bağlılıklarını sürdürürken, diğer yandan da İslam hukuku kurallarına uymuşlardır. İslamın temel prensiplerini, Arap, İran ve Türk örf-adetleriyle birleştirip şekillenerek İslam medeniyetinde önemli roller üstlenmişlerdir.²³

Orta Asya Türklerini İslamiyeti kabul ettikleri dönemde yerleşik şehir halkı ve göçebe olarak iki kısımda inceleyebiliriz. Her iki yaşantı şeklinde de kadının çok önemli görevler üstlendiği görülmektedir.²⁴ Orta Asya Türk kadınlarının şalvar şeklindeki giyimleri hem çiftçilik hayatına uygun olmuş, hem de ata binmesini kolaylaştırmıştır.

A.Afetinan eserinde, Çin kaynaklarında Hatan şehri ile ilgili bilgileri şu şekilde aktarmaktadır:

“Hatan halkı çiftçilik, ipekçilik ve kenevircilikle uğraşır. Buğday, darı, pirinç çok yetişir. Güzel bahçeleri ve ormanları vardır. Meyveleri boldur, güzel şarap yaparlar. Yeşim taşı çok çıkar. Bu taşın mühürleri, ağaçtan yazı fırçaları vardır. Kadınlar şalvar, kürk giyerler, saçlarını örерler. Erkekler gibi ata binerler. Törenlerde Hakan’ la Hatun birlikte oturur. Selamlaşmalarda kadınlar

²³ A.Afetinan; Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, s. 33-34.

²⁴ Filiz, Dokuman; Marco Polo Seyahatnamesi, c.I, Haz. Filiz Dokuman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul Tarihsiz, s.69.

da erkekler gibi dizlerini yere kadar bükerek. Müslüman olan Kaşgarlılar ise çok yumuşak huyludurlar, müzik ve oyundan hoşlanırlar. Toplum hayatında kadınlar ve erkekler hep yan yana bulunurlar. Kuça şehri halkı ise ziraat ve meyvecilikte hünerlidir. Halı dokumacılığı hemen her yerde kadınlar tarafından yapılır. Kadın ve erkekler saçlarını kısa keserler.”²⁵

Nitekim, Kaşgarlı Mahmud, Divan-ı Lügati't-Türk'de, Orta Asya Türk kadınları tarafından kullanılan giysi terimlerine de yer vermiş, “bürüncek”, “yaşmak” ve “sorguç” terimleri üzerinde durmuştur.²⁶ Yaşmak, daha sonraki dönemlerde de Müslüman kadınlar tarafından kullanılmış olup, Şemseddin Sami, Kaamûs-u Türkî'de “İslam kadınlarının sokakta ferace giydikleri vakit yüzlerine tuttıkları ince beyaz tülbinden örtü ki biri yukarıdan ve biri aşağıdan gelerek gözlerin önünde bir aralık bırakan iki parçadan ibarettir” şeklinde tarif etmiştir.²⁷

N. Rüştü Büngül, Eski Eserler Ansiklopedisinde yaşmağı; “Kıvratma dedikleri hem ipekten yapılmış, evlerdeki tezgâhlarda dokunan en kıymetli Türk çamaşırılığı, bir nev' i ipekli bezdir. Bunların iplik karışığına “helâli” derler. Tabii rengi açık krem olup, kolay eskimez, uzun süre kullanılır” şeklinde tanımlamıştır.²⁸ Orta Asya'da kadınlar, aksesuar olarak boyunbağı, yüzük, kolye, gerdanlık gibi takılara da önem vermişlerdir. Boyunbağı, hem kışın soğuktan korunmak için, hem de süs amaçlı kadınlar tarafından kullanılan bir giysidir. Harzemşahlarda “hatun boyun bağın boyunığa saldı” ifadesi kullanılmıştır. Türkler' de boyunbağı süslü ve geniş yakaları için de kullanılmıştır. Yine Harzemşahlarda “Boyun bağı etti, anıng tanıga” (onun elbisesine boyun bağı yaptı) sözü yaygındır.²⁹ Orta Asya kadınların süslenmeye de özen göstermişlerdir. Bir dönem Çin'de de moda olan kırmızı boya (ruj) kullanmışlar, saçlarına güzel kokular sürmüşlerdir.³⁰

Orta Asya'da ve Anadolu'da “oymak” yüzük olarak biliniyordu. Nişan hediyesi olarak yüzük vermek, eski çağlardan itibaren yerleşmiş bir gelenektir. Yüzük, gerdanlık, inci en önemli süs eşyalarını oluşturmuştur. Oğuzlarda kadınların saç örgüsü “örgüç” olarak

²⁵ Kaşgarlı Mahmud; Divan-u Lügati't-Türk, (Çev. Besim Atday), c.I, Türk Dil Kurumu Yay., No: 521-524, T. Tarih Kur. Bas., Ankara 1985, s. 189-192.

²⁶ A. Afetinan; Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, 1982, s. 34-35.

²⁷ R.E.Koçu; Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Ankara 1967, s.241.

²⁸ A.g.e.; .s. 48.

²⁹ B. Ögel; Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, c.III, s. 193.

³⁰ İbrahim Kafesoğlu; Türk Milli Kültürü, Boğaziçi Yay., III. Baskı, İstanbul 1984, s. 308

adlandırılırken, Mısır Türkleri'nde saç örgüsü için “Belik” terimi kullanılıyordu. Saç örgüleri sayılarına göre adlar alıyordu.³¹

Kolye, boncuk, gerdanlık (kilide), küpe (tolgag), inci (yincü), ayna, kebes (boncuk, para ve tül takılmış, renkli tülbentlerden yapılmış gelin başlığı) kadınların önemli süs eşyaları arasında yer alıyordu.³² Düğme ise Orta Asya’ da en önemli süs unsuru idi. Bir kızın güzelliğini anlatmak için, “kızın başı altın tümö benziyor” şeklinde zikredilirdi.³³

Kadınlar, Orta Asya’daki uzun bir dönem giyim, kuşam geleneklerini muhafaza etmişlerdir. Nitekim 1816 yılında İngiliz seyyahlarından J. S. Buckingham, Mısır’ dan Halep’ e gelmişti. Buradan Musul’ a Mardin yolu ile gitmeye karar vererek 300 kişilik, 400 develi bir küçük kervana katılarak, kervanla Çamurlu Köyü’nden sonra Şahabur adlı büyük bir Türkmen köyüne ulaşarak Türkmen kadınların üzerindeki izlenimlerini ise şu şekilde aktarmıştır; “Bu Türkmen kadınları Arap kadınlarından çok daha iyi giyiniyorlar. Onlardan bazılarının kırmızı, bazılarının da beyaz pantolonları vardır. Üst elbiseleri de yollu ipeklidendir. Başlarında altın süslemeler (ziynet) görülür, saçları da şehirlerde olduğu gibi, uzan örgüler halinde arkaya sarkıtılmıştır. Kısaca Türkmen kadınlarının görünüşü temiz, zarif ve ilgi çekicidir.”³⁴ XIX. yüzyıl ortalarında Çukurova’ da Türkmen kadınlarını tanımış Fransız seyyah Victore Langlois’de Türkmen kadınlarının Yakınoğu’ nun en medeni insanları olduklarını güzel giyindiklerini ifade etmiştir.³⁵

2.2. KARAHANLILAR DEVLETİNDE KADINLARDA GİYİM KÜLTÜRÜ

Karahanlılar zamanında yazılmış ilk İslamî Türkçe eser olan Kutadgu Bilig’de, kadınların bazı geleneklerden zamanla uzaklaştıkları şikâyetleri yer alır. Özellikle son bölümde yapılan şikâyetlerde “Bilgi sahibi doğru sözü söyleyemez, kadından hayâ gitti, yüzlerini örtmezler” şeklinde yazar, kadınların zamanla eski örf ve adetlerden

³¹ B. Ögel; Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, c.III., s. 278-280.

³² A.g.e.; s. 60.

³³ A.g.e.; s. 60.

³⁴ Faruk Sümer; ” Türkmen Kadınları Hakkında Notlar”, Tarih Dergisi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Tesisleri, İstanbul, 1989, s. 4-5.

³⁵ A.g.e.; s. 12-13.

uzaklaşmasından yakınılmaktadır.³⁶ Bundan anlaşılmaktadır ki; Karahanlılar geleneklerine, dinlerine bağlı bir millettir ve kadınların başlangıçtan bu yana, peçe kullanmışlardır. Dede Korkut hikayelerinde de o dönemin kadınlarına, onların giyim kuşamlarına fazlaca yer verilmiştir.

Türklerin İslamî kabul ettiği dönemlere ait ilk bilgiler vermesi anlamında Dede Korkut Destanı oldukça önem taşımaktadır. Nitekim, Dede Korkut hikâyelerinde Oğuz Beylerinden Bay Bacan Beyin kızı Banı Çiçek at üzerinden inmez “Güzeller Şahı” olarak adlandırılır, uzun kara saçları vardır, kırmızı kaftan giyer.³⁷ Salcan Hatun ise, giydiği elbisenin rengi dolayısıyla “sarı donlu” olarak adlandırılır. Salcan Hatun kendisiyle evlenecek erkeği beklerken, bu durum, hikâyede şu şekilde tasvir edilmiştir: “Meğer kız, meydanda bir köşk yaptırmış idi. Cemi yanında kızlar al geymişler, kendü saru geymiş-idi, yukarudan tamaşa ider-idi.”³⁸ Oğuz Türklerinde de kadınlar renklerle kendilerine moda oluşturmuşlar, gelenekleri doğrultusunda evde, çadırda, arabada, düğünde erkeklerle paylaşım içerisinde bulunmuşlardır. Türk gelenekleri, yasalarda da yazılı bulunduğu, ayrı ayrı kabilelerde dahi olsa aynı esaslara uyulmuş, aynı değerler paylaşılmıştır.

Orta Asya’da ve Karahanlılar’da kızlar evlenmeden önce ak kaftan giyerlerdi. Nişanlanan kızlara ise, kırmızı kaftan gönderilirdi. Gelin ve güvey kırmızı kaftan giyerlerdi. Kadınlarda aranan güzellikler, uzun boy, uzun topuklara sarmaşan kara gür saçlar, kar üstüne kan damlamış gibi kızıl, güz elması gibi al yanaklar, küçük ağızlar, ince kaşlardır. Kaşlar için kullanılan “çatma” bir çeşit boyamadır. Arası boya ile kapatılıp çatık hale getirilen kaşlara çatma kaş denilmektedir.³⁹

Sevinç zamanlarında kadınlar kına yakarlar, başlarına yaşmak örterler, bazen erkekler de yüzlerini peçe ile kapatırlardı. Nitekim, kahraman Bamsı Beyrek hikâyede “yüzü nikalolu yahşi yiğüt” şeklinde tasvir edilmektedir. Kız ve erkeklerin yüzlerini

³⁶ Yusuf Has Hacib; Kutadgu-Bilig; (Çev. Reşit Rahmeti Arat), II. Baskı, T. Tarih Kurumu Yay., II. Seri, No. 20, Ankara 1974, s. 302.

³⁷ O. Şaik Gökyay; Dedem Korkudun Kitabı, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Kültür Yay., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973, s. 33.

³⁸ Muharrem Ergin; Dede Korkut Kitabı, Türk Dil Kur. Yay., Sayı 169, Ankara 1958, s. 124.

³⁹ O. Ş. Gökyay; Dedem Korkudun Kitabı; s. 33.

kapatmaları, güzelliklerine nazar değmemesi anlamını taşımaktadır.⁴⁰ Kırmızı kaftan, yaşmak, allıklar, boyalar, Osmanlının son dönemlerine kadar da, kadın modasında varlığını koruyacaktır.

2.3. TÜRKİYE SELÇUKLULARI DÖNEMİNDE KADIN GİYİM KUŞAMI

Beylikler ve Selçuk akınlarından sonra Anadolu’ da, kendi kültür ve medeniyetlerini tesis eden Selçuklularda da, kadınların giyim kuşamında, Orta Asya kültürünün izleri devam etmiştir. Nitekim, Selçuklu medeniyetine ait belgelerde, kabartma ve renkli çini minyatürlerde, pek çok kadın resmine rastlanmıştır. Bu belgelerde erkek ve kadın resimleri yan yana tasvir edilmiştir. Devletin hâkim olduğu yerlerdeki camilerde, külliyelede bugün dahi kadınların adının yaşaması, Selçuklu kadınına verilen değeri ifade etmektedir.⁴¹

2.3.1. İbn-i Batuta’nın İzlenimleri

Selçuklularda da kadınlar, evvelce olduğu gibi savaşırlara iştirak ederek, at binerek kahramanlık vasıflarını sürdürmekte idiler. İbn Batuta, İznik yakınındaki Mekece Köyü’nden ayrılırken ata binmiş bir Türk kadını ve yanında yürüyen hizmetkârını tasvir ederek onların Yeniköy’ e doğru gittiklerini anlatmıştır.⁴² Anadolu’ da da kadınlar, günlük hayatlarında keçe yapımı, ev işleri, ip eğirme, nakış işlemekle meşgul olmuşlardır.⁴³ İbn Batuta Bilad-ı Rum’a (Alanya) ile ilgili gözlemlerini şu şekilde nakletmiştir: “Burada kadınlar erkeklerden kaçmazlar, yola çıkacağınız zaman akraba veya hane halkındanmışçasına bizimle vedalaşırlar, bu ayrılıktan dolayı üzüntülerini gözyaşı dökerek belirtirlerdi.” Lâzkiye’den Alanya’ ya gelişini anlatırken de; “Türk memaliki” şeklinde tasvir ettiği bu yerlerin dünyanın en güzel beldeleri olduğunu söyledikten sonra, ahalisinin pek güzel ve elbiselerinin temiz, yiyeceklerinin nefis olduğunu ilave etmiştir.⁴⁴

⁴⁰ O. Ş. Gökyay; Dedem Korkudun Kitabı; s. 34.

⁴¹ A. Afetinan; Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, 1982, s. 38.

⁴² İsmet, Parmaksızoglu; İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, Haz. İsmet Parmaksızoglu, 1000 Temel Eser, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, Milli Eğitim Bas., İstanbul 1986, s. 47.

⁴³ Kaşgarlı Mahmud; Divan-u Lügati’t-Türk, s. 78.

⁴⁴ İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler; s. 4.

İbn-i Batuta, Kırım'dan Türkistan'a giderken Koma nehri üzerindeki Macar şehrinde gördüğü manzarayı da şu şekilde anlatmaktadır:

“Burada acayip bir hal gördüm ki, o da Türklerin yanında kadınların mazhar-ı tazim olmasıdır. Kadınların mevkii ve mertebesi erkeklerin üstündedir. Umera kadınlarına gelince; Birincisini Kırım' dan çıkarken gördüm. Şöyle ki; Emîrin zevcesi hatuna rastladım. Bindiği araba mavi renkli, kıymetli kumaşla örtülü, pencere ve kapılar açık, öründe hüsn-ü cemal ve kemal ile güzel ve zarif elbiselerle süslü dört cariye vardı. Arkasından maiyetinde bulunan cariyeleri taşıyan arabalar giderdi. Hanım, emîrin bulunduğu yere yaklaşınca arabadan indi, kendisiyle birlikte 32 cariye de inerek eteklerini kaldırdılar. Kendisi yürüyerek emîrin yanına geldiği zaman, o da ayağa kalkarak kadına selâm verdi. Yanına oturttu. Cariyeler hatunun etrafını sardılar. Sonra kırmızı tulumlardı geldi, Hatun bundan bir bardak doldurarak, emîrin önünde diz çöküp ona sundu. Yemek hazırlanarak Hatun, Emir ile yemek yedi. Emir ona bir kat elbise vererek, Hatun avdet etti. Umeranın hanımları bu tertip üzerineyken satıcılar ve çarşı esnafının kadınlarını da gördüm. Birisi bir arabaya binmiş olup, bir at çeker ve önünde üç dört cariye eteklerini yerden kaldırırdı. Başında “bağtak” namıyla maruf ve mücevherat ile süslü ve baş tarafında tavus tüyü bulunan bir hotoz vardı. Arabanın pencereleri açıktı. Türk kadınları yüzlerini örtmediklerinden Hatunun yüzü görülüyordu. Diğer yandan da hizmetkarları bulunduğu halde, pazara koyun ve süt getirip güzel kokulu şeyler karşılığında halka satıyordu. Çok defa kadınlar erkekleri ile beraber bulunuyorlardı.”

İbn Batuta seyahatnamesinde kadınların memlekette giyim kuşamına çok fazla önem verdiklerini vurgulamıştır.⁴⁵ ‘Bağtak’ adıyla bilinen hotozlar, sonraki dönemlerde Osmanlı kadınları arasında yaygınlaşmıştır.

İbn Batuta Sultan Muazzam Özbek’ in kızını da şu şekilde tasvir etmiştir:

“Adı İtküççek” dir. Türkler de Araplar gibi fal ile isim korlar. Babasının karargâhından tahminen altı mil uzakta münferit bir yerde ikamet eden mezburenin yanına gittik. Alimlerin, fakihlerin, kadınların seyyid, Şerif’ in talebe ve cemaatinin ve yaşlıların, şeyhlerin çağırılmalarını emretti. Zevci Emir İsa’ da, bu mecliste hazır bulunduğundan beraberce tahta oturdular. Hatunların her biri arabasına binerler, arabanın üzerine kendilerine mahsus olan örtünün üstü, altın yaldızlı, gümüşten yahut mücevheratla süslü ağaçtandır. Arabasını çeken atların üstlerine sırmalı ipek kumaşlar konmuştur. Hatun arabasında oturup, sağında ulu hatun yaşlı kadın, solunda küçük hatun bulunur. Bu kızlardan iki tanesine kendisi dayanarak oturur. Hatun başına cevahir ile bezenmiş ve tepesinde tavus tüyü bulunan bir başlık ve ona bağlı bir

⁴⁵ Mehmet Eröz; Türk Ailesi, Eğitimde Temel Kavramlar Serisi: 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, s. 30-31.

ipekli kumaş giyer. İki tarafındaki hatunların başlarında, kenarları altın ve inci işlemeli örtü bulunur. Kızlardan her birinin başında üstüvari şekilde hotoza benzer bir başlık ve onların üzerinde de tavus tüyü vardır. Hatunun arabası ardında tahminen yüz araba olarak, her birinin içinde başları külahlı büyük, küçük yahut dört cariyeye vardır. Her hatun tertip ve törenle gezer.⁴⁶

İbn Batuta gezdiği yerlerdeki izlenimlerini anlatırken XIV. yüzyılda Türk kadınının yaşam standardının yüksekliğinden bahsetmektedir. Konuştuğu kadınların adları Türkçe köklerden alınmadır. Kadınların erkeklerle serbestçe görüşebildiklerini, konukseverliklerini, bol yiyecek ve armağanlar vererek gösterdiklerini vurgulamaktadır⁴⁷. Nitekim bu izlenimler kadınların aile yaşantısında söz sahibi olduklarını, gezmelerinde ve harcamalarında hür olduklarını, erkeğin sorumluluklarını paylaştıklarını anlatmaktadır. Türk folklorunda da bu örneklerin izlerine rastlamak mümkündür. Folklorumuzda şöhretli bir kişilik olan Nasreddin Hoca da hikayelerinde dönemin kadınından bahsederken, onu erkeğin yanındaki tek ve sorumlu kişi olarak vurgular. Nasreddin Hoca'nın mezarında derlenen ve bugün müzede saklanan mezar taşlarında, Rona Hatun Binti Mehmed, gelincik dalları arasında gergefine eğilmiş ve bağdaş kurmuştur. Elbisesinin biçimi ve kıvrımları bugünkü Akşehir' in yöresel kıyafetine benzemektedir.⁴⁸ Buradan da anlaşılmaktadır ki; bugünkü yöresel kıyafetler şekillerini, renklerini kısmen de olsa, muhafaza etmektedir. Kullandıkları aksesuarlarda, giyim kuşamdaki dokumada kadınların ne derece maharetli olduklarını göstermektedir.

2.3.2. Selçuklu Kadınları ve Dokumacılık

Selçuklular devrindeki hanedan mensubu kadınlardan çoğu da el işi yaparlardı. Ziya Gökalp, Ahlak-ı Alâî'den tespit ettiği bir olayda, Sultan Hanım'ın el işi yaptığını gören İranlılar'a Sultan'ın verdiği cevapta; "Biz sanatsal işlerden başka, boş kalmamak için el ve ev işleriyle uğraşırız. Bu hareket soyumuz için ar değil şereftir, ahlâk-ı alâî'dir." şeklinde cevap verdiğini anlatmıştır⁴⁹. Dolayısıyla Selçuklularda kadınlar el işlerine fazlaca önem vererek, ülkede dokumacılığın gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.

⁴⁶ İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler; s. 20-25.

⁴⁷ A. Afetinan; Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, 1982, s. 52-53.

⁴⁸ A.g.e.; s. 58.

⁴⁹ Ziya Gökalp; Türk Medeniyeti Tarihi, Haz. Kazım Yaşar Koprman Afşar İsmail Aka, Kültür Bak. I Şer' i 8, Z. Gökalp Yay., İstanbul 1979, s. 373-374.

Bunun neticesi olarak pamuk, yün üretimi artmıştır. Nitekim, Selçuklular, dönemlerinde Anadolu’da pamuk, yün üreterek, Şark ve Garp müelliflerinin hayranlıkla bahsettikleri tiftiklerden ve hatta ipekten, kumaşlar yapmışlardır⁵⁰. Selçuklu döneminde Malatya’da, kumaş (sûf) dokuyan 12000 naûl (tezgah) bulunmakta idi. İbn Havkalın bahsettiği ipek tüller ve mendiller daha 10.Asırda İslam memleketlerinde rağbet görüyordu. Alaaddin Keykubat’ın Venediklilerle yaptığı ticari muahedede ve B. Pegolotlin’in eserinde, ham ve işlenmiş ipek de ihraç malları arasında anılırken, ticarete “Türkiye İpeklileri” (Seta Tuchia) adıyla tanınıyordu⁵¹

Dokuma sanayi ve tebabette kullanılan pek çok nabat da Anadolu’dan ihraç oluyordu. Memlekete Mısır, Bağdat, Şam, Tebriz’ de imal edilen kumaşlarla birlikte Türk Hakanı tarafından ticarete sevk edilen kürkleri geliyordu⁵².

Kayseri-Elbistan arasında Anadolu, Suriye ve Irak kervanlarının işlediği milletlerarası büyük kervan yolu üzerinde Karahisar Ovasında kurulan “Yabanlu Bazarı” çok meşhurdu. Buraya Şark, Garp, Şimal ve Cenup’ dan gelen yabancı tacirler büyük bir cehilde gelirlerdi. Şarktan gelenler garbın, Avrupa’ dan gelenler de Şarkın mallarını birbirlerine satarlardı. Bu pazarda başlıca Türk, Rum köle ve cariyeleri, güzel at ve katırlar, atlas seklatûn kumaşlar, kunduz ve samur kürkleri satılırdı. Bu, kudret ve zenginliklerinin çoğalmasına ve debdebeli bir toplum hayatına imkân veriyordu. Sultanların saraylarında altın ve gümüş yemek ve koşun takımları, ipekli ve mücevherli elbiseler, murassa silah ve müzik aletleri kullanılıyordu. I. İzzeddin Keykavus’ un düğünü devrin debdebesini göstermesi anlamında önemlidir.⁵³

Selçuklu ülkesine seyahatte bulunan seyyahlar, dönem hakkında seyahatnamelerinde anılarını yazarak günümüze önemli vesikalar bırakmışlar, hayranlıklarını dile getirmişlerdir: İbn Bibi seyahatnamesinde Selçuklu ülkesinden şöyle bahsetmiştir:

“Komşu hükümdarların Selçuk sultanlarını ziyaretleri, elçilerin kabulleri, zafer dönüşünde ve bayramlardaki törenler ve giysiler devrin ihtişamını göstermeye vesile teşkil ederdi. Erzincan hükümdarına 10000 dinar harçlık, altın işlemeli cübbe, altın takımı bir arap atı hediye eyledi.

⁵⁰ Osman Turan; Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti Türk Kültürünü Araştırma Enst. Yay., Sayı A1, Ankara 1965, s.231.

⁵¹ A.g.e.; s. 266.

⁵² A.g.e.; s. 267.

⁵³ A.g.e.; s. 268-270.

Keykubad' ın Konya' ya gelişi ve tahta çıkışında şehir bayram şenliği yaptı. Alaylar tertip edildi, çalgılar çalındı, ziyafetler verildi, kurbanlar kesildi, altınlar saçıldı.”⁵⁴

Marco Polo da, Hayton, Joinville, B. Pegolotti' de, Turqian'ın zengin gümüş ve madenlerinin bol olduğunu, ipek, kumaş ve halılarının meşhur, hayvanlarının cins, meyve ve şaraplarının mebzul olduğunu anlatmıştır.⁵⁵

Selçuklularda gelişen dokumacılık, özen gösterilen el sanatları resim sanatına da ilgi uyandırmış, gelişen resim sanatı kumaşlara da yansımıştı. Sultanlara ve beylere özel ağır kumaşlar üzerine yapılan isim ve unvanlardan başka resimler de yer alırdı. İslam dünyasının büyük sanayi merkezlerinden biri olan Bağdat' da “nah” denilen altın işlemeli, ağır ipekli kumaşlar üzerine de resim yapılıyor, Karakurum'da oturan Moğol Hanları da bu tür kumaşları giyiyorlardı.⁵⁶ Dolayısıyla kumaş sanatında da Selçuklular dünyaya hükmedecek seviyeye ulaşmışlardır.

Nitekim Ortaçağ Avrupası, maddi kültür mahsullerini İslam dünyasından duyuyordu. Bunlar arasında türlü şehirlere atfedilen meşhur kumaşlar önemli yekun tutuyordu. Hatta papazların kaftanlarında bile İslami yazılara rastlanabiliyordu. Selçuk devrinde, dokuma o derece gelişmişti ki; önceleri Dar'ul Tıraz' da imal edilen ağır elbiseler, Selçuk ülkesinde, çarşılarda sanatkârlarca imal edilerek, üzerlerine isim, unvan ve süslemeler yapılıyordu.⁵⁷ Ayrıca şarkî Türkistan' da yapılan arkeolojik çalışmalarda da bu tip kıymetli ipek kumaşlar bulunmuştur.⁵⁸

Görüldüğü üzere; Selçuklu ülkesinde üretilen kumaşlar, ağır elbiseler, geçmiş yüzyılların izlerini taşıyordu.

⁵⁴ İbn Bibi; el-Evamir' ul-Alaiyye, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1956, s. 12

⁵⁵ Turan; s. 275.

⁵⁶ Turan; s. 290.

⁵⁷ Turan; s. 329-350.

⁵⁸ Ahmet Eflâkî Dede, Menakıb'ul-arifin, nşr. Tahsin Yazıcı, Ankara 1959, s.11.

2.3.3. Selçuklu Kadınlarının Kullandıkları Aksesuarlar

Selçuklu kadınlarında, giyimde olduğu gibi, kadınların saçları da yine uzun olup, örülüyor, örgülü saçlara “örgüç” adı veriliyordu. Bazen keçi kılından takma zülüfler de ilave edilebiliyordu.⁵⁹ Divan-ı Kaşgarlı’da “Uragut anğıklandı” deyimi, keçi kılından yapma saç taktı, anlamında kullanılmıştır.⁶⁰ Kadınların süslenmelerinde kullandıkları materyaller Orta Asya’nın izlerini taşıırken, pudra, allık, sürme, kına varlığını sürdürüyordu. Pudraya üstübec-düzlük veya “Kırşen” denilirdi. Ayrıca kaynaklarda “Ennik” denilen, kırmızı boyayı allık olarak da kullandıkları ifade edilirdi. Cam isinden yapılan, kirpiklere çekilen sürme de kadınlar arasında yaygındı ve avuç içlerine de kına sürülürdü.⁶¹ Öteden beri kullanılan; yaşmak, tülbent, hotoz kadınların başlarında yerlerini muhafaza ediyordu. Kadınların başlarına yaşmak, tülbent veya ipekli kumaştan örtüler örterler, bu örtüler omuzlara kadar inerdi. Sokağa çıkarken yaşmak cinsi ayrı bir örtü kullanılırdı ki, bu örtüye “Sure-i Mahrama” adı verilirdi. Yaşmağın altına, “hotoz”, takke, üsküf gibi başlıklar giyerlerdi. Bu başlıklar sonraki yüzyıllarda da Türk kadınları tarafından tercih edilmiş, özellikle “Hotoz” belli bir sınıfın simgesi olmuştur. Geçmiş yıllarda Hoço Uygur kadınları, yüksek topuzların üzerine şeker külahı şeklinde çeşitli renklerde, “Boğtak” adı verilen küçük başlıklar kullanmışlardır. “Takke külah”, terimi Uygur hanımları arasında da tercih edilen, ipekten bağ ile çene altından bağlanan bir cins başlıktır, Selçuklu kadınlarında da kullanılmıştır. Bürk ise, tepesi sivri olmayan bir çeşit külah olup, beyaz çuha veya keçeden yapılır, sırmalı olanlara “Üsküf” adı verilirdi. Değerli ve büyük, badem biçiminde taşları kadınlar alınlarına veya kâküllerinin arasına yerleştirirlerdi, bu taşların firuze olanları makbuldü.⁶²

Selçuklularda gelin olan kızlara, ayrı bir özen gösterilirdi. Gelin olacaklara özel takılar hazırlanır, “Boğtak” denilen, altın veya gümüşten yapılmış, değerli taşlarla ve incilerle bezenmiş gerdanlıklar takılırdı.⁶³ Gelinlere, düğün gecesini “Didim” adı verilen taçlar takılırdı.⁶⁴ Süslenirken “Közüngü” (ayna) kullanan kadınların,⁶⁵ kullandıkları

⁵⁹ Özden Süslü; Tasvirilere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Yay., Sayı 35, Ankara 1989, s. 150

⁶⁰ Kaşgarlı Mahmud; s. 311.

⁶¹ Süslü; s. 151.

⁶² Süslü; s. 153.

⁶³ Kaşgarlı Mahmud; s. 466.

⁶⁴ Kaşgarlı Mahmud; s. 383.

⁶⁵ Kaşgarlı Mahmud; s. 314.

aksesuarların başlıcaları; “Ökmek” (küpe)⁶⁶, “Yinçi Tolgag” (incili küpe)⁶⁷, “Moncuk” (boncuk), “Bakan” (gerdanlık)⁶⁸ idi. Kollarında bilezik kullanan kadınlar⁶⁹ bu şekilde süslenirlerdi. Süslü kadınlara “Yoldruk işler” denir⁷⁰, “Uragut bezendi”⁷¹ şeklinde de tabir kullanılırdı.

Elbise, yelek ve ayakkabılar, şalvarlar günlük giysileri oluştururken, torun (elbise) üzerinde giyilen yeleğe “Bağırdak” adı verilir⁷², ayakkabılar ise “begüm etik” adıyla adlandırılırdı.⁷³ Bol başalı, süslü şalvarların beline “Uçkur” denilen kuşaklar sarılırdı.⁷⁴ Nitekim İbni Batutanın seyahatnamesinde de kadın kıyafetlerindeki bu ayrıntılar, mücevherli hotozlar en güzel şekilde anlatılarak Özbek Hanın hanımlarının giysilerini Rum prenseslerinin giydikleri mücevherlerle işlemeli malutalara benzetilerek küçük hatunların dahi başlarında, kenarı sırma ve inciyle işlenmiş örtüleri taktıklarını hayranlıkla anlatır.⁷⁵ Kızların ise hotozlarının tepeleri mücevherlerle süslenmiş altın bir halka ile tavus tüyünden uzun külahlar taktıkları, elbiselerinin nah denilen sırmalı ipek kumaştan yapıldığı dile getirilmiştir.⁷⁶

Nitekim Fatih albümünde yer alan kadın kıyafetleri de, yukarıdaki anlatımları doğrular niteliktedir. Dolayısıyla, Selçuklu modasını Türkistandaki kadın modasının bir uzantısı şeklinde değerlendirebiliriz. Nureddin Sevin’nin incelemelerinde, Fatih albümündeki ‘Türkistan’ ın onuncu yıl kıyafetlerinden olan resimde başlıklar, Kaadiri ve Nakşî dervişlerinin sikkelerini andırmaktadır. Muhtemelen, Anadolu’daki dinî akımlardan etkilenen, kadın kıyafetlerinde, renk renk elbiseler yırtmaç olup, önü kapalı üslukler giyilmektedir. En çok dikkat çeken taraf ise, kolların kısa olmasıdır. N. Sevin incelemelerinde kısa kollu kıyafetleri; “Erkeklerde ve kadınlarda kısa kollar, Orta Asya’ da olduğu gibi, Selçuklu ve Osmanlı Türklerinde de yıllarca devam etmiştir. Bugünkü Japon kadınlarında halâ adet olduğu üzere, kimono âdeti, bir kadının zenginliği

⁶⁶ Kaşgarlı Mahmud; Divan-u Lügati-t Turk, c. 3, s. 288, s. 289.

⁶⁷ A.g.e.; s. 288, c. 3, s. 289.

⁶⁸ A.g.e.; s. 432, s. 475.

⁶⁹ A.g.e.; s. 205.

⁷⁰ A.g.e.; s. 432.

⁷¹ A.g.e.; s. 45.

⁷² A.g.e.; s. 383.

⁷³ A.g.e.; s. 383-395.

⁷⁴ Ö. Süslü; Tasvirilere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri, s. 166.

⁷⁵ İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler ; s. 79-80.

⁷⁶ A.g.e.; s. 86.

nispetinde artar eksilirmiş. Zengin Japon kadınları, üşüdükleri vakit kalın elbise giymez, üst üste rengârenk kimonolar giyermiş. Elbiselerin yanlarındaki renk renk yırtmaçlar da aynı maksatla üst üste giyilen ipek elbiseler olabilir” şeklinde yorumlamıştır. Dolayısıyla, Selçuklu kadın modası Japon geleneklerinin izlerini de taşıyarak bunu Osmanlı kadın giysilerine yansıtmıştır. Başka bir kadın kıyafetini değerlendirirken de, başlığın tirşe kenarları dışarı kıvrık olup, sağ omzunda arkaya doğru sarkan kalın saç örgüsü anlatılmaktadır. Şekil 2.1’de görüldüğü üzere, pul işlemeli nar çiçeği renginde gömleğin üzerinde, gümüşe benzeyen zırh şeklinde farklı bir gömlek giyilmiş. İnce kumaştan uzun eteğin altında ise lacivert astar görülmektedir.⁷⁷

Şekil 2.1⁷⁸. Selçuklu Kadın Giysileri Üst Üste Giyilen Parçalardan Oluşurdu.

⁷⁷ N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s. 22.

⁷⁸ A.g.e.; s.21.

2.3.4. Fatih Albümünde, Selçuklu Kadın Giysileri

Fatih albümündeki: “Tavusu Andıran Kadın Elbisesi” adıyla tasvir edilen elbisede, baştaki tepeliğin etrafına altın dizildiği vurgulanmaktadır. Bu albümdeki gibi Van le Coq albümünde de tasvir edilen Türk kadınları daima kâküllüdür. Saçlar, ortadan ikiye ayrılarak sarkıtılıp, sırma bağlarla tutturulmuş olup, kadının üzerinde lacivert üsluk, tavus tüyleri gibi sarı sırma üzerine mücevher işlemelidir. Lameyi andıran kuyruklu bir içlik, bu lacivert elbisenin altından görülmektedir. Diz kapağı hizasına kadar inen eteğin altından yine sırma telli sarı bürümcük bir elbisenin eteği, yerlere kadar inmektedir. Oldukça gösterişli olan bu elbise, tavus kuşunu andırmaktadır.

Fatih Albümünde renkler ise; klasik bir başörtüsü kırmızı renkte tasvir edilmiştir. Tepelik ve Hotozlarda zemin siyah, tepenin etrafındaki süslerle, alttaki parçalarda sırma işlemeli, altın rengi görülür. Külâh üzerine gelen kısım ile arkadaki şeritlerde mavi tonları hâkimdir.⁷⁹ Selçuklu kadınları da diğer Orta Asya kadınları gibi saçlarına özen göstererek kakül ve perçem geleneğini sürdürmüşler, başörtülerinde ise çarpıcı renklere yer vermişlerdir.

2.3.5. Selçuklular Döneminde Saraylı Kadının Giyim Kültürü

Selçuklu Saray kadın kıyafetlerini değerlendirdiğimizde ise, yine başlıkların üzerinde sırma işlemlerin hâkim olduğunu görüyoruz. Ay yıldız benzeyen süslemelere de rastlanan başlıklarda, kulakları muhafaza etmek üzere indirilen yan siperleri, gözleri ve yüzün üst kısmını örtmek için alın siperleri bulunmaktadır. Kırgız Türklerinde kadınlarda, halâ benzer başlıklar kullanılmaktadır. Saçlar, ince örgüler şeklinde arkaya salıverilirken, boyuna altın zincir, mücevherli gerdanlık takılırdı. Lacivert zemin üzerine tezhib çiçekleri işlenmiş üstlüğün şal yakası ve koltuktan biraz aşağı inen kısa kollar ise, Kubadabad giysileriyle benzeşmektedir. İçliğin sıkma kolları, bileğe kadar inerken, yanları içten kopçalı veya kaytan ilikli şekilde dikilmiştir.⁸⁰

Lale motifi yüzyıllardır Türk kadınlarının giysilerini süsler. Karahoço resimlerinde de görülen laleler ve yarım laleler, sonraki yıllarda Avrupalıların da ilham kaynağı olmuş,

⁷⁹ N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s. 24.

⁸⁰ A.g.e.; s. 35.

“Arabesk” sanatının esasını oluşturmıştır. Selçuklu ülkesinde kadın giysilerinde de sıkça kullanılmıştır. Nitekim Kubadabad çinileri incelendiğinde, üzerindeki resmedilen elbisede kumaş ipek veya lâmedir. Elbise şal yakalı ve kısa kollu olup, tepeliğin etrafına şal yakasının renginde bir tülband, ustaca sarılmıştır. Bele ise ince bir kuşakla şekil verilmiştir.⁸¹

Sarayların çini kırıntıları arasında, farklı kadın kıyafetlerine de rastlamak mümkündür. Örneğin; başlarında adeta naylon yağmurlukları andıran şeffaf başlıklar bulunan kadın resimleri, Selçuklu dönemindeki farklı bir giyim tarzını yansıtmaktadır. Şekil 2.2’deki tepeliğin üst kısmı, başlığın içinden görünürken, elbisedeki yaka, diğer Orta Asya modasından farklı görünmektedir. Daha çok Osmanlı kadın modasında görülen bu yaka çeşidinin Selçuklu devrinde de kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁸²

Şekil 2.2⁸³. Selçuklu Saray Kadın Giysilerinden bir Örnek.

⁸¹ N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s. 36.

⁸² A.g.e.; s. 37.

⁸³ A.g.e.; s.35.

Selçuklu saray kadın giysilerinde pars kürküne de yer verilmiştir. Şekil 2.3’de görüldüğü gibi, üçetek şeklindeki yandan yırtmaçlı pars kürkünün yakası ve önü yukarıdan aşağıya kadar samur pervazlıdır. Yakalar hafif köşeli; cepken şeklinde kollar kullanılmış bu detaylar, Osmanlı modasında da daha sonraları yer almıştır.⁸⁴

Şekil 2.3⁸⁵. Selçuklu Kadın Giysileri ve Kürk.

Selçuklu saray kadınlarının ev giysileri gömlek, şalvar, entariden meydana gelirken, şalvarlar bol paçalı, entariler uzun bol kollu, yakasız ve önden açıktır. Etek uçları genellikle yırtmaçlı olup, geniş biyelerle çevrilerek üst bölümüne, Arapların modasından esinlenerek “tırız” denilen bantlar yerleştirilmiştir. Bol entarilere takılan kuşaklarla entarilerine uzunluk kazandıran kadınlar, diademler, küpeler, inciler, bilezikler ve halhallarla kıyafetlerini zenginleştirmişlerdir.⁸⁶

Görüldüğü üzere, Selçuklu kadınları giysilerinde, Arap giyim tarzından etkilenecek, Orta Asya giyim kültürü ile Arap giyim kültürünü sentezlemişlerdir. Giysilerinde fazlaca yer alan “tırız”, Kaamûsu Türkî’ de; “İpek ve sırma ile esvaba yapılan nakış”

⁸⁴ N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s. 38.

⁸⁵ A.g.e.; s.40.

⁸⁶ Sevgi Gürtuna; “Osmanlı Kadınının Giyim Kuşamı”, Osmanlı Ansiklopedisi, c.9, Temmuz 1997, s.189.

şeklinde tarif edilmiş,⁸⁷ Selçuklu kadın giysilerinde bu nakışlar, takılan süslerle zenginleştirilerek, “tırız” adı altında şekillendirilmiştir.

Selçuklu saray düğünlerindeki kıyafetlerini Muhammed Tapar’ın küçük kardeşi İsmet Hatun’un Halife ile evlenmesi dolayısıyla yapılan düğünden alıntılar yaparak da örneklendirebiliriz;

“Hilafet saraylarına her türlü tasvirin üzerinde, görkemli bir düğün alayının eşliğinde, o devirlerin usulüne göre hazırlanmış, bir çok ipek ve kıymetli şallarla bezenmiş 162 deve ve 27 katırla çeyiz taşınmıştı. Yığınla kıymetli mücevherler, gümüşler, dizi dizi ziynet takılar, kat kat ipek entariler, top top kumaşlar, Halife ve yakın çevresine takdim edilmek üzere de yüzlerce hediye hazırlanmıştı. Düğün alayına birçok soylu kadın ve İsmet Hatun’a refakat etmek üzere ipek şal ve her türlü ziynet eşyalarla süslü birbirinden güzel Türk kızı katılmış, bunlar, İsmet Hatun’un etrafında sanki pervane gibi uçmuşlardı.”⁸⁸

Görüldüğü gibi, gerek Göktürk ve Uygur kadınlarında, gerekse Selçuk kadınlarında aynı çizgileri taşıyan kıyafetler giyilmiş, kıyafetlerin kumaşları, az çok iklimle de şekillenmiştir. Orta Asya kadınları tarafından rahat hareketi sağlamasından dolayı pantolon tercih edilirken, Türkistan’da tepelikler, süslü iğneler başlıkları oluşturmuşlardır. Sonraki yıllarda da Anadolu’da kullanılacak olan bu giysiler ve süsler Anadolu kadın modasının temelini teşkil etmiştir.

2.4. OSMANLI KADINININ GİYİM KÜLTÜRÜ

2.4.1. Tanzimattan Önce Osmanlı Kadınının Giyim-Kuşamı

Osmanlı Türklerinde aile, islamiyetin tayin ettiği usûl ve şekillere göre kurulurdu: Zevceler ya nikâhlı veyahut da cariye olurdu. Halk ailelerinde daima, nikâh kıyılır, islamî hukuk kaidelerine tabii bulunurlardı. Bu ailelerde, islamiyetin cevaz vermesinden dolayı, nikâhlı zevceler dörde kadar taaddüt edilebilirdi. Fakat bu taaddüt, iktisadî şartlara da tâbi olduğu için fakir ailelerde nadir görülürdü. Çiftçi ailelerde kadın, evinin hâkimi, çocuğunun bakıcısı olduğu kadar da zevcinin yardımcısı idi. Tesettür, asgari derecede idi. Buna mukabil, zamanla padişahın ve etrafındaki ailelerin hayatı, eski

⁸⁷ R. E. Koçu; Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Ankara 1967, s. 229.

⁸⁸ Zekeriya Kitapçı; “İsmet Hatun”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Ocak 1993, İstanbul, s.142.

sadeliğini yavaş yavaş kaybetmeye başladı. Nitekim, İstanbul’ un fethinden sonra, Bizanslılarda olduğu gibi, kadınlar için harem hayatı başladı. Bizans sarayındaki harem daireleri aynen, Osmanlı sarayına da intikal etti. Kadınlar haremde yaşamaya, tesettüre azami derecede riayet etmeye başladılar.⁸⁹

2.4.1.1. Tanzimat Öncesi Avrupa’da Moda

Aynı dönem Avrupa’ya göz attığımızda, giyim alanında Fransa’ da, Philippe zamanında ayrılıklar dikkat çekmeye başlamıştır. Kadınlar bele oturan giysiler giymeye, içlerine zırh yelekler takmaya başladılar. İki kemer kullanarak, eteklerin uzun olmasından dolayı bazen düğüm atılarak yere sürünmesine engel olunmaya çalışılırdı. İngiltere’ de ise, soylu giysilerindeki işlemler önemli yer tutmaya başlarken, kırlangıç tüyü olan kürkler, kıyafetleri desteklemeye başlamıştı. Pelerinlerde, şapkalarda, farklı kürkler, oldukça yaygınlaşmıştı. Ticaretin gelişmesiyle, önceleri Şam’ dan getirilen ipek, XII. yüzyılda Sicilya’ da dokunmaya başlamıştı. Dönemde ise, en fazla rağbet gören kumaşlar saten, tül, kadife ve telli kreplerdi.⁹⁰

Fransa’da kullanılmaya başlanan kemerler, uzun elbiseler, kürkler, Avrupa’nın XI. ve XII. asırdan itibaren Türklerin giyim zevkinden ve tarzından etkilenmeye başladığını göstermektedir. Sonraki dönemde, kadın Fransız giysilerinin yerleri süpürecek derecede uzun yapılması da bunun en iyi kanıtıdır. XV. yüzyıla kadar mantonun yerine bir tür kaput giymeye başlayan Avrupa ülkeleri, geniş kollarla giyimlerinde sanki, Türk etkisini vurgulamışlardır.

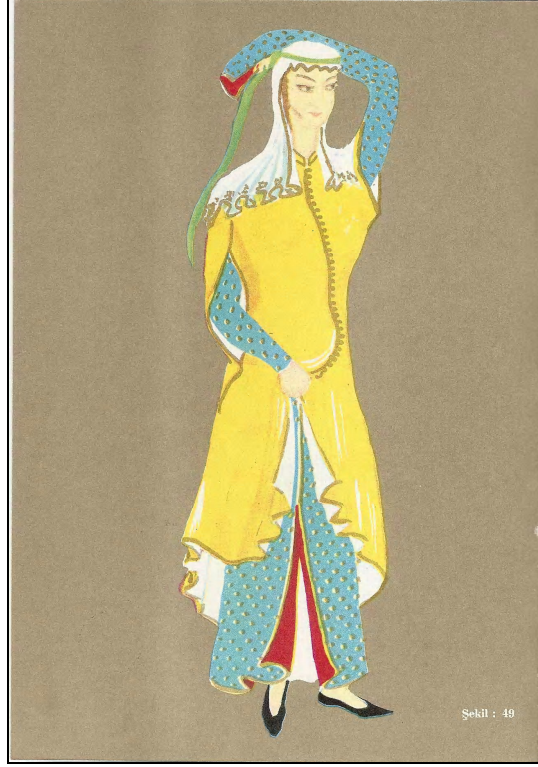
2.4.1.2. Tanzimat Öncesi Giyim Kuşamına Fatih Albümünden Örnekler

Tanzimat öncesi Osmanlı kadını giyim kuşamını anlatan en iyi örnekler Fatih albümü minyatürlerinde rastlanır. Fatih albümünde bulunan on dördüncü ve on beşinci asır Türk kadın kıyafetlerini anlatan, albümün en güzel minyatürlerden birinde ise tasvir edilen kadının başında enseyi ve omuzları örtecek şekilde ince ve şeffaf, işlemeli bir örtü bulunmaktadır. Örtü başa, Alman bahriyelilerinin kurdeleleri gibi, uçları arkadan sarkan

⁸⁹ Mümtaz Turhan; Kültür Değişimleri, Sosyal Psikolojik Bakımından Bir tetkik; M.E. Basımevi, İstanbul 1969, s. 614-615.

⁹⁰ Nur Onur; Moda Bulaşıcıdır, Epsilon Yay., Haz. 2004, İstanbul s. 33-34

yeşil bir şeritle bezenmiştir. İkinci ucu da muhtemelen aşağı sarmaktadır. Sonraki asırlarda yerini feraceye bırakacak olan sarı üstlük Şekil 2.4’de görüldüğü üzere maşlahı andırmaktadır.⁹¹

Şekil 2.4⁹². Fatih Albümünden XIV.-XV. Yüzyıl Kadın Giysisi

Maşlah sonraki devirlerde Osmanlı kadın modasına en fazla kullanılan dış giyim olarak damgasını vuracaktır. Reşat Ekrem Koçu, maşlahı; Araplar’ a has olan, altı üstü bir kol yerine yukarıda iki ucundan yarıkları olan bir nevi üstlük olarak tarif edip, sonraki yıllarda da kadınlar tarafından yeldirme yerine kullanıldığını ifade eder.⁹³ O halde Fatih albümündeki yukarıda tasvir ettiğimiz kadın resminin üzerine aldığı maşlah değildir, çünkü maşlahda ilik, düğme olmadığı halde, bu üstlük ilik ve düğme ile sıkı sıkıya tutturulmuştur. İçindeki elbisenin etekleri yerden bir karış kadar yukarıda olup, hafif ve ince bir kumaştan yapılmıştır. Pul, pul işlenen elbisenin sol kolu ile eli soğuktan

⁹¹ N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s. 58-59.

⁹² A.g.e.; s.55.

⁹³ R. E. Koçu; Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Ankara 1967, s. 170.

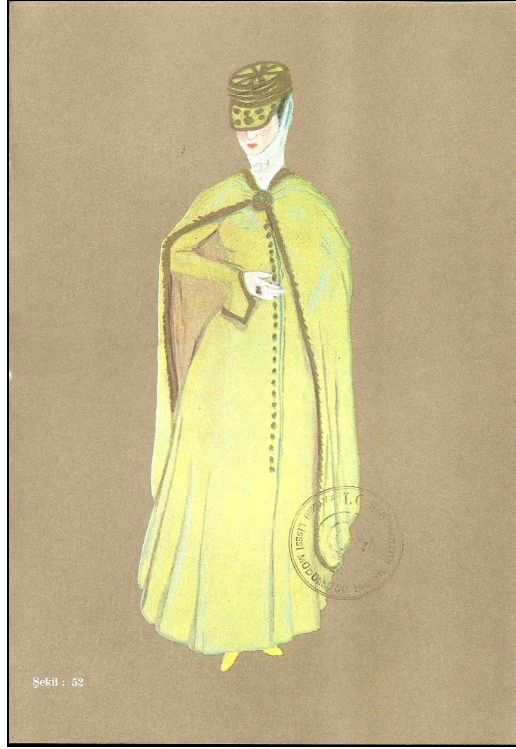
korumak üzere uzun bırakılmıştır.⁹⁴ Fakat, bu üstlüğü maşlaha geçiş modası olarak da algılamak mümkündür. Tanzimat öncesi giysilerde dikkat çeken en önemli özellikler, kumaşların ince veya kalın olması mevsimle alakalı değildir. İnce ve işlemeli kumaşlar da her mevsim giyilebilmektedir. Diğer detay ise, kollarla ilgilidir. Sol kol ilikleri çözüp bırakılarak, eli soğuktan muhafaza etmek için kullanılır. Sağ kol bilekleri ise sımsıkı iliklenerek, yukarı doğru buruşturulur. Fazla sıcak havalarda kol, kol altındaki yırtmaçtan dışarı çıkarılarak, üstteki elbisenin rengine yakışması düşünülerek giyilen içteki elbisenin kolu gösterilmektedir. Görüldüğü üzere batılıların sonraları kullanacakları eldivenden daha zarif, onun işlevini görebilecek şekilde eldiven modasını, Osmanlı kadınları XII. yüzyıldan itibaren kullanmaya başlamışlardır. Nureddin Sevin albümünde, on dördüncü asır kadın sokak kıyafetini, bir Rus kıyafet kitabından şu şekilde nakletmiştir:

“Bu sokak kıyafetini halâ Türkistan’ da Kırgıziler giymektedir. Başlıkta kadın istediği zaman siperi gözlerinin üzerine indirebilmekte, istediğinde yukarı kaldırabilmektedir. Başlığın kenarı, bir buçuk santimetre kalınlığında, dört sıra kalınlığında üst üste şeritlerle çevrilmiş olup, Osmanlı zabıtlarının giydiği kalpakların tepesi gibi merkezde toplanan sırma atkılarla süslüdür. Enseden boyuna ince bir tül bend boynunu kapatırken, yüzün yarısına kadar çıkmamaktadır. Bu yaşmak Türkiye’ de on yedinci asırda kullanılmaya başlamıştır. XVIII. yüzyılda uzun yakalı feraceye dönüşecek olan dar elbiselerin önünde sık düğmeler olup, en üstte yakadan bir iğneyle tutturulmuş, Roma togalarını hatırlatan bir üsluk bulunmaktadır. Yen ağızları eldiven şeklinde elin üzerine sarmaktadır.”

XIV. asırdan itibaren Osmanlı kadını başörtülerinde göz siperi kullanmaya başlamıştır. Şekil 2.5’de görüldüğü gibi, başörtüsü, yüksek bir hotozun üzerine sarılarak siperin kenarları işlenmiştir.⁹⁵

⁹⁴ N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s. 58.

⁹⁵ A.g.e.; s. 62-64.

Şekil 2.5⁹⁶. XIV. Yüzyıldan İtibaren Osmanlı Kadınlarında Kullanılan Göz Speri.

2.4.2. Tanzimat Öncesi Kadın Giyim Kuşamı ile İlgili Seyyahların Yorumları

Kadın giysileriyle ilgili yabancı yazılı kaynaklardan XVI. yüzyılın ilk çeyreğine ait ilk bilgileri, Cenevizli Menavino kitabında şu şekilde aktarmaktadır; “Kadınlar, ince beyaz bezden giysiler giyerler, şehre giderken yüzlerine at kılından peçe takarlar. Fakir kadınlar ve köleler gözleri gözüksün diye peçe takmazlar.” Pastel ise, 1535 yılını anlatan seyahatnamesinde; “Giysilerde kullanılan kumaş altın, gümüş ve satenden, brokardan dımasktan (şam ipeği) ve çeşitli ipek türlerindendir. Türkler başlarını, kafanın etrafına bağlanan tüllerle örterek, başlığa altın, gümüş veya altın gümüş karışımı, yarım ayak uzunluğunda, başın önüne sarkan, elbisenin içine sokulmayan bir kumaş parçası takarlar ki; bu yüzlerinin görünmemesini sağlayacak biçimde, gözlerini ve başın kalan bölümlerini örten siyah etamin veya koyu siyah ipekten yapılmış, işlemeli bir parça takarlar. Kadınların tümü, kente giderken giysilerinin üzerine beyaz güzel bir kumaştan örtü örterek, birbirlerinden ayıramaz hale gelirler. Hem kadınlar, hem de erkekler

⁹⁶ N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s.65.

üstten bağlamalı, alttan sıkılan pabuç giyerler” şeklinde giysileri günümüze aktarmıştır.⁹⁷

XV.-XVI. yüzyılda herhangi bir vesileyle Osmanlı ülkesine gelen seyyahlar, bazen batılı gözüyle, bazen yanlı bir şekilde dönemin giysilerini aktarmaya çalışmışlardır. Nitekim, 1537-1540 yılları arasında Enderun’ da iç oğlan olarak bulunan İtalyan Bassono da, Kanuni Sultan Süleyman dönemi kadınların estetik kaygılarını, geleneksel dokumaları ve giysileri göz ardı ederek, sokağa çıkarken bembeyaz bir giysi, hırka üzerine giyerler, eldiven kullanmazlar, insanlar tarafından görünmemek adına peçe takarlar biçiminde anlatmıştır. Hâlbuki bembeyaz keten giysi dediği ferace ipekten yapılmış, ayrıntılarla süslenmiştir. Fatih albümünde de analiz edildiği gibi elbisenin kolları eldivenden daha zarif bir biçimde ve onun işlevini görecek şekilde dizayn edilmiştir. 1573 yılında İstanbul’ da bulunan Fransız Philippe du Fresne-Caneye ise kadınların şıklıktan uzak olduğu düşüncelerini kitabında aktarır. Hamama giderken Pera’ dan bohçalarla geçen kadınların üzerlerinde siyah veya kırmızı feracelerini vurgularken sokakta ayakkabı yerine mavi, sarı, kırmızı botlar giydiklerini ve işlemeli kumaşlarla yüz ve boyunlarını örterek şıklıktan tamamen uzaklaştıklarından bahseder.⁹⁸

2.4.3. Tanzimattan Önce Osmanlı Kadın Modasında Gelin Kıyafeti

Tanzimat öncesi dönemde, gelin kıyafetleri de, aslından uzaklaşmadan farklılık göstermeye başlar. Önceleri erkeklerin üzerine sarık sardıkları külah biçimi başlığın aynısını gelinler giyiyorlardı. Doğu köylerinde halâ varlığını koruyan, Kırgız gelinlerinin de giydiği bu başlıklar, gelinin servetine göre, baştan aşağı mücevherle veya telli, pullu süslemelerle dolu olurdu.

Duvak, külahın tepesine bir elmas iğneyle iliştilirken telli, pullu al duvağı gelinler, XIX. yüzyıla kadar İstanbul’ da giymişlerdir. Elbise olarak, en üstte inci, elmas veya sırma işlemeli al bir kaftan, onun altında ipek üstüne mücevher, inci, sırma işlemeli, yanları yırtmaçlı al bir entari, belinde kız babasınca törenle takılan işlemeli bir kuşak

⁹⁷ S. Gürtuna; “Osmanlı Kadınının Giyim Kuşamı”, Osmanlı Ansiklopedisi, c.9, s. 190.

⁹⁸ Feridun Dirimtekin; Ecnebi Seyyahlara Nazaran XVI. Yüzyılda İstanbul, İstanbul Üniversitesi Neşriyatı, İstanbul 1964, s. 10.

veya kemer veya işlemeli bir kuşak, en altta yine inci, mücevher veya sırma işlemeli nar çiçeği çakşır bulunurdu.⁹⁹

Perşembe icra olunan düğün merasiminde gelin bütün mücevheratını ve kıymetli diğer tezyinatını sürerek kaş ve kirpiklerine siyah boya yani rastık, sürme çeker, örülmüş saçlarına ise itina ile inciler ve mücevherat yerleştirirdi. Şekil 2.6'da görülen gelinin başındaki külahlar daha sonra Avrupa kıyafetlerinde de görülecektir. Bu da modanın daima milletlerarası olduğunu kanıtlamaktadır.¹⁰⁰

Şekil 2.6¹⁰¹. Tanzimat Öncesi Dönemden bir Gelin Kıyafeti

2.4.4. Narh Defterinde Tanzimat Öncesi Kadın Giyim Kuşamı

Narh defterinde sayımı verilen çok zengin giyim kuşam eşyalarının çeşitliliği, sayısal değeri ailelerin sosyal ve ekonomik, kültürel özellikleri kadar, hayat tarzını da ortaya

⁹⁹ N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s. 65.

¹⁰⁰ James Goodwin; Eski Türk Kıyafetleri ve Güzel Giyim Tarzları, (Çev. Muharrem Feyzi), Zaman Kütüphanesi, Hamid Bey Matbası, İstanbul 1932, s. 57.

¹⁰¹ N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s.64.

çıkarmaktadır. Çok zengin muhevaya sahip olan bu belgeler güvenilirlik anlamında da büyük öneme sahiptirler. Dolayısıyla Osmanlı yazılı kaynakları arasında yer alan “Narh Defterleri” dönemin kayıtları, kadınların giyim kuşamı ile ilgili en iyi ipuçlarını veren kaynaklardır. 1705 yılından 1809’ a kadar olan dönemde yani II. Mahmud’ dan Tanzimata kadar geçen süre içerisindeki kadı sicilleri incelendiğinde, kadınlar Müslüman, Hristiyan, Yahudi olarak kategorilere ayrılmıştır. Bu kadınların mal ve mülk envanterlerinde bir dizi giysi, yatak takımı, mutfak eşyası, kürk, mücevher gibi lüks eşyalara rastlanmaktadır. Bu eşyalar dolayısıyla, kadınların günlük yaşamları hakkında fikir edinmek mümkün olmaktadır. Bütün kadınların tereke kayıtlarındaki tüm mal, mülk listelerinin en büyük bölümü gömlek, pantolon, elbise, antaran, çarşaf, kemer gibi eşyalar içermektedir. Bu eşyaların çoğu, altın, gümüş işlemeli, hatta ipek katkılıdır. Çoğu kadının sincap, tavşan, kakum kürk mantosu, elmaslı ve incili mücevherleri vardır. Müslüman kadınların, maddi yaşantılarını teminat altına alan en önemli nokta, Müslümanlara has maddi rahatlık güvencesi sağlayan mehirdir. Müslüman kadınla gayrimüslim kadınların servetleri mukayese edildiğinde, Müslüman kadınların serveti yüksek çıkmaktadır. 1789 yılında Müslüman kadınlarla ilgili 80 olayda ortalama servet 11,511 akçe iken serveti kayıtlı tek gayrimüslim kadın olan Persek kızı Zoi’ nin malından çok borcu olduğu görülmektedir. 1789 yılında, Müslüman kadınların 31,547 akçesi varken, gayrimüslimlerin 28,500 akçeye sahiptir. 1640 tarihli Narh defterinde kadın kaftanları alacadan, feraceler çuhadandır. Boyu 161,5 cm, beli 59,5 cm, eteği 272 cm olan 287 cm’ den dikilecek kemha pervazlı kadın feracelerinden boyu 153 cm olan 1,380 akçe, boyu 144,5 cm olan 1,310 akçe boyu 136 cm olan 1,240 akçedir.¹⁰²

Tanzimat devri öncesi, seçkin kadınlar açısından kamusal ve özel mekân kullanımı sadece hane halklarına mensup kişilerin kimliklerinin izdüşümüne bağlıdır. Alt sınıf ve marjinal kadınların seçkin kadınlara göre özgürlükleri vardır. Onları pazarda, çarşıda, merkezde, kahvede görmek mümkündür.¹⁰³

Nitekim, kadınlar çarşıya toplu gitmekten, hiç olmazsa yanlarında bir arkadaşlarıyla çıkmaktan hoşlanırlardı. Hatta bazen on, onbeş kişilik kadın grupları, kucaklarında

¹⁰² Maddine C. Zılfi; Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları, Çeviren: Necmiye Alpay, Yurt Yay., II. Baskı, Numune Matbaası, İstanbul 2000, sy. 50,51,52,53

¹⁰³ Khoury Dina Rizk; Ev İçinde ve Kamusal Mekânda Kadınlar, George Washington Üniversitesi, A.B.D., s.10.

taşıdıkları çocuklarla alış-veriş ederlerdi. Çarşı, feraceli kadınların verdiği manzara içinde karnaval alemini andırırdı. Hallerinden ve tavırlarından, konuşma ve giyinişlerinden asil ve yüksek ailelere mensup oldukları anlaşılan kibar kadınlar hariç, diğerleri ekseriya alış-verişlerinde büyük gürültüler koparırdı¹⁰⁴. Kadınların yaptıkları alışveriş, narh defterinden sahip oldukları mücevherlerde ve giysilerde anlaşılmaktadır. 1597 tarihli “Şehir Şahname” nin II. Cildinde yer alan minyatürler, yabancı tarihçiler tarafından şu şekilde değerlendirilmiştir: “Kadınlar bu minyatürlerde pekâlâ görünüyorlar. Sayfanın dibinde cenaze alayını bekleyen matemli kalabalık arasında, dışarılık kılıklarını giymiş birkaç kadın bulunmaktadır. Cenaze 1583’ de ölen Nurbanu’ nun cenazesidir. Çeşitli kaynaklardan da bilindiğine göre kadınlar bu tür olayları kendilerinin görülmeyeceği yerden izlerdi.”¹⁰⁵

Onaltıncı asırdan itibaren pek çok sahada Avrupa gelişmeye başlamıştır. Matbaanın bulunması, denizlerdeki keşifler, Rönesans ve Reformasyon, Avrupa’ da burjuvazi sınıfının gündün güne güçlenmesine sebep olmuştur. Rönesans ve Reform, insanların dimağında, ahlaki ve dinî telakkilerinde, dolayısıyla giyim kuşamlarında, güzel sanatlarda Avrupa’ da değişmelere, uyanmalara sebep olmuştur.¹⁰⁶ 1660 yıllarında yani Vestfelye ve Pirene Muahedeleri sonrasında, onyedinci asrın ikinci yarısında Fransa Avrupa’ nın en güçlü devleti olarak göze çarpmaktadır. İspanya karışıklık içindeyken Avusturya Hanedanı, Köprülülerin mevk-i iktidara gelmesiyle canlanan Türkler ile mücadeleye girişen Macarlar’ a karşı mücadele içinde bulunuyordu. Almanya ve İtalya henüz coğrafi tabirden başka bir şey değillerdi.¹⁰⁷

Siyasi bu gelişmeler dönemde kadın giyiminde, Avrupa’da güçlenen Fransa’nın modasını da hissettirmeye başladı. Giysiler daralarak kol kenarlarına kadar uzanan dantel volanlardan kuyruklu eteklerden faydalanıldı. Soğuk havalarda giyilmek üzere hazırlanan pelerinler, yazın ise dantel ya da kürkten yapılan kısa kaplar kullanılmaya başlandı. Bu dönemde ilk defa yelpaze kullanılırken anahtar ve para çantaları, elmas, inci kolyeler de Osmanlı modasından esinlenerek hazırlandı. Giysiler dantel, fiyonk ve kurdelelerle süslenmeye başlandı. Dolayısıyla Tanzimat’a doğru oluşan kadın modası

¹⁰⁴ M.F.Jerüzalemi; Hayat Resimli Tarih Mecmuası Sayı 24, Tan Matbaası, Aralık 1952, Cilt 2, s. 1191. Tefrika.4.

¹⁰⁵ Nancy Micklewright; “Osmanlı Minyatürlerinde Kadın İmgeleri”, Vitorya Üniversitesi, s. 150.

¹⁰⁶ Maarif Vekaletince Muallimlerden Mürekkep Bir Heyet; s. 9.

¹⁰⁷ Hamit ve Muhsin; Türkiye Tarihi, Devlet Matbaası, İstanbul 1930, s. 230-233.

Avrupa’da güçlenen Fransa ile Osmanlı Devleti’nin etkisini taşıyarak yeni oluşumlarla göze çarpmaya başladı. Görüldüğü gibi, Tereke kayıtlarından edinilen izlenimlerle, XVIII. yüzyıldan itibaren, Osmanlı sosyal hayatı üzerindeki batı etkisinin Osmanlı insanı üzerindeki yansımalarını da tespit etmek mümkündür.¹⁰⁸

2.4.5. Lady Montegü’nün Mektupları

Bu dönemde Türkiye tarihine ışık tutabilecek mektupların sayısı pek fazla değildir. Bu mektuplar arasında Demirbaş Şarl’ ın Bender’ den yazdığı mektuplarla Macar Beyi Rakoçi maiyetinde bulunan Mikeşin mektupları ve Üçüncü Ahmet devrinde İngiltere’ nin İstanbul elçisi Montegü’ nün eşi, Lady Montegü tarafından yazılan mektuplardır. Montegü’ nün eseri elli iki mektuptan müteşekkildir, bunlardan otuzu Türkiye’ de bulunmaktadır.¹⁰⁹

Şekil 2.7.’de, Osmanlı kadın ev giysisi ile görülen Lady Montegü, 1 Nisan 1717’ de Edirne’ den yazdığı mektupta, Sofya’ daki hamama giden Osmanlı kadınlarını şu şekilde tasvir etmiştir: “Türk arabaları, hemen hemen Almanya’daki arabalara benziyor. Arabalarda boyalı ve yaldızlı tahta kafesler var, içlerine muamma tarzında, şiirlerle karışık çiçek sepetleri resmedilmiş. Üzerleri astarlı, ağır işlemeli, al çuha örtülü. Kısaca, hamam âdeti Türk kadınlarının kahvehanesi. İçlerinde en mümtaz gördüğüm hanım elbisemi çıkarmamı istedi, korsemi gösterdim. Zannettiler ki, zevcim beni bu korsanın içine kilitlemiş, onu açmak kabil değil, daha ziyade ısrar etmediler.”¹¹⁰ Bu mektupta Lady Montegü’nün Osmanlı hanımlarını oldukça yeni gözlemlemeye başladığı anlaşılmaktadır. Osmanlı hanımlarının duygularını ise Lady, taraflı biçimde yansıtmıştır.

¹⁰⁸ Said Öztürk; Askeri Kassamsa Ait 17. Asır İstanbul Tereke Defterleri, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1995, s.15.

¹⁰⁹ Montegü; Şark Mektupları, (Çev.Ahmet Refik), Hilmi Kitaphanesi, İstanbul 1933, s. 7-8.

¹¹⁰ A.g.e.; s. 24-25.

Şekil 2.7¹¹¹. Lady Montegü, Osmanlı Kadın Giysisi ile.

Lady Montegü, 17. Mektubunu 1 Nisan 1717’ de Edirne’ den yazarak Türk kadınlarının kıyafetleriyle ilgili şu bilgileri vermiştir: “Buradaki giyiniş tarzı Londra’ dakinden o kadar başka ki; bir İngiliz kadınının işine yarayabilecek kumaşları bulmak gayet müşkül. Saray halkı, şimdi burada. Şehre ben gelmezden evvel de Padişah kızı evlendi. Bu münasebetle Türk kadınları bütün süslerini ortaya döktüler.” Mektuba şu şekilde devam ediyor:

“Türk kadınları şüphesiz bizden pek çok hür. Bunun delilini göreceksiniz. Hangi sınıfa mensup olursa olsun bir kadının iki yaşmak örtünmeden sokağa çıkması yasak. Bu örtülerden biri ile, gözler müstesna olmak üzere, yüzlerini örtüyorlar; öbürü ile saçlarını örtüp, bedenlerinin yarısına kadar arkalarına sarkıtıyorlar. Vücutlarını da bir ferace ile kapıyorlar. Hangi mevkide olursa olsun bir kadın feracesiz sokağa çıkamaz. Bu feracenin kolları dar, uzunluğu parmakların ucuna kadardır. Erkekler nasıl cüppeye bürünüyorlarsa, kadınlar da feraceye bürünüyorlar. Ferace, kışın çuhadan, yazın ince veya ipekli bir kumaştan yapılıyor. Kadınlar, bu ferace ile o kadar kıyafet değiştiriyorlar ki, en kıskanç koca bile zevcesine sokakta rastlasa tanıyamıyor. Şimdi buna bir de, sokakta hiçbir erkeğin bir kadını takip etmeye veya dokunmaya cesaret

¹¹¹ L. Montegü; Şark Mektupları, İstanbul 1933, s.1.

edemeyeceğini ilave ediniz. İşte bu daima maskeli kıyafet, kadınları kâmilten hür bulunduruyor.”¹¹²

Bu mektupta da Lady, diğer seyyahlar gibi kadınları uzaktan gözlemlemekten ziyade, onlarla paylaşımlarda bulunmuş, kadınların dış giyimine özenerek, onların özgür olduklarını özellikle vurgulamıştır. Görüldüğü gibi önceki mektuptaki fikirler değişmeye başlamıştır.

Lady Montegü’ nun 1 Nisan 1717’ de Mösyö Pope’ a yazdığı mektupta, Edirne’ den şu şekilde bahsediliyor:

“Türkiye’ de en bahtiyar köylüler, bahçe sahipleri, bu şehrin meyve ve sebzesini onlar tedarik ettikleri için pek müsrif yaşıyorlar. En çoğu Rum Bahçelerinin ortasında, ufak birer kulübeleri var. Burada kadınları ve kızları örtüsüz gezebilirler; fakat şehirde buna müsaade edilmiyor. Kızlar oldukça güzel, kıyafetleri yerinde, bütün vakitlerini ağaç gölgeleri altında bez dokuyarak geçiriyorlar. Omiros zamanında kökleşen birçok âdetleri el’ an muhafaza etmişler. O zamanlar kullanılan elbisenin büyük bir kısmı şimdi de kullanılıyor. Kendilerini nazik zanneden sair milletler gibi Türkler de modalarını tamim etmek zahmetini ihtiyar etmiyorlar. Yüksek tabakadan kadınlar, vakitlerini tezgâh üzerinde bez veya esvap işlemekle geçiriyorlar. Bunların etrafları cariye dolu. Taktıkları kemerlerin etrafı çok işlemeli, önü kıymetli altın toka ile bağlı. Tıpkı Andromakla Eleni tarif eden şairin tasviri gibi, Elen’ in yüzüne örttüğü beyaz peçe el’ an moda.”¹¹³

Bu mektupta ise Lady, Rum kadınlarının Osmanlı ülkesinde rahatça yaşayabildikleri anlatılarak, geleneklerini muhafaza ettiklerinden bahsetmiştir.

Lady Montegü, Kontes’ e yazdığı XXXIII. Mektubunda sarayı ve saray kadınlarını şu şekilde anlatmaktadır:

“Şimdiye kadar hiçbir Hristiyan kadınına verilmeyen bir ziyafete davet edildim. Bu davet, şüphesiz bir meraka müpteni olduğu için, gözlerinin öteden beri alışkın bulunduğu bir kıyafetle gidersem merakını o derece izale edemeyeceğime dair fikrime uygun olarak, Viyana Saraylarında giyilen elbiseyi giydim. Sadrazam zevcesinin Harem Ağası, beni avlunun kapısında karşıladı, birçok odalardan geçirdi. Burada cariyeler, çok zarif giyinmişler, iki sıra dizilmişlerdi. Nihayeteki odada, hanımefendi Zerdeva kürk ile mindere uzanmıştı, merasimle beni karşıladı. Eşya pek sade idi. Masrafın en ziyade elbiseye ve bir sürü hizmetkâra sarf edildiği görülüyor.

¹¹² L. Montegü; Şark Mektupları, İstanbul 1933, s. 45-49.

¹¹³ A.g.e.; s. 50-54.

Hayretimin o da farkına vardı, sebebini anlattı, kendisinin fazla masraf edecek bir çağda olmadığını, yalnız fukaraya sadaka verdiğini, yegâne meşguliyetinin Allah' a ibadet olduğunu, hediye kabul edemeyeceğini nazikçe anlattı.

Sadrazam' ın evinden sonra Çigalzade kethüdası Mehmet Ağa' nın evine davet edildim. Kapıda iki harem ağası tarafından karşılandım. Sofaya, örülmüş uzun saçları topuklarına kadar, elbiselerinin kenarı sırmalı, iki sıra cariyeye dizilmişti. Kethüdanın hanımı, dört basamak yüksekliğinde zarif İran hahlarıyla döşenmiş bir mindere uzanmıştı. Dizin dibinde, on ikişer yaşlarında iki kız oturuyordu. Esvapları hemen kâmil elmaslarla müzeyyendi. Fatma Hanım, İngiltere' deki güzellerin hepsini gölgede bırakacak kadar güzeldi. Boylu boyuna beyaz sim kenarlı, sırma diba bir entari giymiş, ince tül gömleğinden açık gerdanının bütün güzelliği meydana çıkmıştı. Şalvarı soluk karanfil renginde, gömleği, gümüşî yeşildi. Beyaz saten terlikleri gayet kibarâne işlemeli idi. Zarif kolları, elmas bileziklerle süslenmiş, kemeri işlemeli idi. Başına, zemini karanfil renginde, sırma işlemeli bir çevre koymuştu. Latif siyah saçları örgü ile ayrılmış, topuklarına kadar iniyordu. Başının bir yanına gayet sanatkârane elmas iğneler takmıştı.¹¹⁴

Mektuplarında Tanzimat öncesi dönemin kadın giysilerini detaylarıyla anlatan Lady, hanımların şatafatlı elbiselerine, takılarına da hayranlığını bir kez daha dile getirmiştir.

Lady Montegü XXXVIII. Mektubunda, kadınların fazlaca çocuk doğurduklarından ancak, çocuk doğurur doğurmaz on beş gün içinde yeni esvaplarını giyip mücevherlerini takarak günlük hayatlarına dönmelerinden bahsetmektedir. XXXIX. Mektupta ise, Hafize Sultan' a yaptığı ziyareti şu şekilde anlatmaktadır:

“Elbisesi o kadar kıymetli idi ki, size bunu tasvirden kendimi alamayacağım. Arkasında “dolama” denilen bir gömlek vardı. Bu gömleklerin kaftandan farkı, kollarının daha uzun ve yukarı doğru sıvanmış olmasıydı. Rengi kırmızı, boylu boyuna, yakasından eteğine kadar, kollarının etrafındaki düğmeler iri elmastandı. Bu düğmelerin üzerinde, tıpkı bir prensin yıldönümü merasiminde giyilen esvaplara konulan altın ziynetlerin biçiminde, iri elmas ziynetler sarkıyordu. Gömlek, daha küçük, sapları iri elmaslarla müzeyyen iki iğneyle kemere tutturulmuştu, elmas düğme ile iliklenmişti. Kemerini gayet geniş ve baştan başa elmasla kaplıydı. Gerdanında üç dizi kolye vardı ki dizlerine kadar iniyordu. Biri iri incilerden yapılmış, ucunda iri bir zümrüt görülüyordu. Diğeri koyu yeşil, her biri ufak para büyüklüğünde, üç ila altı altın kalınlığında zümrütlerden yapılmıştı. Her biri birbirine yapıştırılmış, gayet güzel tanzim edilmişti. Üçüncüsü yusuvarlak, ufak zümrütlerden mürekkepti. Küpeler armudî, fındık büyüklüğünde iki elmastan ibaretti. Serpuşunun etrafında gayet parlak dört dizi inci vardı ki

¹¹⁴ L. Montegü; Şark Mektupları, İstanbul 1933, s. 73-74.

bundan mükemmeli görülemezdi. Bu dizilerin her biri, etrafı yirmi elmasla süslü iri bir yakutla raptedilmişti. Saçları tamamen zümrüt ve elmaslarla süslenmişti. Parmaklarında büyük yüzükler vardı.

Bahçede gezinmemizi teklif edince, cariyelerden biri kendisine kakum kaplı kıymetli bir diba kürk getirdi. Cariyelerin adedi otuza çıkıyordu. En büyüğü yedi yaşını geçmeyen kızların hepsi, pek zarif giyinmişlerdi. Kıvrıkcık saçları çiçeklerle süslü, esvapları sırmalı kumaşlandı.¹¹⁵

Bu mektupta Lady Montegue’ nun bahsettiği ‘‘dolama’’ Tanzimat sonrası da kadınlar tarafından rağbet görmüştür. Lady Montegü 42. mektubunda:

‘‘Hristiyanlarla meskun bulunan Beyoğlu, Tophane ve Galata mahalleleri, güzel bir şehir vücuda getiriyor. Bir cihetten Hristiyanlar alelumum leventlerin hakaretine maruz kalmak istemezler. Diğer cihetten kadınlarsa yüzlerini örtmeden sokağa çıkamazlar; bu örtüden de son derece nefret ederler. Beyoğlu’nda koydukları örtü kendilerini o kadar güzelleştiriyor ki, bunun İstanbul cihetinde de konulmasına müsaade etmiyorlar. Burada Türk değilim fakat bedbaht cariyelere gösterilen insaniyeti de takdirden kendimi alamam. Cariyeler dövülmüyor. Teminat parası da verilmiyor ancak elbiselerine edilen masraf, bizim hizmetçilere verdiğimiz geçiyor.¹¹⁶

Bu mektupta, özellikle cariyelere karşı davranışı takdirle karşılayarak kendi ülkesiyle mukayese ederek Osmanlı Devleti’ nde cariyelere yapılan muameleden övgüyle bahsetmektedir. Ayrıca gayrimüslim kadınların giysilerine de atıfta bulunmaktadır.

Lady Montegü, İstanbul’dan ayrılmadan önce çarşaf giyerek sokakları dolaştığını anlattığı XLII. Mektubunda:

‘‘Mösyö Hill’le refikasının, seyahatname muharrirlerinin, dünyanın bütün kadınlarından daha hür olan Türk kadınlarının esaretine acıdıklarını yazmaları bana tuhaf geliyor. Burada, ömürlerini hiçbir kayıtlı mukayyet olmadan, eğlencelerle geçiren insanlar varsa, onlar da kadınlardır. Bütün işleri komşuya gitmek, hamama gitmek, bol bol masraf etmek, daima yeni modalar icat eylemektir. Hülâsa, parayı kazanmak erkeğin, harcamak da kadının vazifesi. En adi tabakaya mensup kadınlar bile, bu güzel hukuka mazhar bulunuyor. Sırtında işleme çevre satan bir adamın karısı bile, sırmasız esvap giymiyor. Onun da kakum kürkleri, başını süslemek için elmas takımları var. Gelin hamamında ise, gelinin esvapları mücevherlerle müzeyyen ağır kumaştan. Ermeniler arasında ise izdivaç çok yaygın. Daha pek genç iken birbirlerini almaya söz veriyorlar, fakat nikâhtan üç gün sonra birbirlerini görüyorlar. Gelin, başında basık ve yuvarlak bir serpuşla

¹¹⁵ L. Montegü; Şark Mektupları, İstanbul 1933, s. 105-114.

¹¹⁶ A.g.e.; s. 127.

kiliseye götürülüyor. Serpuşun üzerinde, ayaklarına kadar İran ipekli, kırmızı bir tül bulunuyor.”¹¹⁷

Bu mektuptan da anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti’nde, kadınlar özgürlük içerisinde yaşamaktadır. Onların hayat tarzı, dönemin yaşam standartlarının dahi oldukça üzerindedir. Ailede söz sahibi olan kadın, giysileriyle de ön plandadır. Mektupta, Osmanlı Devleti’nde bu dönemde yaşam standardı bir anlamda Avrupa ile de mukayese edilerek, ülkede kadınlara verilen değer bir kez daha kanıtlanmaktadır.

Lady Montegü’nün mektupları, İstanbul ve Edirne’deki sarayların yanında halkın giyim kültürüyle ilgili de batılı gözüyle önemli bilgileri günümüze aktarmıştır. Mektuplar, Osmanlı hayranlığının, Avrupalı tarafından edebi metin şeklinde günümüze yansıtılmasının en önemli delilleridir.

¹¹⁷ L. Montegü; Şark Mektupları, İstanbul 1933, s.130-133.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TANZİMAT'LA BİRLİKTE TÜRK KADINININ GİYİM KÜLTÜRÜ

3.1. XVII.YÜZYIL KIYAFET ALBÜMLERİ

XVI. yüzyıldan sonra giderek gelişen siyasi ve ticari ilişkiler, Lady Montegü dışında bir çok diplomat, tüccar veya gezgin de Türkiye'ye getirmişti. Bunlardan bazıları Türkiye'ye ait anılarını yazarken bir kısmı da, Türkiye'yi ve Türk kıyafetlerini tanıtan resimler yayınlıyorlardı. Bu tür resimli seyahatnamelerin yanında, sadece kıyafetleri kapsayan albümler de mevcuttu. XVII. yüzyıldan sonra ise, bu tarz albümler, Türkiye'ye gelen yabancılara verilmek üzere İstanbul'da hazırlanmaya başlamıştır. Saray dışında sürdürülen bu çalışmalar ve “çarşı ressamı” adıyla anılan sanatçılar hakkında bilgiler çok sınırlıdır.¹¹⁸

Osmanlı Devletinde kıyafetleri derleyen resim ve albümler, I. Ahmet zamanında ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla saray çevresinde de, ülkede giyilen giysi türlerini anlatan resimlere ve minyatürlere bu dönemde ilgi duyulmaya başlanmıştır. Bu dönemde oluşturulan Deniz Müzesi albümü, Türk müzelerinde bulunan tek XVII. yüzyıl kıyafet albümüdür. Albümde, Hanya muhafızı Deli Hüseyin Paşa'nın resminin de bulunuşu, Girit'e yapılan seferlerin dikkate alındığını vurgular ki, dönem Venedik Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti'nin gergin ilişkiler içerisinde olduğu dönemdir. Albümdeki yalnız kadın figürleri, dönemin kadın giysileri hakkında fikir sunmaktadır. Aynı dönemde Avusturya Kraliyet Kitaplığında bulunan albümler, XVII. yüzyılda moda olan kadın giysi türlerini sergiler. Dönemde, kadınlarda üstü geniş bir serpuş bulunduğu resimlerle vurgulanır.

¹¹⁸ M And; “17. Yüzyıl Türk Çarşı Ressamları”, Tarih ve Toplum Dergisi, Sayı 16, Nisan 1985, s-40-43

Bugün bütün XVII. yüzyıl kıyafet albümleri incelendiğinde, kıyafet resimlerinde yerli üretimin XVII. yüzyıl başlarında başlayıp, giderek arttığını görülür. İçerik bakımından da birbirine benzeyen bu resimler, günden güne çoğalmış hatta bir müddet sonra İstanbul'daki yabancı ve Levanten ustalarca hazırlanmaya başlamıştır. XVIII. yüzyıl ise, pek çok Avrupalı ressamın elçilik çevrelerine yerleşerek resim yaptıkları dönem olmuştur. Bu dönemde Dalvimart, D'Ohsson, Castellan gibi gezginlerin seyahatnamelerini, aynı tarz resimler süslemiştir. Bundan etkilenen saray çevresi de kıyafet resimlerine ilgi göstermişler, minyatür ustaları da tek figür çalışmaları yapmışlardır. Dolayısıyla, doğu geleneğiyle, batının zevki albümlerde birleşmiş, saray dışındaki atelye ve ressamlar da bu sentezin pekişmesini sağlamışlardır.¹¹⁹

3.2. DÖNEMİN KADIN GİYSİLERİNDE İŞLEME SANATI

Osmanlı Devletinde işleme sanatı, giyim-kuşam ve aksesuarlarda, günlük yaşamda kullanılan örtülerde, çok geniş uygulama alanları bulmuştur. Entari, kaftan, iç gömleği gibi kadın ve erkek giysilerinde, baş süslemelerinde kullanılan çeşitli aksesuarlar, koşbastı da denilen, diadem adıyla anılan saç bağlarında, çeşitli başlıklarda, kemer, mendil ve uçkurlarda, Şekil 3.1'deki gibi, sanat değeri taşıyan pek çok zarif eserlerde günümüze kadar ulaşmıştır. Osmanlı saraylarında, XVI. yüzyıl başlarından itibaren aylıklı, "Cemaat-ı Zerdüzan" denilen işleme ustaları bulundurulmuş, bu sanatçıların en yoğun çalıştıkları dönem XVI. yüzyıl ve sonrası olmuştur. Bu eserlerden günümüze ulaşanlar, Topkapı Sarayında muhafaza altındadır.¹²⁰

¹¹⁹ Günsel Renda; 17. Yüzyıldan Bir Grup Kıyafet Albümü, 17. YY Osmanlı Kültür Ortamı Sempozyum Bildirileri, Sanat Tarihi Der. Yay., 20-21 Mart 1997, İstanbul 1998, s. 153-160.

¹²⁰ Selma Delibaş; "İşleme Sanatı", Geleneksel Türk Sanatları Dergisi, Haz. Mehmet Özel, Kültür Bak., Apa Ofset Basımevi, İstanbul 1993, s. 172-173.

Şekil 3.1¹²¹. XVII. Yüzyıl İşleme Tekniğinden bir Örnek.

XVII. yüzyıla gelindiğinde aynı motif ve işlemler uygulanırken, renklerde değişiklikler görülmüştür. XVI. ve XVII. yüzyıl ilk yarısında da devam eden yakut rengi yerini, kiremit kırmızısına bırakırken, elbiselerde fıstık yeşili yerine daha koyu yeşil kullanılmıştır. Motif ve kumaşlar, madalyonlar oluşturacak şekilde üretilmeye başlanmıştır.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı dönemi Türk sanatının Avrupa etkisine girmeye başlamasıyla birlikte Osmanlı Saray işlemeciliği ve halk işlemeciliği de bu akımlardan etkilenmiş, Şekil 3.2’de görüldüğü üzere, kompozisyonlarda küçük çiçek buketleri ve çiçek türleri Türk işleme sanatına dahil edilmiştir. Saray ve çevresine ait kadın kostümleri için hazırlanan kumaşlar serpmiş işlemlerle, uçkur ve baş örtüleri ise, küçük çiçek motifleriyle süslenmiştir. İç gömleklerin yaka ve kol kenarlarında zarif çiçek desenleri yer alırken, doğum, bayram gibi özel günlerde kullanılan giysilerde ise, altın iplik kullanılmıştır. Nitekim, Lady Montegü anılarında gördüğü işlemlerin güzelliğini dile getirirken, Hafıza ve Fatma Hanım’ a yaptığı ziyaretten ayrılırken, kendisine işlemeli bir çevrenin hediye ettiğinden bahsetmiştir.¹²²

Çoğunlukla deri, kadife gibi malzemeler üzerine sim tel ile yapılan işlemler “ağır işlemler” olarak adlandırılırken ipek ve pamuk kumaşlar üzerine renkli ipek iplik ve simle yapılanlar ise “hafif işlemler” olarak sınıflandırılmıştır. Her genç kıza yetiştirilirken öğretilen “hafif işlemler” yalnız kadınlar tarafından değil, erkekler

¹²¹ H. Örcün Barışta; Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk İşlemleri, T.C. Kültür Bakanlığı Sanat Eserleri Dizisi, 253, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.306.

¹²² S. Delibaş; İşleme Sanatı, *Geleneksel Türk Sanatları Dergisi*, s. 174-175.

tarafından da rağbet görüyordu. Nitekim, Evliya Çelebi 1628 yılında İstanbul’ da 60 dükkânda 100 erkek işçinin yağlık işlediklerini anlatmıştır.¹²³ Halk arasında da “aşına kadınlar evlerde iğne, nakış tekniklerini hanımlara öğretirlerdi.”¹²⁴ XVII. yüzyıla gelindiğinde işleme sanatı gelişerek bu sayı daha da artmıştır.

Şekil 3.2¹²⁵. XVII. Yüzyıl Hafif İşlemelerinden bir Örnek.

XVII. yüzyıl başlarında yapılan “hafif işlemeler” in kumaşı beyazlatılmamış ketendir. Büyük boyutlu örneklerde üç veya dört en kumaş kullanılmasından dolayı, desenlerde kaymalar görülmüş, işlenecek motifler kalem ile çizilmiştir. İşlemelerde diğer sanat dallarının etkisi altında, naturalist çiçek desenli kompozisyonlara yer verilirken, başta lale ve karanfil olmak üzere iri hatailer, çınar yaprakları, gül, gül goncaları, sümbüller, bahar dalları, palmet dizileri gibi taç motiflere de yer verilmiştir. XVII. yüzyıla ait, “hafif işlemeler” in dönemin seramik sanatı ile benzerlik kurularak, “Rodos işi” olarak sınıflandırılmaya tabi tutulması da araştırmacılar arasında fazlaca kabul görmemiştir. Bunların çoğunluğu “Harem” ve “Saray Stili” olarak tarif edilen, çok kaliteli, yetkin tasarımlı örneklerdir ki sarayın ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılan bu işlemeler, o

¹²³ Orhan Şaik Gökyay; Evliya Çelebi Seyahatnamesi-Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zillî, I. Kitap, İstanbul-Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini, İstanbul 1996, s. 281.

¹²⁴ H. Ö. Barışta; Türk İşleme Sanatı Tarihi, Ankara 1984, s. 19.

¹²⁵ H. Ö. Barışta; Osmanlı Dönemi Türk İşlemeleri, Ankara 1999, s. 192.

günün modasını yönlendirirken, geçmiş yüzyılların da esintilerini taşıyordu.¹²⁶ Öte yandan Anadolu’ da ve köylerde de işleme sanatı oldukça gelişmişti.

Yetişkinliğe yaklaşmış kızlara köylerde iğne işleri ve yün eğirme öğretilirdi. Kadının yaşamında çocukluk, annelik ve dulluk dönemlerinin verimli geçmesi ve kadınların üretime bu şekilde katılması için bu el becerileri önemli idi.¹²⁷ Yabancı seyyahlar da Osmanlı ülkesindeki göz kamaştırıcı işlemlerden övgüyle söz etmişlerdir.

Lady Montegü, mektuplarında gördüğü işlemlerin güzelliğini dile getirirken, D’Ohsson, hemen hemen bütün kadınların nakışları, sadece süslenmek için değil, evlerindeki alelâde eşyalarda bile kullandıklarını anlatmıştır. Sarayda, Başkentte, Maraş ve Kütahya’ da zengin ailelerde işlemler moda olmuş, Şekil 3.3’deki gibi bindallı adı verilen kadife üzerine işleme gelinlikler, Maraş’ da yapılmıştır. İstanbul’da XIX. yüzyıl sonlarına değin artık pek çok işlemecinin, ticari amaçla bu işi yapmaya başladığını, gezginlerin notlarından anlıyoruz.¹²⁸

Şekil 3.3¹²⁹. Maraş İşi Bindallı.

¹²⁶ Şebnem Akalın; Osmanlı İşlemlerinin 17. Yüzyıldaki Motif ve Kompozisyon Özellikleri, 17. YY Osmanlı Kültür ve Sanatı, Sanat Tarihi Dern. Yay.: 4, İstanbul 1998, s. 21-30.

¹²⁷ Godfrey Goodwin; Osmanlı Kadınının Dünyası, (Çev. Sinem Gül), Sabah Kitapları, Mısırlı Matbaacılık, I. Baskı, İstanbul 1998, s. 16.

¹²⁸ Mehmet Özel; Geleneksel Türk San’atları, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1993, s. 170-174.

¹²⁹ H. Ö. Barışta; Osmanlı Dönemi Türk İşlemleri, Ankara 1999, s.200.

Tanzimat sonrasında Avrupa’da Osmanlı modası hakimiyetini artırmıştır. Osmanlı edebi eserlerinin Avrupa’da çevirilerinin yayınlanması ve 1704 den itibaren Paris’ de Antooine Galland’ın çevirisiyle yayınlanan “Binbir Gece Masalları”nın Avrupa’da rağbet görmesinin, edebiyat ve modadaki doğu esintilerinin etkilerini artırmıştır.¹³⁰

3.2.1. Avrupa’da “Turquere” Modası

1721’ de III. Ahmet tarafından Fransa’ ya gönderilen Çelebi Mehmet, kral ve soylular tarafından ilgiyle karşılanan “Turquere” modasının, Türk kostümleriyle, eşyalarıyla Paris merkezli temsilcisi olmuştu. Bu dönemde İstanbul’ u betimleyen; Von Maur, Liotard, Carrey de Favray, Melling gibi sanatçılar “Boğaziçi Ressamları” olarak adlandırılmışlardır. Avrupalı aristokratlar, doğu yolculuğuna başlarken ressamlar da gezdikleri yöreleri fırçalarıyla yansıtmışlardır. “Turquere” modası Avrupa’da elit tabaka arasında oldukça benimsenmiş, sanatçılar da bu modanın yaygınlaşmasında önemli roller üstlenmişlerdir.

XVIII. yüzyılda Turquere modası önce Paris’ den başlayıp Avrupa’ nın diğer ülkelerine yayılarak İtalya’ ya ulaşmıştır.¹³¹

Nitekim Venedik’e kadar ulaşan bu sanat akımından etkilenen Venedikli Von der Schulenburg Guardı, atelyesinde Jean-Baptiste Von Mour’ un betimlemelerinden faydalanarak hayali İstanbul resimleri yaptırmıştır. Venedikli ressam, başlangıçta İstanbul’ a gelen Avrupalıların ülkelerine anı olarak götürdükleri kıyafet resimleri yapmış, daha sonra da albümü ilgi çekince İstanbul’ a gelerek resim yapmayı sürdürmüştür.

Avrupa’dan başlayarak yayılan resimler, âdet, gelenek ve giysilere taşınıp Osmanlı izleri, modaya dönüşerek, yeniden Osmanlı ülkesine taşınmıştır. XVIII. yüzyıldaki hızlı ve etkin değişimler, Osmanlı Devleti’nde sanat ortamını da değiştirmiştir. Bu resimler XVIII. yüzyılda hayal edilen İstanbul’ un eğlencelerini, manzaralarını, mimarisini

¹³⁰ Nida Aslan; Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul 18. Yüzyıl Sonu ve 19. YY, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay., No:9, İstanbul 1992, s. 16.

¹³¹ Zeynep İnankur; Semra Germaner, Oryantalizm ve Türkiye, türk Kültürüne Hizmet Vakfı Sanat Yay. 4, İstanbul 1989, s. 18.

modasını, kumaşlarını kısaca dönemin özelliklerini günümüze aktarılmaktadır.¹³² Öte yandan geleneksel giyim sistemi de değişime uğramıştır. Küçük üretim tezgahlarında dokunan kumaşlar yerine, Avrupa'daki büyük fabrikaların ürünü olan yeni kumaşlar, ülkedeki giyim-kuşamı yeniden tanımlamıştır. Dolayısıyla, o döneme kadar doğunun küçük tezgahlarında elle dokunan kumaşlar üzerine oturan giyim sistemi de değişecektir. III.Selim'le birlikte Beykoz'da sanayi kuruluşları oluşturulmaya çalışılmış, deri, ayakkabı, kağıt, çuha, cam, porselen üretimi başlamıştır. O güne kadar Saraçhane'deki ustalar en iyi ayakkabılara elleriyle biçim verirken, artık karşılarında rakip olarak Avrupa'daki sanayi merkezleriyle karşılaşmışlardır.¹³³

Görüldüğü gibi, Tanzimat-ı Hayriye, Osmanlı Devletinin tarihinde çok önemli yer tutar. Bu hareketin, Türk cemiyetini garplılaştırmak hususunda büyük rol oynadığı, öteden beri söylene de, Tanzimat, Abdülmecid'e kadar tahta çıkan padişahların attıkları adımların devamı niteliğindedir.¹³⁴

Ahmet Refik, "Lale Devri" adlı eserinde bu devri; "Lale Devri hengâmında, Osmanlılarla garplılar ve bilhassa Fransızlar arasında fevkalade bir samimiyet hasıl olmuştur. İbrahim Paşa'nın nüfuzu nazarı ve tedabiri siyasiyesi tesiriyle, Paris ve Viyana'ya gönderilen sefirler, vatanlarına avdetlerinde Avrupa Medeniyetinin asarını tamime çalışmışlar, sefirlerle düşüp kalkmışlardır" şeklinde anlatmaktadır.

Giyim, kuşamda, Avrupa etkisinin iyiden iyiye hissedildiği bu devir, güzel san'atların ve tefekküründe taktis edildiği, insanı yükselten bu iki branşın birlikte geliştirildiği bir devirdir. Damat İbrahim Paşa'nın Paris'e sefaretle yolladığı Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, gezdiği gördüğü yerleri bir sefaretname ile anlatmış, bu sefaretname Osmanlılar için garba açılmış ilk pencere olmuştur. Bir taraftan kendi adamlarımız, garp tesirini memleketimize naklederken, diğer taraftan, Avrupa devletlerini memleketimizde temsil eden elçiler, bu tesirlerin derinleşmesine sebep olmuşlardır.¹³⁵

¹³² Aykut Gürçağlar; "18. YY Birkaç Batılı Ressam Gözüyle Hayali İstanbul, 18. YY Osmanlı Kültür Ortamı, Sanat Tarihi Der. Yay.: 3, İstanbul 1997, s. 151-155.

¹³³ Önder Küçükerman; 18. YY' da Osmanlı Yaşamında Sanayi Devriminin Yeni Ürünleri, Sanat Tarihi Der. Yay.: 3, İstanbul 1997, s. 179-182.

¹³⁴ Enver Ziya Karal; Tanzimattan Evvel Garplılaşıma Hareketleri; Tanzimat I, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s. 13-15.

¹³⁵ A.g.e.; s. 21.

Bu devirde, kılık kıyafete fazlaca özen gösterildi. Düğün masraflarının fazlalığı, kadınların süs ve ziynete düşkünlüğü yüzünden, İstanbul’ da senede on düğün yapılamaz oldu. Dönem Hamit ve Muhsin’in Türkiye Tarihi’nde; “Birçok kadınlar bu yüzden zevcelerinden ayrıldı. Sadrazam, tehlikeyi görerek nihayet zevk ve sefayı, süs ve modayı inzibat altına almaya mecbur kaldı” şeklinde anlatılmaktadır.¹³⁶

Fransa ile olan münasebetlerde şimdiki Avrupa sanayinin gelişmeye başlamasıyla artan ticarî münasebetlerde ticaret ve sanayi kadar XIV. Ve XV. Lui Fransa’sı israfıyla, sefahatıyla, modasıyla, taklit edilmeye çalışılmış bu da Osmanlı halkını etki altına almaya başlamıştır.¹³⁷

Bu devirde giderek Garp medeniyetinin dairesine girmeye başlayan Osmanlı devletinde sadece askerlik sahasında değil, eğitimde, kılık kıyafette de zihniyet ve irade müsait olmasa da, halk kütlesi kendi halinde kalarak, şarkın nüfuzuna tabii sınıfın bir bölümü de Avrupalılaşmaya başlamıştır.¹³⁸

¹³⁶ Baron de Tot; Türkler (18. YY), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1975, s.52.

¹³⁷ Fahri Fındıkoğlu; “Tanzimatta İctimai Hayat”; Tanzimat I, İstanbul 1940, s.142.

¹³⁸ Hamit ve Muhsin; Türkiye Tarihi, İstanbul 1930, s. 475.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TANZİMAT VE SONRASINDA BAŞKENTLİ MÜSLÜMAN KADININ GİYİM KÜLTÜRÜ

4.1. BAŞKENTLİ MÜSLÜMAN KADININ SOKAK GİYSİSİ

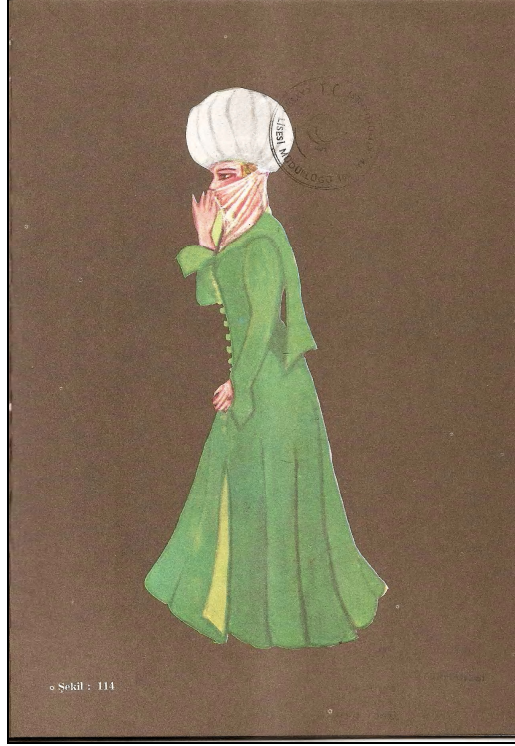
Lale Devrinden Tanzimat fermanına değin, başkentli varlıklı hanımlar mesire yerlerinde renkli feraceleri ve yaşmakları kullanmaya devam ettiler.

4.1.1. Yaşmak ve Ferace

Silvestre albümlerinde, 1680 tarihine kadar, yabancı ressamaların da resimlerinde ve eski Türk minyatürlerinde de yaşmaklı şık kadın tasviri görülmezken, on yedinci asırda yapılan bazı minyatürlerde, yaşmağa ve peçeye benzer şeyler görülür. Ancak, üzerinde tarih bulunan ilk resim, Silvestre' in resmidir. Yaşmak ve feracenin eski yıllardan beri âdet olduğu bilinir. Ancak onyedinci asırdan ondokuzuncu asrın sonlarına kadar, yaşmak ve ferace şekilden şekle girmiştir, sekiz, on senede bir sürekli değişmiştir. On yedinci asır kadınları ise başlarına yüksek hotozlar giyerek bunların üzerlerini mücevherler süslemişlerdir.

Şekil 4.1'deki gibi, yaşmağın yukarısına gelen kısmı ince bir tülband örterken, hotozun ağız tarafında, alından enseye kadar dolanan altı dar üstü geniş kolalı bir bölüm bulunurdu. Yaşmakların kenarları, el işleriyle süslenmiş olup, arkaya atılırdı. Yaşmağın ön tarafı ise, ağzı kapatacak kadar yüzün alt kısmını örterek ense kısmının altından tutturulurdu. Feracesiz sokağa çıkılamaz, feraceler, bele kadar sıkı düğmeli olup, belden

aşağısı düğmesiz dikilirdi.¹³⁹ XVII. Yüzyılda başkentli müslüman kadın feracesiyle Şekil 4.1’de görölmektedir.

Şekil 4.1¹⁴⁰. XVII. Yüzyılda Yaşmak ve Ferace.

İşte bu kıyafetlerle, özellikle Lale Devri ve sonrasında sokağa çıkan kadınlar, mesire yerlerinde, renkli ferace ve yaşmaklarıyla boy gösterirlerdi. Feracelerin zamanla yakasına önce bir karış, daha sonra geniş yakalar moda oldu. Yaşmakların kumaşları ise günden güne şeffaflaşarak, bağlanış şekilleri de değişmeye başladı. Kışın çuhadan, yazın ise ipekli veya benzeri ince kumaştan yapılan feracelerin yenleri dar, parmak uçlarına kadar uzundu. Yukarıda Lady Montegü’de o günün modasını en iyi şekilde tasvir ederken, İstanbul’ da İsveç elçiliğinde görev yapmış olan D’Ohsson, resimlerle zenginleştirdiği yapıtında; “Kadınlar evden çok çıkmazlar, çıktıklarında ise ferace giyerler. Yazlık feraceler, Ankara yününden kışlıklar ise çuhadan yapılır. Feracelerin, omuzlara düşen çok geniş yakaları vardır, yakalar yeşil, kırmızı, mavi satendendir.

¹³⁹ N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s. 101.

¹⁴⁰ H. Tezdan; “Ferace Md”, İslam Ansiklopedisi, C.12, İstanbul 1965, s.1214.

Varlıklı hanımlar senede birkaç kez kürklerini değiştirirler. Güz sonunda kakım, üç hafta sonra, Sibiryâ sincabı, kışın samur, ilkbaharda tekrar Sibiryâ sincabı giyerler. Muslinden iki yaşmak yüzü örter. Birincisi burnun ortasında başlar göbeğe kadar inerken, ikincisi gözlere kadar bütün başı örter, sadece gözler görünür” şeklinde dönemin kadınlarının sokak kıyafetlerini betimlemiştir.¹⁴¹

XVIII. yüzyılda, kürk artık her mevsim giyilebilir hale gelmişti. Hanımlar da, beyler gibi kürklerin her cinsini giyer, bunlara renk renk kaplar kaplatılırdı. Kuyruksuz kakımdan yapılan, ince beyaz kürklerin dirseklerinin üzerine kadar inen kollarının altından üçetek tarzında giyilen entariler, sıkma kollu olarak dikilirken, mücevher ve sırma ile işlenmektedir. Gül şeklinde, kaytan düğmelerle tutturulan elbisenin arasından bürümcük kumaştan dikilen gömlekler görünürdü. Bele ise sırma işlemeli hafif bir kuşak takılırdı. Sırma işli kuşaklar onsekizinci asırda kadın giyiminde moda olmaya başlamıştı. Daha önceki yıllarda kullanılan kemerlerin yerini alarak, moda olmuştu. Başta ise vezir kallavilerini andıran, mücevherler takılarak zenginleştirilen hotozlar bulunurdu. Yedinci asırdan itibaren Türk kadınlarının arasında moda olan kâkül ve perçemler halâ itibarını korurken, saçın arka kısmı baştaki hotoza saklanırdı. Bu detaylar onsekizinci asırdan itibaren kadınların bahar aylarında giydikleri kıyafeti anlatmaktadır.

XVII. yüzyılın sonuna doğru beliren yaşmak Lale Devriyle birlikte, hotozun üzerinde, ince bir tül halinde tekrar örtülmeye başlanmıştır. Yaşmak, kadınları kapamaya çalışan devlet kuvvetlerine meydan okurcasına, oldukça şeffaftı. Başta yine hotozun içerisine toplanan saçın arka kısmı şeffaf yaşmaklardan seçilebiliyordu. Şekil 4.2’deki gibi, Türkmen kadınlarının yakasını andıran yakanın arka kısmı ise bele kadar kırmalarla uzanırdı. Feraceler, mor, kırmızı renkte veya koyu yeşil renkte aynalı biçimde dikilirken bazen hotozlar, erkeklerin burma kavuğu şeklinde de yapılabilirdi.¹⁴²

¹⁴¹ S. Gürtuna; “Osmanlı Kadınının Giyim Kuşamı”, Osmanlı Ansiklopedisi, c.9, s.32.

¹⁴² N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s. 102.

Şekil 4.2¹⁴³. XVII. Yüzyıl Sonunda Yaşmak ve Hotoz.

XVIII. yüzyıl ortalarında, Lale Devrini takip eden yıllara ait bir resmi, Türk san'atkarı Abdullah Buhari' nin kıyafetname albümünden, N. Sevin şu şekilde tasvir etmiştir:

“Sarı, bürümcük kaplı hotozu mücevherlerle süslü, saçları, Türk hanımlarının on üç asırlık geleneğine uygun olarak kâküllü ve perçemli. Arkadan beline kadar inen saçları, sıra sıra ince örgülü. Bu ince saç örgüleri halâ, Türk köylülerinde var. Tırşe kaplı, mücevher işlemeli, samur kürkünün kolları, dirseklerinin üstüne kadar; etekleri yerlerde sürünüyor. Yakut işlemeli fes rengi atlas önü açık entarisinin sıkma kollarının yeni, ellerinin üstüne kadar inmiş olup, belinde murassa kemeri var. Eteği, yerden onbeş yirmi santim kadar yukarıda bulunan içliğin altından pembe şalvarı görünüyor. Boynunda gerdanlık, parmaklarında yüzük, kulaklarında ise küpe var.”

Buhari' nin resimlerinden başka bir tasvirde ise;

“İnce ve çok örgülü saçlarını arkaya koyvermiş kaküllü ve perçemli bir hanımın başında astragan kalpak bulunurken, astragan kürkün belden aşağısı fes rengi kumaşla kaplanmış. On sekizinci

¹⁴³ N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s.103.

asırda kürkler, yukarıdan bele kadar içli dışlı dikilerek yakasız kürk, gerdanın etrafında zarif daire çevirerek, kürkün kolu, koltukla dirsek arasına kadar inerdi.”¹⁴⁴.

Görüldüğü gibi, XVIII. yüzyılda kadınlar kürke fazlaca rağbet etmişler, kürklü elbiselerle dolaşmayı adeta, sosyal bir statü saymışlardır.

4.1.2. Dönemin Ünlü Terzihaneleri

XVIII. yüzyılda ve XIX. yüzyılın büyük bir bölümünde, zengin başkentli kadınların ve kölelerin giysileri, konaklarda, evlerde, kadınlar tarafından dikilmiştir. Osmanlı kadını dikiş ve nakışta her zaman beceriklidir. Sonraki devirlerde, kölelerin yerini alan hizmetçi kızlar bile, konak halkına terzilik yapabiliyorlardı. Ayrıca, gündüzleri sadece dikişe gelen, onlara kumaş seçeneklerini de sunan “gündelikçi” kadınlar bulunuyordu. XIX. yüzyıl sonlarına doğru, çoğunlukla, sahipleri ve çalışanları azınlık kadınlarından meydana gelen terzihaneler kurulmuştur. İstanbul’da Rum Kalivrusi, Yahudi Fegara ve Şaki Kardeşler ve Beyoğlu’nda yani Pera’ da şık atelyeye sahip bulunan Fransız Demilville Kardeşler vardı. Bunlar Paris modasını takip ederek resimler çıkarıyorlar, başkentli hanımlar da terzi atelyelerine dikiş için, provalar için defalarca giderek kıyafetlerini günün modasına uygun diktiriyorlardı. Zengin kadınların giysileri, Paris’ten de getirtiliyordu. Kısaca, artık dönemin Osmanlı hanımı, Batılı hemcinsleri gibi, modayı yakından takip ediyorlardı.¹⁴⁵

4.1.3. Lady Craven’un İstanbul Anıları

Osmanlı kadınının giyimini III. Ahmed döneminde en iyi tasvir eden Lady Montegü, yukarıda anlatıldığı şekilde detaylandırmıştı. Sonraki devirde 1786’da başka bir İngiliz büyükelçi hanımı Elizabeth Cravon, İstanbullu bir grupta birlikte, kaptan paşanın karısının konağına yaptığı ziyarette, kaptan paşanın hanımının giysisini şu şekilde anlatmıştır: “Kaptan paşanın karısı orta yaşlı bir kadındı. “Etek yelek” ve bunun üzerine altın ve elmasla işlenmiş, kısa kollu saten bir kaftan giymişti. Kaftanın altında, işlemeli bir mendilin sarkıtıldığı, mücevherli bir kuşak vardı. Kaftanın üzerinde, kakım kürkünden uzun bir pelerin kalçaya kadar iniyordu. Başında, elmas ve incilerle

¹⁴⁴ N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s. 103.

¹⁴⁵ Fanny Davis; Osmanlı Hanımı, (Çev. Bahar Tırnakçı), Yapı Kredi Yay. 2377, I. Baskı, İstanbul 2006, s. 211.

süslenmiş bir türban vardı. Hanedeki bütün kadınlar bu kadar gösterişli değillerse de, benzer biçimde giyinmişlerdi. Saçlar, ya arkada birçok ince örgü halinde toplanmış, veyahut da türbanın altında toplanmıştı. Aşırı göz makyajı yaparak, gözlerine sürme çekmişler, kaşlarını belirginleştirmişlerdi. Kadınların bazılarının, çok fazla kabuklu yemiş yemekten, dişleri sararmıştı. Kambur duruşları ise, dikiş nakışla uğraşmalarından kaynaklanıyordu.”¹⁴⁶

Lady Craven’in anılarında anlatılan giysiler yüzyıllardır Türk kadın giyiminde fazlaca değişiklik olmadığını gösteriyordu.

III. Ahmet döneminden itibaren kadınlar arasında helva sohbetleri sık sık tekrarlanıyordu. Bu devirde kadınlar yeni yeni feslerini çıkararak hotoz giymeye başlamıştı. Ancak çoğunluk, altın veya gümüş, daracık fesin üzerine yaşmağını tutar ve Şekil 4.3’deki gibi sırtına da sıkma feracesini giyerek sokağa çıkarlardı. Bu dar feraceler, Şekil 4.4’de görüldüğü üzere göğüs, bel ve kalça hatlarını bozmayan son derece zarif kıyafetler idi.¹⁴⁷

Şekil 4.3¹⁴⁸. Lale Devrinde Kadınların Sokak Giysileri

¹⁴⁶ F. Davis; Osmanlı Hanımı, İstanbul 2006, s. 215.

¹⁴⁷ Semiha Ayverdi; Boğaziçi’nde Tarih, Baha Matbaası, II. Baskı, İstanbul 1968, s. 114.

¹⁴⁸ Yeni Tarih Dergisi, 27, Baha Matbaası, İstanbul Mart 1959, s.1433.

Şekil 4.4¹⁴⁹. İstanbul’lu Hanımın Sokak Kıyafeti.

4.1.4. Goodwin’in Kıyafet Albümü

Muharrem Feyzi 1932 yılında, Sultan II. Selim devrinde Goodwin James adlı İngiliz araştırmacısının Londra’da tab ettirdiği, “Türklerin Elbise ve Kıyafetlerinin Güzel Tasvirleri” adlı eserden alarak bastırdığı resimlerde, Osmanlı giysilerini sergilemiştir. Batı modasının ve örneklerinin tam olarak Osmanlı Devletine giremediği zamanlarda, tercüme edilerek basılan bu eserde “Taşralı Kıyafeti ile Bir Türk Kadını” şu şekilde anlatılmaktadır: Türk kadınlarının taşra ve İstanbul’da sokakta bulundukları zaman, giydikleri elbise kadar insanı gizleyen başka bir giyecek olamayacağı ve hiçbir Türk kadınının mahremsiz sokakta yürüyemeyeceği anlatılarak: Mahreme (yaşmak) alelumum tülbinden olup, iki parçadan mürekkeptir. Şekil 16’daki gibi, bir parçası, çenenin altından raptedilmekte olup, kadının başını örtmekte, ikinci parça ise ağız ve burun üzerinden geçerek yalnız dahilden, harici görebilecek bir açıklık bırakmaktadır. Türk kadınları, üzerlerine ferace giyerler. Ferace bütün bedenini örter.¹⁵⁰

¹⁴⁹ N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s.103.

¹⁵⁰ J. Goodwin; Eski Türk Kıyafetleri ve Güzel Giyim Tarzları, İstanbul 1932, s.4.

Aynı eserde, Türk kadını İstanbul kıyafeti ile şu şekilde betimlenmektedir:

“Taşralı Türk kadını ile İstanbullu Türk kadını arasında fark var. İstanbul’da, kadınların giydiği ferace, alelûmum yeşil kumaştan veya diğer mensucattan yapılır. Feracenin murabba sarkık yakalığı çatmalı ve yeşil ipek kaplıdır.”

“Türk kadınlarının ve daha ziyade Gürcü ve Çerkez kadınlarının güzelliği, darb-ı mesel olup, meşhurdur. Fakat, bu güzellik ekseriya çehreye münhasır kalmaktadır. Minder üzerinde vakit geçirmek âdetinden bunlar, çok otururlar, az gezerler. Kendilerini çok sıcağa alıştırdıklarından veya sık sık hamama gittiklerinden ve mütemadiyen atıl ve tembel durduklarından alıştıkları rehavet ve gevşeklik, tenasüp ve endamlarını bozmaktadır. Hâlbuki tabiat kendilerine çehrelerinin letafeti ile rekabet edecek boy, bos vermiştir.

Çehreleri, şekil ve tenasübü ve rengi itibarı ile fevkaladedir. Burunları Yunan tarzındadır. Gözleri her ne kadar alelûmum küçük ise de siyah olsun, koyu mavi olsun parlak ve ok gibi kalbi delicidir. Kirpiklerinin üzerine ve altına çekilen ince çizgiler, gözlerinin çekiciliğini bir kat daha artırıyor. Bunlar, gerek ellerinin, gerek ayaklarının parmaklarını parlak gül rengi ile boyuyorlar. İhtimal ise, eski Yunan şairi Homer’in “Gülgin parmaklı sihir” vasfı bundan peyda olmuştur.”¹⁵¹

Ondokuzuncu asrın ilk yarısında Boğaziçi, mesireleri, kadınlar tarafından fazlaca rağbet görüyordu. İstanbul’un sayfiyelerinde kadınlar biraz daha serbest yaşayarak, açık maşlahlar, hafif, ince başörtüleri kullanmaya başladılar. Kısaca kadınların kıyafetleri, tedricen Avrupalılaştı.¹⁵²

4.1.5. Muhammed b.Osman As-Sanusi’nin Başkent İzlenimleri

II. Abdulhamid döneme başlangıcında, 1882’de, Türkiye’ye seyahat eden, izlenimlerini ve anılarını yazan Tunuslu seyyahlardan birisi de, müderris, hukukçu, gazeteci olan Muhammed b. Osman As-Sanusi’dir. Tunuslu bir Müslümanın anılarında, dönemin kadınları ve yaşantıları, şu şekilde anlatılmıştır: “İstanbul’da bulunan gezinti yerleri için en müsait gün çarşambadır. Buralarda gençler, bekârlar, kadınlar daha serbest davranmaktadırlar. Birbirleriyle randevulaşıp buluşan gençlere, ters bir görünüm olursa zaptiyeler mâni olmaktadır. Bu şeriât diyarında, bu gibi gezi yerlerinin bulunması, kadınların örtülü olması ve sokakta bulunmaları, beni korkuttu. Ancak orada bir müddet ikâmet edince öğrendim ki, bütün evlerin iç işlerinden sorumlu olanlar kadınlardı. Ev

¹⁵¹ J. Goodwin; Eski Türk Kıyafetleri ve Güzel Giyim Tarzları, İstanbul 1932, s.16.

¹⁵² Maarif Vekâletince Muallimlerden Mürekkep Bir Heyet; s.80.

eşyasının alınması, kendi çocuklarının elbiselerinin teminini onlar yürütüyorlar. Bu âdetler, eski Rumlardan geçmedir. Çünkü onlarda çarşı, pazarda bulunurdu. Yüzlerine örtü olarak şeffaf bir tül takıyorlar. Bu tül çok ince olup, takılsa da, takılmasa da yokmuş gibi, fark etmiyor. Çoğu da yolda sigara içiyorlar.”¹⁵³. Tanzimat sonrası dönemde Müslüman bir seyyahın gözüyle İstanbul kadınlarının Batılı gezginlere göre farklı bakış açısıyla değerlendirilmesi oldukça ilginçtir.

XVIII. yüzyıl Türk giysileri, rahatlıklarıyla Avrupa kadınlarını büyülerken, yüzyıl sonuna doğru, biraz da Fransız devriminin özgürleştirici unsurları sayesinde kıyafetlerde kullanılan korse ve diğer aksesuarlar dünyası ilgi çekiyordu. Osmanlı ülkesinde ise Paris giysilerinin çekiciliği ve göz kamaştırıcılığı Türk kadınlarını korselere hapsedmeye başlamıştı. Çünkü kadınların, ince bel gerektiren kreasyonları başka türlü giymeleri mümkün değildi. Doğal biçim ve gevşek kemer terk edilmişti. XVI. yüzyıldan itibaren, Türk kadınlarının, kostümü kadınların taşradan dışarı çıkarken giydikleri üsluk ve iç giysisinden oluşurken, onlar da zaman içerisinde, Avrupa modasından etkilenmeye başlamışlardır.¹⁵⁴

4.1.6. 1726, 1757, 1791, 1890 Yıllarında Sokak Giysileri ile İlgili Çıkarılan Fermanlar

XVIII. Yüzyıla gelindiğinde kıyafetlerdeki detaylar dahi kadın kıyafet modasına girmiş, bu durum padişah ve çevresindekilere yansarak kıyafetlerin değişmeye başladığı dönemden itibaren birtakım fermanlar yayınlanarak, kadınların kıyafetlerine müdahale ihtiyacı hissedilmiştir. Lale devri ve Tanzimat’la birlikte kadınların, Avrupa modasıyla tanışmaları, dışarı açılmalarını sağlamıştır. Dolayısıyla, geleneksel giyim tarzından yavaş yavaş uzaklaşmaya başlayan Müslüman kadınlara, sokak giysileriyle ilgili fermanlar çıkarılmaya başlanmıştır. Sultan II. Ahmed dönemine rastlayan 1726 yılında, İstanbul kadısına, yeniçeri ağasına, hassa bostancıbaşına gönderilen hükümlerde, Sultan Edirne’de devlet işleriyle uğraşırken, bazı yaramaz kadınların halkı baştan çıkarmak amacıyla sokaklarda süslenerek gezdikleri, libaslarında çeşit çeşit bidatlar göstermeye,

¹⁵³ Atilla Çetin; “Tunuslu Muhammed As-Sanusi’nin Türkiye Anıları” Türk Dünyası Tarih Dergisi, Renk-iş Ofset, Sayı 62, Temmuz 1992, s.44.

¹⁵⁴ Alderson; Structure of the Ottoman Dynasty; “Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları”, (Çev. Necmiye Alpay), Numune Matbaası, İstanbul 2000, s.11.

gayrimüslim kadınlara özenerek serpuşlarında değişik şekiller uygulamaya başladıklarını ve bunun da iffetli kadınları baştan çıkaracak seviyeye ulaştığını, çünkü kocaların kadınların isteklerine yetişemeyip ailede huzursuzluk çıktığını, hatta, gücü yetmeyenleri ve durumu iyi olduğu halde eşlerinin bu tip giysilerle dolaşmasını istemeyenlerin boşanmanın eşiğine geldiklerini, bundan dolayı bu tür garip giysilerin yasaklandığını bildirir. Bundan böyle, İstanbul kadınlarının bir karıştan büyük yakalı ferace, üç değirmiden fazla yemeni ile sokağa çıkamayacakları, feracelerinde süs olarak bir parmaktan kalın şerit kullanamayacakları, yasaklara uymayan kadınların serpuşlarının kesilip giysilerinin yırtılacağı, dinlemeyenlerin yakalanıp başka kentlere sürüleceği, ayrıca bu hükümler dışında davranan terzilerin ve şeritçilerin de şiddetle cezalandırılacağı bildirilmiş, bu hükmün bütün mahalle imamları aracılığıyla İstanbul kadınlarına duyurulması, yasakların takibinde ihmali görülenlerin de şiddetle cezalandırılması gerektiği bildirilmiştir.¹⁵⁵

Kişilerin toplumsal konumlarının ve ekonomik durumlarının göstergesi olan kıyafetlere, Osmanlı Devletinde yıllar önce de devlet tarafından düzenlemeler getirilmişti. II. Mehmed döneminde bu düzenlemeler sadece devlet hizmetinde bulunanların kılık kıyafetleriyle sınırlı kalmıştı. Babinger o dönem için: “Her görevlinin mevkii ve görevi, giysinin renginden, kol kesiminden, kıyafeti süsleyen kürkten ve sarığın biçiminden anlaşılır” demişti.

Ancak bu fermanda kadınların giyim kuşamı da, toplumsal konum ve dini aidiyetin ayırt edilmesinden çok, genel ahlaka, geleneklere, adaba uyması özelliği mevcuttu. Aynı şekilde İsviçre’de de kadınların giyim kuşamını düzenleyen, ikiyüz yılı aşkın yürürlükte kalan kanun çıkarılmış, 1727 yılında Basel Kurulu kadın giyimiyle ilgili konuları görüşmek üzere 41 kez toplanmıştır.¹⁵⁶ Dolayısıyla kadın giyim kuşamının geleneksellikten uzaklaşması Avrupa’da da hissedilerek, zaman zaman düzenlemeler yapılmıştır.

1726 yılında, İstanbul kadısına yollanan ferman aynen şöyledir:

¹⁵⁵ Ahmet Refik; On İkinci asır Hicri’ de İstanbul Hayatı (1689-1785), Enderun Kitapevi, No.118, İstanbul 1988, s.86-88.

¹⁵⁶ F. Davis; Osmanlı Hanımı, İstanbul 2006, s. 216-217.

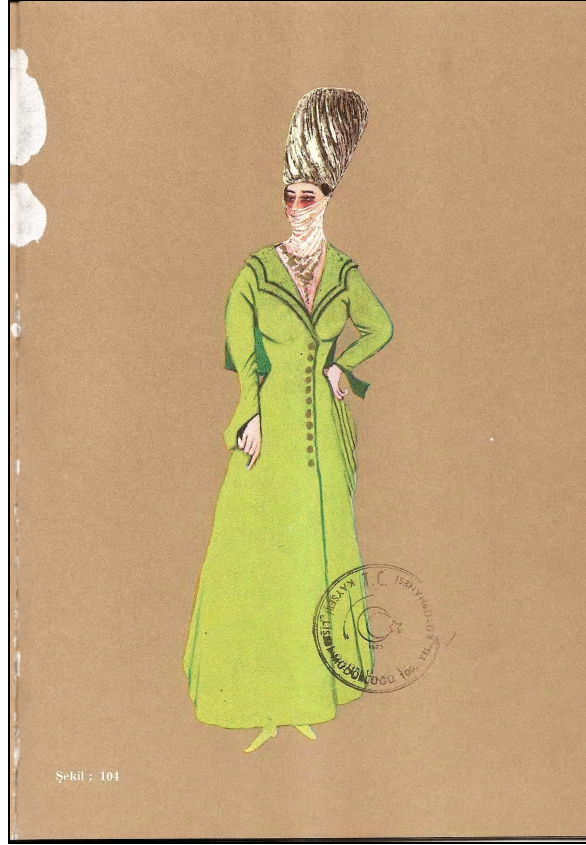
“... ve iderler ise yakaları kat’olunmağla tenbih ve inzar ve bundan sonra dahi mütenebbih ve müteyakkız olmayub kiraren müşahade olunur ise ahiz ve diyari ahare nefyü iclâ ile te’dib olunacakların mahalle imamlarına muhkem tenbih ve te’kid bu güne bidai fahişenin amelesi olan derzileri ve şiritcileri dahi zecrü tehdid eyleyüb eğer bundan sonra mütenebbih olmazlar ise feracelerinin yakaları ve serpuşları kat’olunub yaramazlıklarının zararı ehli ırz hatunlarına dahi sirayet idüb anların ateşine yanub libasları yırtılacağını ve perdei ismetleri hetk olunacağını kemali mertebe tefhim ve siz ki yeniçeri ağası ve bostancıbaşı mumaileyhsiz bu makule hey’eti fahişe ile rast geldiğiniz nisvan taifesinin hilâfı emri şerif hareketlerine müsamaha ve iğmazı ayine ve himaye ile mazmunu emri âlişanı tenfizü icrada bir dürlü tekâsülünüz istima’olunacak olur ise muahaz ve muakab olacağınızı yekıynen bilüb ana göre basiret üzre hareket ve bu hususda ziyade ihtimam ve dikkat ve emri şerifimi mahakimde sicillâta kaydü sebt ve düsturül amel olup fibaad işleyenlerin cezayı sezaraları tertib ve nisvandand kâinen men kâne mütenebbih olmıyanları ta’zirü te’dib eyleyüb tesamüh ve takâsülden ihtiraz ve Müslime ve kâfire ve salihe ve facireyi kıyafeti na meşru’adan bi eyyi halin men’ü zecr ve mesağı şer’i olmıyan bid’atlerin def’ü men eylemeniz babında fermanı âlişanım sadır olmuştur.”¹⁵⁷

(1754-1757) yıllarında, II. Osman, tahta çıktıktan hemen sonra bir dizi düzenleyici ferman yayınladı. Fermana göre, kadınların Cuma günleri dışarı çıkması veya boğazı geçerken erkeklerle aynı kayığa binmeleri yasaklanmıştı. Boğazı geçeceklerse uzun sakallı kayıkçıları seçmeleri istenmiştir. Castellan’ın “sarye” dediği ve o sırada kadınlar arasında çok moda olan Tatarların başlıklarına benzeyen, sivri şapka giymeleri yasaklanmıştır. Kadınlar, bu yasaktan sonra, renkli, yünlü bir kumaştan, püsküllü, daha kapalı bir şapka giymeye başladılar.

Fermanda, kadınların sokağa çıkarken giydikleri feracelerinin Şekil 4.5’deki gibi renkli kaşmir kumaşlar yerine, soluk, kaba kumaşlardan yapılması isteniyordu; renk olarak da, koyu yeşil, koyu kahverengi veya koyu kırmızı tavsiye ediliyordu. Kadınların çarşı ve pazarda fazlaca dolaşmamaları isteniyor, dışarı işlerinin evin erkeklerine bırakılması söyleniyordu. Ancak II. Osman’ın hükümdarlığı, talihsiz bir sonla noktalanınca, kadınlar da bildikleri gibi giyinmeye, eski düzenleriyle devam etmeye başladılar.¹⁵⁸ Ülkede bir yanda modayı takip eden renk renk feraceliler, diğer yanda geleneksel kıyafetleri devam ettirenler karşı karşıya gelince hoşnutsuzluklar devam etti.

¹⁵⁷ Ahmet Refik; 2.Asır Hicri’de Osmanlı Hayatı, İstanbul 1988, s.86-88.

¹⁵⁸ F. Davis; Osmanlı Hanımı, İstanbul 2006, s. 218.

Şekil 4.5¹⁵⁹. Renkli Kaşmir Kumaştan bir Ferace ve Tepelik.

Daha sonra, III. Mustafa'nın yayınladığı genelgede, Galata, Tophane, Beşiktaş, Fındıklı, Hisar imamlarına ve terzilerin kethüda ve yiğit başına gönderilerek; “bu esnaflar şali sof ve açık renk çuhadan ferace dikerlerse, ders için dükkânlarının kapatılacağı ve uzak bir kalede hapsedilecekleri” vurgulanmıştır.¹⁶⁰

III. Mustafa, 1791’de bir ferman daha yayınlayarak, İstanbul, Galata, Eyüp, Üsküdar Kadınlarına, yeniçeri ağasına ve terzibaşına gönderir. Kadınların sokakta, çarşı ve pazarda fazlaca dolaşmalarının evvelce yasaklandığı halde, onların hala “İngiliz Şalisi” denilen ince çuhadan yapılan kumaşlardan ferace giydikleri ve bu feracelerin altındaki elbiselerin, ferace giymemekten farkı olmadığı vurgulanarak, yasağın kesinlikle uygulanması gerektiği, hiçbir terzinin bu kumaştan ferace dikmemesini emrederek,

¹⁵⁹ N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s.105.

¹⁶⁰ R. Bulut; “İstanbul kadınlarının Kıyafetleri ve II. Abdülhamid’in Çarşafı Yasaklaması, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, s.8, Mayıs 1968, s.34-36.

yasağa uymayanların dükkânlarının kapatılacağı ve terzilerin dükkânlarının kapısına asılacağı belirtilir.¹⁶¹

III. Mustafa Han, çok tutumlu ve paranın değerini bilen bir hükümdardı. Devlet gelirlerinin artanını, ardı ardına Enderun-u Hümayun hazinesine aktardıktan sonra, kendisinden önce gelen padişahların altın kap kacaklarını, mücevherlerini bile para bastırmak üzere harcamış, bazı değerli kitapları dahi, el altından paraya çevirmiştir. Bu arada ortaya çıkan Osmanlı Rus savaşında da bu gelirleri kullanarak, devletin sıkıntıya düşmesini engellemiştir.¹⁶²

III. Mustafa dönemin siyasi olayları ve Osmanlı Rus savaşının devreye girmesi dolayısıyla, o zamana bakarak siyasi ve sosyal tablo göz önüne alındığında herkes tarafından eleştirilen kadınların kılık kıyafetleriyle ilgili düzenlemeler birlik ve beraberliği sağlamak anlamında haklı görülebilir. Hükümde yer alan “feracelerin kumaşlarının koyu renk çuhadan olması” maddesi kadınların kumaş ve kıyafet için harcadıkları paraların Osmanlı Devletinde kalması ve toplum olarak sıkıntılı dönemin daha çabuk aşılmasını sağlamak amaçlı düşünülmüş olabilir.

Ancak kadınlar Avrupa’dan esinlenerek, kendi modalarını oluşturmuşlardı. Osmanlı toplumunu da Avrupa ile olan bu yakınlaşmada değerlendirmek kaçınılmaz olmuştu. Dolayısıyla, her toplumda olduğu gibi yeni olana tepkiler de güçlenmişti.¹⁶³ Devlette Avrupa modası rüzgarı eserken ve padişahlar tarafından düzenlemeler sürdürülürken seyyahların da Devlet-i Aliyye, ilgisini çekmeye devam ediyordu.

Aynı dönemde Osmanlı Devletinde bulunan Şerife Musbah çocukluğunu yaşadığı İstanbul’u anılarında şöyle anlatmıştı; “Çocukluğumda İstanbul, renk ve hareket doluydu. Farklı dinlerin, ırkların, kozmopolit imparatorluğunun merkeziydi İstanbul. Caddelerinde her dil işitilir, her çeşit kostüm giyilirdi. Kürt, Hersekli, Mekkeli, Kafkas, Laz ve diğerleri. Pera, dükkân ve otellerin, Avrupa’nın zevkleri için düşünülüp sunulduğu bir muhit idi. Fesli, kalpaklı, şapkalı adamlar. İstanbul tarafına geçen

¹⁶¹ Ahmet Refik; 2.Asır Hicri’de Osmanlı Hayatı, İstanbul 1988, s.90.

¹⁶² Mustafa Nuri Paşa; “Netayic-ül-Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, Sadeleştiren: Neşet Çağatay, c. III-IV, Türk Tarih K. Basımevi, Ankara 1992, s.130.

¹⁶³ İlber Ortaylı; Batılılaşma Yolunda, Merkez Kitapları, İstanbul 2007, s.26.

kalabalıkta, her türlü başörtüsü görmek mümkündü. Çarşafı kadınlar kara peçeleri ile aksi takdirde parlak ve renkli caddelere, kasvetli bir hava veriyordu.¹⁶⁴

Dönemde Hans Barth, 1898’de Vambéry’den aktardığı Paris notlarında, Osmanlı kadınlarını şu şekilde anlatmıştır:

“En çok gözüme çarpan şey, Türk kadınının şahsiyetli, hür davranışlı ve son derece modern bir kıyafette oluşudur. Ferace, zamanımızda daha güzel, daha zarif bir şekil almıştır. Sarı potin ve terlikler, yerini Avrupalı hanımların kullandığı şık ayakkabılara terk etmiştir. Doğu ve Batı arasındaki münasebetlerin sıklaşması, Türkiye’de yabancı nefretini çok azaltmıştır. Bugün Hristiyan kadınla evli, mevkii sahibi adamlar da mevcuttur. Nitekim, sarıklı büyük âlimlerin de davetli bulunduğu bir Maarif Nazırının evinde, sofrâ hizmetimizi bizzat ifa eden evin hanımı Hristiyanıdır. Türk müzesini kuran ve idare eden yüksek ilim sahibi zatın karısı da Hristiyan bir Fransız’dır. Şimdiki hariciye Nazırının karısı Hristiyan olduğu gibi, Almanya’ya fevkalâde elçi olarak gönderilmiş olan müteveffa Mareşalin karısı da Viyanalı idi”.¹⁶⁵

Edmond Duteuple ise, aynı dönemde “Türk soyundan gelenler, Avrupalılarla ne kadar az temas etmişlerse o kadar mükemmel kalmışlardır.” der.¹⁶⁶ Bu sözler belki de kılık kıyafette Avrupalılaşmayı önlemek için ard arda kanunname yayınlayan padişahların tedbirlerinin de gerekli olabileceğini akla getirmektedir.

III. Selim gibi açık görüşlü bir padişahın döneminde de yine kadınların kılık kıyafetlerinde düzenlemelere gidilmiş, ancak bu yönetmelikler hazırlanırken yerli sanayinin korunması hedeflenmişti. Selim Han, kadınlara İngiliz alpakasından yapılmış feraceleri yasaklamıştı.¹⁶⁷ Nitekim III. Selim, Türk ordusunun çoktandır kaybettiği başarılarını yeniden elde edebilmek, devlet işlerini düzene koymak, ekonomiyi düzeltmek için her türlü fedakârlığa katlanmak üzere tahta çıkmıştı, sosyal düzeni sağlamak, toplumsal gidişatı yakından takip edebilmek için humbaracı kılığında halkın içine karışmıştı.¹⁶⁸ Yani halkla da paylaşımlarda bulunan Selim Han, kadın kıyafetlerine müdahaleyi gerekli görmüştür.

¹⁶⁴ Kemal Çiçek; “20. Yüzyılın Başlarında İstanbul Hayatı”, Türk Dünyası, Tarih Dergisi, Sayı 55, Temmuz 1991, s.57.

¹⁶⁵ Ah. Djevab; Yabancılar Göre Eski Türkler, Yağmur Yay., İstanbul 1980.

¹⁶⁶ A.g.e.; s.96.

¹⁶⁷ R. Ekrem Koçu; Tarihimizde Garip Vakalar, Atlas Yay., İstanbul 1968, s. 62-63.

¹⁶⁸ M. Nuri Paşa; Netayic-ül Vukuat, Ankara 1992, c.3-4, s.180.

III. Selim'in çıkardığı fermanın aslı şu şekildedir:

“Benim Vezirim, nisa taifesi çarşı, pazarda açık renk feraceler ile gezip edepsizlik ettikleri mesmuum ve manzurum oldu. Fimabad açık renk ferace ve hadden ziyade yoka giymeyip herkes ırz-u edebiyle olması, iktiza edenlere tenbih ve terzilere dahi bu makule edepsiz esvapları diktirmeyip şedid men'ü yasağ edesin. Bu makule şeylere aralık aralık bakılmak ve yakalar kesilmek ve bazı edepsizleri nefyi bilad eylemek lazımken niçin bakmıyorsun? Hemen kim olursa olsun men ve elbette def'eyleyip halkı edebiyle gezdiresin.”¹⁶⁹

Aynı dönemde, bir taraftan bu emirnameler yayınlanırken, Osmanlı kadınları ise renkli feraceler giymekten geri durmuyorlardı.

Kadın kıyafetlerine müdahale edenlerin içine, bir taraftan Müslüman unsurlara hoş görünmek isteyen devlet ricali destek verirken, diğer taraftan Yeniçeriler, Sipahiler hatta medrese talebeleri ve isyanları hazırlayan yabancılar da dahil oluyordu. Fakat şehir hanımlarının moda tutkusu, Padişah yasağının hükmü geçer geçmez, tekrar yeni bir modayla, örtünme vasıtasını süs unsuru haline getirmenin çareleri bulunuyordu. Bu, uzun yakalı parlak renkli feraceler, Üçüncü Sultan Selim zamanında yasaklandığı halde yeniden çıkmış ve ferace modası geçene kadar devam etmişti. Uzun yakalar 1890 yılına kadar az çok aynı şekilde devam etti. Şekil 4.6(a)'daki gibi ferace, göğüsten bir iğne veya fiyonkla tutturulup, eteklerinin çevresi, dantellerle süsleniyordu. Açık yakası, göğüsten itibaren, omuzların biraz aşağısına doğru genişleyerek arkaya doğru kıvrılır, frag kuyruğu şeklinde yuvarlak kesilen alt kısmı, yerden bir karış yukarıda biterdi. Şekil 4.6(b)'de görüldüğü üzere, kısa kol, dantel eldiven, hele dantelli şemsiye vazgeçilmezdi. Baştaki hotoz ise, Mahmudiye fesleri kadar yüksekti. Bazı hanımlar, hotoz yerine erkekler gibi fes giymeye de başladılar. Genellikle kibar hanımlar, sokağa arabasız çıkmazlardı.¹⁷⁰

¹⁶⁹ N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s.121.

¹⁷⁰ A.g.e.; s.121.

(a) Göğüsten iğneyle tutturulan açık yakalı ferace

(b) Kısa kol dantel eldiven ve dantelli şemsiyeden oluşan bir sokak kıyafeti

Şekil 4.6¹⁷¹. Açık Yakalı Ferace Dantelli Şemsiye ile Günün Modasını Oluşturuyordu.

Lady Montegü dışında, Avrupa'dan gelen ve Türk kadınlarının XVIII. yüzyıl kıyafetlerini özgürlük olarak gören, onlara özenen pek çok seyyah mevcuttur. İngiltere'de Wiltshire Barwod'daki görkemli parkta bulunan gösterişli evin sahipleri öldükten sonra geriye kalanlar arasında Bay Boldwin'in Sır Joshua Reynolds'a yaptırılmış kendi portresi bulunmuştur. Bayan Boldwin üzerinde, Türkiye'den o önem getirilmiş bir elbise ile poz vermiştir. Kocasının yaşamının büyük bir bölümünü tacir olarak yakın doğuda geçirmiş pek çok kitap yazmıştır. İşte XVIII. yüzyıl giysileri, rahatlıklarıyla Avrupa kadınlarını büyülerken, XIX. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'da belki de Fransız devriminin etkisiyle rahatlık ve insancıl öğeler ön plana çıkmış korse gibi moda olan bazı konfor gereçleri önemini kaybetmeye başlamıştı.¹⁷²

Bu arada Tanzimat aydını Avrupa'ya açılmıştı. Nitekim bir toplumda değişme başladığında bu değişim, öngörülen alanlara da sıçrayacağından, Osmanlı kadını ve kadın modası da bu gelişmelerin dışında kalmamıştır. Tanzimat döneminde Osmanlı

¹⁷¹ (a) N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s.105. (b) A.g.e.; s.92.

¹⁷² Goodwin, Godfrey; Osmanlı Kadınının Özel Dünyası, İstanbul 1998, s.174.

kadınının hayatında kayda değer gelişmeler başlamıştır, hayatı ayrı bir renge bürünmüştür. Bu renk değişikliği modadan başlamış, günlük yaşantıya ve tüketim kalıplarındaki farklılaşmaya kadar uzanmıştır.¹⁷³ Bu farklılaşmaya karşı tedbir almak isteyen padişahların bütün yasaklara rağmen, gülkurusu, pembe, eflatun, fısdıkî yeşil ve al feraceler, mesirelerdeki arabalardan Göksu’yu, Sarıyer’i, Kâğıthane’yi süslemeye devam ediyordu. Bu gülkurusu rengi, Avrupa modasının Türk zevkine uydurulmuş şekliydi. Sultan Mahmud devrinde beyler ve paşalar dahi, Avrupa modasını takip ederek, sırmalı üniformalarını nişanlarla süslerken, sivil elbiselerinin supiyeli paçaları, yüksek yakalarının altındaki “Jabo” usulü boyunbağları, aynalı biçim setreleriyle, günlük hayatlarını kısmen de olsa batıya uydurmaya çalışıyorlardı. Erkeklerden önce moda rüzgârına kapılmış olan hanımlar ise, Beyoğlu’nun Levantine terzilerine Paris modasına uygun elbiseler diktiriyor, o zaman yeni yeni ortaya çıkan Ampir Mantoları, ferace haline getirmek için fikir yürütüyorlardı. Geniş ve kabarık Avrupa eteğin üstüne, Türkmenlerden kalma üç kırmalı yakayı arkadan yerlere kadar uzatarak, Türk geleneğiyle Avrupa modasını uzlaştırıyorlardı. Uzun saplı dantel şemsiyeler, Mahmudiye boyunda hotoz, ince papaziden yaşmağın altında harika bir gerdanlık. Bürümcük elbisenin ise yeni, bileklere kadar indiriliyordu. Yine Avrupa’dan ithal edilen eldiven modası da hanımlar arasında yaygınlaşmıştı.¹⁷⁴ Fakat Osmanlı hanımları XII. yüzyılda entari kollarını uzun tutarak, eldiven şekline getirip kullandıkları göz ardı ediliyordu.

4.1.7. XIX. Yüzyılda Avrupa Kadın Modası

Bu dönemde Paris giysilerinin göz kamaştırıcılığı, Türk kadınlarını korselere hapsetmeye başlamıştı, çünkü ince bel gerektiren kreasyonları başka türlü giymeleri mümkün olamıyordu.

XIX. yüzyıldan itibaren Avrupa’da görülen kıyafetler, ince kumaştan yapılan, belin çok üzerinde sıkılarak giyilen elbiseler, kemerden yere kadar bol olarak bırakılıyordu. Bu elbiseler, İngiltere’den Fransa’ya geçmişti. Bu modaya, “ampir” adı veriliyordu. Bu

¹⁷³ Ortaylı, İlber; İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Timaş Yayınları, İstanbul 1987, s.19.

¹⁷⁴ K. Çiçek; “20. YY. Başlarında İstanbul Hayatı”, Sayı:55, s.60.

giyim tarzı, Fransa’da da göründükten sonra, buradan bütün Avrupa’ya yayılmıştı; Dolayısıyla Paris, daha önce yitirdiği önemini yeniden kazanmaya başlamıştı.

Avrupa’daki kıyafetler, yüzyılın ortalarında romantizm akımından etkilendi. Kadınlar, enine etekler giyiyorlar, geniş dantel yakalar, omuzlara atılan şallar kıyafeti tamamlıyordu. Renkler ise gri ve siyah giyen erkeklerin aksine canlıydı. Kırmızı en çok tercih edilen renkti. 1860 yılından sonra, kadın modasının seyri yeniden değişmiş, etekler daralmıştı. Elbiseler, kadın sluetini belli edecek kadar daraldı. Sonraki dönemde kıyafetler, üstleri dar, etekleri geniş hale getirildi.¹⁷⁵

1869 Kraliçe Victoria devrinde, etek katlarından biri arkaya doğru çekilerek bir model oluşturulup, hatta kalça üzerine yastık konarak abartılı bir görünüm alan kadın elbiseleri daha sonra önü kısa arkası kuyruklu şekilde tasarlandı. Kol kenarları yeniden dantelle çevrildi. Eteklerin üstüne dar, vücudu saran kısa ceketler kullanılıyordu.

Avrupa’da artık bu dönemde, moda dergileri yayınlanmaya başlamıştı. 1871 yılında Ellen Butterick kağıt patronlar çıkardı, böylece Avrupa’daki kadınlar artık dikiş dikebiliyorlardı.¹⁷⁶ Ancak Osmanlı Devletinde eski devirlerden beri genç kızlar ve kadınlar için dikiş, nakış eğitimi güvence olarak kabul edilirdi. Avrupa’da bu süreç uzun bir dönem almıştır.

Avrupa kadınının dikiş öğrenmesi ile 1850’li yıllardan itibaren Avrupa’da gazetelerin moda sayfaları artmaya başlamıştı. 1857-1858 yıllarında Worth adlı terzi, Paris’de ilk moda evini açarken buradaki giysiler, kısa zamanda Avrupa kentlerine yayılırken, Osmanlı ülkesinde de zengin hanımların giysileri arasında yer almıştı.

4.1.8. Osmanlı Devletinde Kadınlar Artık Basında Yer Alıyor

XIX. yüzyılda, bütün Avrupa’da ve Osmanlı Devletinde yaşanan bu süreçte, Devlet-i Âliyye’ de kadınlar, basın aracılığıyla kendilerini ifade etmeye başlamışlardır. Basında, kadınlara yönelik sayfa ve eklerde kadın imzaları yer almaya başlamıştır. 1868’de yayınlanan “Terakki” gazetesinde, kimlikleri açıkça belirtilmese de, kadın mektuplarına

¹⁷⁵ H. Laust; Lapidus History of Islamic Societies, Damascus, 1952, s.282.

¹⁷⁶ Ş. Komşuoğlu; A. İmer; Moda Resmi ve Giyim Tarihi, Devlet Kitapları, 1992, s.20-22.

yer verilmiş, “Üç Hanım” imzasıyla yayınlanan bir yazıda, kadınların erkeklerle aynı vapur ücreti ödemelerine rağmen hor görülmeleri giyim kuşamlarına karışılmaları sorgulanmıştır.¹⁷⁷

Yayın tarihi açısından, ilk kadın dergisi olarak nitelendirilebilecek dergi, Terakki-i Muhadderat, Terakki Gazetesi tarafından 1869’da, “Muhadderat için gazetedir” alt başlığıyla, haftalık 48 sayı olarak çıkarılmıştır. Terakki-i Muhadderat’ta gerek içerik, gerekse ifade tarzıyla dönemin kadınlarının konuları eleştirilmiş, çoğu başlıksız kadın mektuplarına yani “varakalar” a yer verilmiştir. Rabia imzalı bir mektupta, kadın şu şekilde mektup yazarak durumunu anlatıyordu: “Şurasını iyi bilmek gerekir ki, ne erkekler kadınlara hizmetkâr, ne kadınlar erkeklere cariye olarak yaratılmıştır. Erkekler, hüner ve marifetleri ile hem kendilerini, hem de hepimizi geçindirebiliyorlar da biz niçin bilgi ve hüner kazanmaya muktedir olamıyoruz?” şeklinde mektubun yer aldığı dergide, İngiliz gazetesinin yorumlarına da yer verilmiştir.¹⁷⁸

Nitekim bu değişim rüzgârının kadınları etkilemesinde, en önemli rollerden birini de Fransızca gazeteler üstlenmiştir. Osmanlı Devletinde Fransızca yayınlanan gazeteleri başlangıçta Osmanlı Devletinde yaşayan Fransızlar ve Lavantenler izlese de, daha sonra kadınlar da takip etmeye başlamışlardır. Bu dönem, esasında Avrupa ürünlerinin tüketici ile buluştuğu dönemdir. Ev eşyaları yanında eldivenler, elbiseler, şapkalar, mücevherlerle ilgili reklamlar da gazetelerde yer almaya başlamıştır. Bu reklamlar vasıtasıyla, Batıdaki modaların değişim süreci Osmanlı topraklarına taşınmış, buradaki insanlarla tanıştırılmıştır. 1860’ lardan itibaren yayınlana dergilerdeki karikatürlerde bile Avrupalı, Peralı karışımı tipler oluşturulmuştur.¹⁷⁹

1880’de yayınlanan “Aile” dergisi, kadınları pek çok konuda bilgilendirirken, 1883’de çıkarılan “İnsaniyet” adlı dergi aynı işlevi üstlenmiştir. Aynı yıl “Hanımlar” adlı dergide kadın imzaları artmıştır. Günümüze ilk beş sayısı ulaşan “Şukûfezar” sahibi kadın olan yazı ve kadrosunu tamamen kadınların oluşturduğu ilk dergidir. Amaçları önsözde şu şekilde belirtilmiştir: “Biz ki saçı uzun aklı kısa diye erkeklerin hande-i

¹⁷⁷ Serpil Çakır; Osmanlı Kadın Hareketi; Metis Yay., İstanbul 1996, s.23.

¹⁷⁸ Tezer Taşkiran; Cumhuriyetin 59. Yılında Türk Kadın Hakları, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yay., 1973, s.30.

¹⁷⁹ Orhan Koloğlu; İslam’da Başlık; Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1973, s.77.

istihzasına hedef olmuş bir taifeyiz. Bunun aksini ispata çalışacağız. Erkekliği kadınlığa, kadınlığı erkekliğe tercih etmeyerek, şâh-râh-i sa'y-u amelde mümkün olduğu kadar payendâz-ı sebat olacağız.”¹⁸⁰

1888 yılında yayınlanan “Mürüvvet” gazetesi, kadınların kültür düzeyini yükseltmek için yayınlanmaya başlamış, Leyla Saz ve Fitnat Hanım gibi edebiyatçılarla ilk kez dergide tanışılmıştır.

Padişahın yakını İsmail Paşa'nın kızı olmasından dolayı saray yaşamına yakın olan Leyla Saz dönem gazetelerinde yazılar yazmış daha sonra anılarını kitap haline getirmiştir. Leyla Saz o yıllardaki dış giyim kadın modasını şu şekilde anlatmaktadır:

“Kadınların feracelerinin düz biçimli, kollarının ve bedeninin bol, yakasının geniş ve uzun içinin sandal denilen kumaştan, benekli yumuşak düz beyaz astarlı olduğunu söyler.¹⁸¹ Yaşmak ise “Bir karış ende bir kumaş parçasının bir aşına köşesini de dönmek şartıyla ince oya yapılır, uzunluğuna dört kat devşirilip bastırılarak dervişim gösterilir, oyahı uç açılıp alın, şakaklar ve serpuş örtülür, enseden toplanarak ilıştırılırdı. Diğer uç ise devşirmeli olarak bele değin sarkıtılır buna içlik denirdi. İki değirmi yaşmağın bir köşesi bükülerek, çene cihetinden konup tepeye, içlik üzerinden bağlanır, öbür uçtaki bir köşesi de bükülüp, göz kapakları üzerinden başa örtülerek, yanlarından iğnelenir, ortada kalan kısımla gerdan ve sîne örtülürdü. Gece o evde misafir değilseniz ferace ve yaşmak çıkarılırken, içlik başta alıkonurdu.”¹⁸²

Kadınların sokak kıyafetleri ile ilgili fermanlar XIX. Yüzyıl boyunca devam eder. 1807 ve 1811 yılında yayınlanan hükümlerde, bu yasaklara uymayanların yakalarının ve başlıklarının kesileceği defalarca hatırlatılır. Ancak bu yasaklara ve emirlere uymayan kadınlar gazeteler vasıtasıyla şikâyetlerini dile getirmeye de devam ediyorlardı.

1 Ağustos 1895 yılında, başyazarı ve kadrosunun tamamına yakın olanı kadın olan “Hanımlara Mahsus Gazete” yayın hayatına girerek, 13 yıl, 604 sayı sürekli devam eden en uzun soluklu kadın gazetesi olmuştur. Kadınlar gazetede konumlarını sorgulamışlar, Fatma Aliye'nin yazılarıyla cesaret kazanmışlardır. Erkeklerin özellikle bilim-sanat kapılarını kadınlara kapamaya çalıştığını gazetede anlatan Fatma Aliye Hanım, Amerika ve Avrupa'daki erkeklerin de Osmanlı erkekleri gibi düşündüklerini ve davrandıklarını,

¹⁸⁰ S.Çakır; Osmanlı Kadın Hareketi, İstanbul 1996, s.26.

¹⁸¹ Leyla Saz; Harem' in İçyüzü (Düzenleyen S. Borak), İstanbul 1974, s.223.

¹⁸² Leyla Saz; “Saray ve Harem Hatıraları”, “Yeni Tarih Dergisi”, Sayı 26, İstanbul Matbaası, İst: 1959, s.507.

buna örnek olarak da erkeklerin, Avrupa’da yazarlık yapan kadınları, onları aşağılamak için “mavi çoraplılar” lakabını taktıklarını vurgulamıştır. Dergide okuyucu mektuplarına da yer ayrılmış, yazarlığını Hatice ve Semiha adlı hanımların üstlendiği genç kızlar için “Hanım Kızlara Mahsus” adıyla bir ek çıkarılmıştır.¹⁸³ Kadınlara yönelik dergi ve gazetelerin kadınlara gün geçtikçe sayılarının arttığı ve kadınların da okuma ve yazma konusunda giderek cesaretlendiği görülmektedir.

Giysi modelleri hemen her sayıda yer alarak moda hakkında kadınlar bilgilendirilmiş ve yönlendirilmiştir. Kadınlarla ilgili bu gazeteler Kırım’da Tercüman, Demet, Mehasin, Kadın, İkdam adlarıyla II. Meşrutiyet’ den sonra da sayıları artarak devam etmiştir.¹⁸⁴ Kıyafetnamelerle ilgili düzenlemeleri kapsayan fermanlar devam ederken, kadınlar kurallara uymamakta ısrar ediyorlardı. 1840’lı yıllarda Amadeo Pareziosi’nin İstanbul’u resimlediği çalışmalarda kadınların Batılılaşma eğilimlerini kılık kıyafete taşıdıkları ancak feracenin halâ hükmünü sürdürdüğü görülmektedir. XVIII. yüzyılda Charles Nicolas Cochin’in Versailles Sarayı aynalı salonda Lovis ve Maria Theresa’nın düğünü nedeniyle yaptığı gravüründe ise özellikle doğulu ve Türk kıyafetlerinin öne çıkarıldığı önemli bir örnektir. Resimde, Osmanlı elçilerinin ve maiyetlerinin doğulu giysileri ve tavırlarıyla Paris ve Versailles’deki egzotizm meraklısı soyu çevrelerin ilgisini çektiği görülür. Bu dönemdeki resim, gravür ve desenler, Turquere modasının Fransız yaşamını nasıl etkilediğini betimlemektedir.¹⁸⁵ Dolayısıyla Avrupa, XVIII. yüzyıldan itibaren kumaşıyla, modasıyla Osmanlı Devletine akarken buradan da benzer şeyleri alarak kültürel alışveriş içine girmektedir.

Nitekim 1839 yılından sonra İstanbul’da bulunan Alman Mareşal Helmuth Von Moltke anılarını derlemiştir. Kadınlardan bahsederken, kadınların evde giydiği abartılı ve açık giysilerin yerini sokakta kapalı giysilerin aldığını; Türk kadınlarının sarı, Ermenilerin kırmızı, Rumların siyah, Yahudilerin mavi ayakkabı giydiklerini”¹⁸⁶ anlatmıştır.

Sultan Mahmud döneminde Osmanlı Devletine gelerek dokuz ay boyunca kalıp, daha sonra gözlemlerini kitap haline getiren Julia Pardoe anılarında, sultan Mahmud’ un

¹⁸³ S. Umur; “Kadınlara Buyruklar”, Tarih ve Toplum Dergisi, Sayı 58, İstanbul 1988, s.205-206.

¹⁸⁴ Çakır; s.29-33.

¹⁸⁵ Şemra Germaner; XVIII. Yüzyıl Resminde Elçilerle İlgili Törenler, “18. YY. Osmanlı Kültür Ortamı” Sanat Tarihi Der. Yay., Lebib Yalkın Yay., İstanbul 1998, s.131-135.

¹⁸⁶ H. Von Moltke; Moltke’nin Türkiye Mektupları (Çev. H. Örs), İstanbul 1974, s.223.

huzuruna çıkan kadınların yüzlerini örttükleri örtünün çok ince olduğunu vurgulayarak, bembeyaz yaşmakların altından kadınların alınlarına taktıkları gülleri, kenarı işlemeli hotozlarının üzerinden göz kamaştıran mücevherleri bile seçebildiğini anlatmıştır.¹⁸⁷

Levni'nin minyatürlerine baktığımızda ise, batılılaşma sürecinde resimlenen feraceli kadınların kıyafetleri oldukça süslüydü. Kenarları mavi astarlarıyla dikkat çeken, önden bele kadar birit ilik ile düğmeli feracelerin içinde desenli, kiremit renkli entariler göze çarpıyordu. Yaşmak ise üç parçalıydı. Kaşa kadar inen birinci parça, ağzı kapatan ikinci parça, gevşek olarak bağlanan, geniş oval şekilli üçüncü parçadan oluşurdu. Takıları ise oldukça zengin görünüm arz eder, sarı ayakkabılarla kıyafet tamamlanırdı. Ayrıca zamanla kalın palto modası da başlamıştı. Öyle ki; Rusya' dan gelen kürklerin fazlaca revaçta olmasıyla her mevsim ayrı kürk giyilmesi, dönemin ayrı bir özelliği idi. Fransız Oliver anılarında kadınların dolaplarında en az 10-12 kürk bulunduğundan söz etmiştir.¹⁸⁸

Anadolu'daki zengin kadınların giyim kültürü de başkentin izlerini taşıyordu. Nitekim Evliya Çelebi, Ankara'yı ziyaretinde: "Bu şehrin ahalisinin zenginleri samur ferace, orta hallileri serhadî çuha ve kondaş ferace giyerler. Sanat sahipleri, beyaz bez ferace, uleması baştanbaşa sof ferace giyerler. Burası sof madenidir. Kadınlar, renk renk sof ferace giyip gayet terbiyeli gezerler. Beşinci iklimde olup havası mutedil, halkının yüzlerinin rengi kırmızıdır. Kadın ve erkek, halkının işi sof ve mümeyyizciliktir. Bu sof Ankara'ya mahsustur."¹⁸⁹. Buradan anlaşılmaktadır ki, başkentli kadınların oluşturdukları moda, Anadolu'da da hızla yayılmaktadır.

4.1.9. Sultan II. Abdulhamid ve Çarşaf Modası

Sultan II. Abdulhamid dönemi, oldukça sıkı bir dönemdi. Ahmet Cevdet Paşa o dönemi "savurganlık dönemi" olarak tarif ederek, herkesin israf ve sefahatte olduğunu, "kadimden beri saray-ı hümayunda tesettür ve ihtifa eden kadın efendiler de zamane

¹⁸⁷ J. Pardoe; Yabancı Gözüyle 125 Yıl Önceki İstanbul (Çev. B. Şanda), İstanbul 1967, s.65.

¹⁸⁸ Enis Batur; "Gelenek ve Gelecek Arasında Moda, Gergedan Dergisi, Mart 1987, Sayı 1, s.3-10.

¹⁸⁹ N. Atsız; "Evliya Çelebi'den Seçmeler", Hayat Tarih Mecmuası, Doğan Kardeş Matbaası, İstanbul 1972, s.12-14.

hükümüne uyarak araba ile gezmeye başladılar ve bittabi şehirlere tefevvuk etmek üzere israf ve sefahate daldılar” şeklinde şikâyet etmiştir.¹⁹⁰

İşte aynı dönemde, XIX. yüzyılın sonlarına doğru 1872 yılında, feracenin yerine bazı saraylı hanımlar ve üst zümre giymese de çarşaf kullanılmaya başlandı.¹⁹¹

Ampir modasının düşük omuzlarına çok uygun gelen ferace “Art Nouveau” devrinin kabarık kollu modası ortaya çıkınca işe yaramaz oldu. Daima Avrupa modellerini takip eden İstanbul hanımları, kabarık kollu kap modasını görünce bu elbiselerin üzerine ferace giyemediler. O sıralarda Bağdatlı Arap kadınlarının giydiği çarşafı, Avrupa usulüne benzeterek, şapkalarla kullanılan tülleri de peçe şekline getirip yüzlerine örterek yeni bir sokak modası meydana getirdiler.¹⁹²

Car da denilen, eskiden Arabistan’a giden ailelerin ve Arap kadınlarının giydiği, “torba” veya “dolama” şeklinde adlandırılan çarşafı, Suriye’nin Hristiyan ve Yahudi ile Rumeli’nin bazı yerlerinde Hristiyan kadınları sokağa çıkarken giyerlerdi. Çarşaf, Farsça çarşeb’den bozma bir kelimedir. Gece örtüsü anlamına gelir. İlk zamanlarda şimdiki gibi, tek parçadan ibaret olan çarşaf, önden kavuşturularak ayaklardan bele kadar yerinden kıvrılarak, sağdan sola, soldan da sağa beldeki kemere sokularak, arkadan ortanın üst kenarı ile peçenin üzerine gelecek şekilde baş örtülür, şakaklardan iğnelenerek, aynı kenarın baştan aşağı sarkan iki ucu üst üste kapatılarak tutturulurdu. İstanbullu hanımlar, ilk zamanlarda, siyah kıl peçe yerine, yüzlerine dallı yemeni örterlerdi.

İlk zamanlarda giyilen çarşaf; yüzü örten peçe, baş ile beraber, gövdenin üst kısmını örten pelerin, Şekil 4.7’deki gibi, gövdenin belden ayaklara kadar olan kısmını örten eteklikten oluşuyordu.¹⁹³

¹⁹⁰ Hilmi Ziya; Türk Tefekkür Tarihi, C.1, İstanbul 1933, s.40-50.

¹⁹¹ F. Davis; Osmanlı Hanımı, İstanbul 2006, s.219.

¹⁹² A. Şeref; Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul (Hazırlayan: T. Yücel), İstanbul 1998, s.142.

¹⁹³ M. Zeki Pakalın; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I, Milli Eğitim Bak. Yayınları, İstanbul 2004, s. 327.

Şekil 4.7¹⁹⁴. Çarşafı Hanımlar İlk Dönem Avrupa Giysisine Benzettiler.

Mehmet İzzet Bey; çarşafı eserinde şu şekilde sınıflandırmıştır:

“Türkçede alelittlak örtüye tabir onulur. Başlıca iki nev’i mâruf olup biri nisvan-ı İslâmın beray-i tesettür sokakta vücutlarını setr ve ihata eyledikleri, puşide-i mâlumedir ki sia-i hal ve kudrete göre tafta, saten dö Lyon, şaten düşes, lâhuraki, vigoni, şayak, alpak misüllü ipekli, yönlü ve pamuk kumaşlardan ölçü üzerine biçilerek, arzuya ve mevsiminde cari modaya tevfikân eşkâl-i mütenevvia ve tarz-ı mütenevvide yapılır.”¹⁹⁵

Orta hallilerin bazıları çarşaflarını, Şam’da, Bağdat’da el tezgâhlarında dokunan kumaşlardan yaparlar veya hazır gelenleri alırlardı, bazıları ise üstü bol, altı bol, belden büzme torba modelinde çarşaf giyerlerdi. Gençlerin bazıları siyah, lacivert, mor, güvez nefti renklerinde, Avrupa’da dokunan saten dö lyon, saten düşes, tafta, krep gibi ipeklilere rağbet ederken daha gösterişe düşkün zengin hanımlar saksonya mavisi, türkuaz, tirşe, cam göbeği, erguvani, yavru ağzı, leylak rengi çarşafı tercih ederlerdi.¹⁹⁶

¹⁹⁴ N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s.93.

¹⁹⁵ R. E. Koçu; Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Ankara 1967; s.65.

¹⁹⁶ Mehmet İzzet Bey, Rehber-i Umur-u Beytiyye, c.3, s.110.

II. Abdulhamid döneminde ortaya çıkan çarşafı, bazı muhafazakâr çevreler yasaklamak için; “Çarşaf modası, yaygın hale gelirse erkekler bu kıyafetle kalın peçe takarak efendimize suikast teşebbüsünde bulunurlar” şeklinde kuşkular uyandırdılar.¹⁹⁷

Bir başka rivayette ise, Abdulhamid’ in gençliğinde feraceyi bildiği fakat çarşaf modası çıkınca iki kadın görerek hafifçe eğilerek selama durarak ve yanındakilere bu yabancı kadınların kim olduklarını sorduğu anlatılır.¹⁹⁸

Diğer bir kaynak ise, Abdulhamid 1890 yılında Cuma selamlığından sonra Teşvikiye üzerinden Yıldız Sarayına dönerken Silahhane Caddesi üzerinde kara çarşafı, ince peçeli kadınlar görmüştü. Önce bunları yas tutan Hristiyan kadınlar olduğunu sanmış, sonra ise hırsızlık yapan bir adamın tepeden tırnağa çarşafı olduğu duymuştu.

Bütün bu sebeplerden dolayı 1 Nisan 1892 yılında II. Abdulhamid çarşafı yasakladı ve nerede çarşafı kadın görünürse eteklerinin ve pelerinlerinin boydan boya kesilmesi emredildi. Artık ellerinde makasla dolaşan polisler, Kalpakçılarbaşında, Şehzadebaşında, Köprübaşında arabadan inen kadınların eteklerini iki sene boyunca makasladılar. Fakât, yine İstanbul hanımlarının Avrupalı zevki, padişaha galip geldi ve iki sene içerisinde ferace ve yaşmak tarihe karıştı.¹⁹⁹

Başka bir kaynağa göre, Abdulhamid önce yenilik olarak çarşafı onaylamamış, sonra fikir değiştirerek ferace ve yaşmağı yasaklamıştır. Ancak bu sefer de ferace ve yaşmağa alışık hanımlar bir müddet evlerinden çıkmamışlar, ancak sonunda onlar da bu modaya uyum sağlamışlardır.²⁰⁰

Meşrutiyete kadar çarşafı genellikle koyu renk ipeklilerden yapıldı. Düğünlere ve önemli davetlere giderken siyah çarşaf giyilirdi. Ancak yeni çarşafa giren genç kızların çarşaflarının, Şekil 4.8’deki gibi açık renkli olmasına özen gösterilirdi. İlk çarşafıların pelerinleri, uzun olurdu. Fakat içteki elbiseye göre, pelerin de uzayıp kısalabilirdi. Pelerin dirseklere kadarsa, dirsekten yukarıya kadar uzayan eldivenler giyilir, pelerinin arkası, süslü bir iğneyle bele iştirilirdi. Göğüs de yine bir iğne takılarak kapatılırdı.

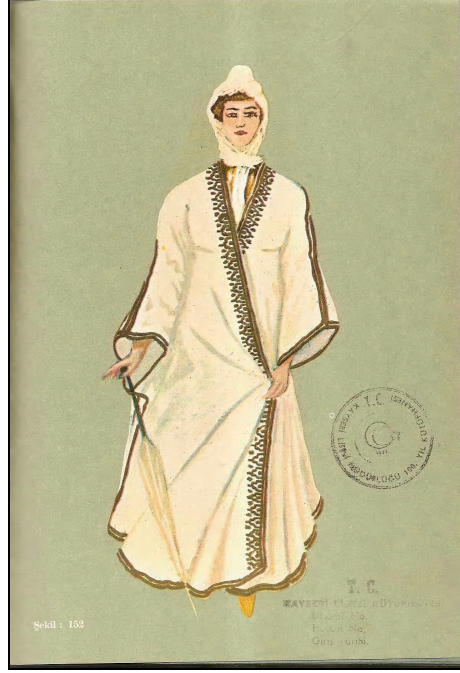
¹⁹⁷ M. Z. Pakalın; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, s.328.

¹⁹⁸ Seniha Morali; “Çarşaf Modası Bize Suriye’den Geldi”, Hayat Mecmuası, İstanbul Eylül 1960, s.4-5.

¹⁹⁹ Rukiye Bulut; “İstanbul Kadınlarının Kıyafetleri ve II. Abdulhamid’in Çarşafı Yasaklaması”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, İstanbul 1968, s.34.

²⁰⁰ F. Davis; Osmanlı Hanımı, İstanbul 2006, s.219.

Peçeler, en ince tül den en kalın krepe kadar, çarşafı giyenin muhitine göre değişirdi. Meşrutiyete kadar mutlaka siyah olan peçe, meşrutiyetten sonra yün lü kumaştan ve çarşafın rengine uygun olarak yapı lırdı.²⁰¹

Şekil 4.8²⁰². Çarşafa Yeni Giren Kızlar Açık Renkli Çarşaf Giyerlerdi.

Kalınlı in celi yapı lıan peçelerin, ajurluları, vuâllileri, nakışlıları yapı lırdı. 1900’den önce “guguruk” denilen tepe topuzu, arkaya kaydırıldı. Topuzun üzerinden pelerinin yukarısı iki yana dikili çift kurdelâ ile başa bağlanır, altına peçe sokularak şakaklardan iğnelenirdi. Saçlar gür de ğilse arasına eski bir çorap takılır, alın bombesi için ise ince telden örülmüş, sosise benzeyen bir yumak konurdu. Meşrutiyetten sonra şık hanımlar üst üste birkaç peçe kullanmaya başladılar. İstediklerinde hepsini, istediklerinde yalnız birini kullanabiliyorlardı. Pelerine “balerin” adı verilir, ilk zamanlar belden aşağı kadar inerdi. Sonraki yıllarda boyu git gide kısaldı, ellere, kol bileklerine, dirseklere kadar vardı.

²⁰¹ N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s.132.

²⁰² A.g.e.; s.95.

Çarşafların etekleri de zamanın modasına göre hanımlar tarafından şekillendiriliyordu. Harmanlı, kloş, yarım kloş, volanlı, batsalı, arnuva, kokiyaşlı şekillerde olurdu. Elbiseye göre ya dizden aşağıda veya yerlere kadar uzanır, iskarpinlerin burnu ancak görünürdü. Sonraları boyları oldukça kısalmıştır.²⁰³

Çarşafların bir ara etekleri ekistrafor şeklinde şeritle çevrildi. Bir çarşafa, vücuda göre 12, 13,5, 14,5 endaze kumaş giderken, volanlı ve bastalıları, 18 endaze kumaş kullanılırdı. Düz ve sade olanlarını eli dikişe yatkın hanımlar dikerken, zengin hanımlar ise çarşaflarını, terzilere diktirirlerdi. Galatasaray Apartmanının zemin katındaki Spigel, Galatasaray karşısındaki Madam Efijeni o dönemin en ünlü terzileri idi. Çarşaf ipeklileri ise Beyoğlu, Bahçekapısı, Sultanhamamı mağazalarında satılırdı. Meşrutiyetin ilk yıllarında, Tring ve İştayn adlı mağazalarda Viyana’da dikilip motiflerle bezenmiş, karton kutular içerisinde hazır çarşafklar satılmıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında yazın sarma çarşafklar moda olmuştu. “Altı arşınlık” denilen bu çarşafklar sadece yazları kullanılırken kışın pelerinin altında ara tayyör, boyunda bua, ellerde kürk manşon, ayaklarda 18 numara bot giyilirdi.²⁰⁴

Çarşafly hanımlar, ellerinde çantalarıyla birlikte şemsiye de taşırlardı. Kalabalık yerlerde, yüzlerini göstermek istemeyen hanımlar, peçelerin kapatırlarsa da yüz yine de peçe altından seçilebilirdi. Modaya uyan hanımlar, peçelerini hiç kapatmazlar, şemsiyeleriyle yüzlerini kapatmayı tercih ederlerdi.²⁰⁵

Sermed Muhtar Alus ise, çarşafyla ilgili şu ayrıntıları anlatmıştır:

“Yaşlı harcı çarşaf lâhur şalını andırırlı lâhurakiden: Peru dağ keçisinin tüyünden dokuma vgonı’ den, şayak, alpaka gibi yünlü kumaşlardan yapılırdı. Siyah, fare tüyü, bârudi, limonküfü, nohudî renklerden şaşılmazdı. Peçeleri siyah, hasır örgü gibi tokça dokunurdu. İhtiyarlar peçe indirmeye, yüz kapamaya lüzum görmez, yahut Amerikan bezi gibi kalın bir patiskayı başörtü gibi aşağı sarkıtlırlardı. Yeni yeni türediği vakitler, bir zamanki malakof fistanlar, feraceler misilli, arka kümbetli dursun diye, çarşaf eteğinin altına “turnür” denilen ufak yastıklar takılır, iki ucundan kaytanlarla bağlanırmış. Etsiz butsuzlar bellerine kat kat yönlüler sararmış. Erbain, berdelâcuz, mart dokuzu ayazları hüküm sürse de manto, kürk katiyen giyilmez, pelerinin altına da alınmaz, denemeye çalışanlar tefe konur, âdab-ı İslâmiyyeye de mugayir görölürdü. Soğuktan

²⁰³ M. Z. Pakalın; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, s.328.

²⁰⁴ Mehmet İzzet Bey; Rehber-i Umur-u Betiye, c.3, 111.

²⁰⁵ N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s. 133.

tir tir titrememek için hırkalar üst üste sırta geçirilir, o yükü kıpırdanmaz hale gelinirdi. Zamanla üst baş hafifledi. Eşyaların birçoğu atıldı, çarşaf daraltıldı. Doğrusu lazımsa çarşaf hanımlara pek yaraşırdı.”²⁰⁶

4.1.9.1. “Maşlah” Modası

Zamanla modeli daralan çarşafta kıyafetin üst kısmı kısalarak pelerin haline geldi. Jön Türkler döneminde, bazı kadınlar eteği atıp, sadece pelerin kullanmaya başlayınca, mahalle bekçileri kapı kapı dolaşarak çarşafın eteğinin ve boyunun uzun olması gerektiğini duyurmuşlardır. Ancak hanımlar bunları da dikkate almamıştır.

Peçe de zamanla incelenerek, açık renkli oldu ve giderek yaşmağa benzemeye başladı. Şapka hâlâ kabul görmese de, şapkaya benzeyen hotozlar kullanıldı. 1910 yıllarında bir İstanbul hanımı, pembe giysili, şapkalı, yüzü hafif yaşmakla örtülü ve şemsiyeli görülebilirdi.²⁰⁷

Başkentli hanımlar, ferace modası yerini çarşafa bırakmaya başladığında, kırlarda, sayfiyelerde, daha hafif kıyafetlerle gezmeyi tercih ettiler. Bu dönemde, Avrupalı kadınlar yazlık ince kumaşlardan hafif mantolar giyiyorlardı. Osmanlı kadınları da, bu mantoları andıran yeldirmeler yaptırarak üzerine, Selçuklular döneminden kalma işlemeli, süslü başörtüler atmaya başladılar. Bu üstünlükler “maşlah” olarak adlandırıldı ve pratik olması dolayısıyla hanımlar tarafından rağbet gördü.

Şemseddin Sami, *Kaamûs-u Türkî*’de maşlah’ı şu şekilde tarif etmektedir: “Altı üstü bir, kol yerine yukarı iki ucunda yarıkları olan bir nevi üstlük libas ki; Arablara mahsustudu: bizde yeldirme yerine kadınlar tarafından kullanılır.”²⁰⁸

Reşad Ekrem Koçu; *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*’nde Antikacı Nureddin Rüşdü Büngül’ün “Eski Eserler Ansiklopedisi” adlı eserinden şu tarifi de aktarmaktadır:

“Maşlah, bir zamanlar İstanbul hanımlarına kıymetli bir sabahlık veya sayfiye mantosu iken, modadan düşmüştür. Maşlahların Bağdat’da yapılmış olanlarının hâlis gümüş sırmalıklarından ve bilhassa eski Arap umerâsının maşlahları 50-60 lira kadar eder. Kadın maşlahları ise her yerde dokunur. Kolsuz, hafif, sırta geçirmesi kolay olan maşlaha köy mantosu denmesi de

²⁰⁶ M.Z.Pakalın; s.329.

²⁰⁷ Seniha Morali; “Çarşaf Modası”, *Hayat Mecmuası*, Eylül 1960, s.222

²⁰⁸ R. E. Koçu; *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara 1967; s.170

yersizdir. Kolsuz, torbamsı olduğu için boyu daima kısa göstermiştir. Maşlah içine giren ince uzun fidan boylar daima kaybolmuş, orta boylu hanımlar ise bodurlaşmıştır. Maşlah modasının kısa sürmesinin sebebi ise, maşlahla mesireye giden güzel hanımın feracenin albenisini bulamamış olmasındandır.”

Maşlah, torba gibi eni, boyu bir dört köşe ipekli kumaştan yapıldı. Bir tarafın ortası kesilerek kapalı kısımdan el sığacak şekilde yer bırakılıp, üzeri işlemlerle süslenirdi. Antep’de dokumaları yapılan maşlahlar bunları en güzelleri idi. Kibar hanımlar maşlah’la şehre inmez, iskele başlarına bile bu şekilde gitmezlerdi. Sarıyer’de, Göksu’da, Balta Limanı’nda ve Adalar’da maşlahla gezerlerdi.²⁰⁹ Bu anlatımlardan anlaşıldığı üzere maşlah, İstanbul’da doğmuş ancak çok kısa ömürlü olmuş bir üst giyim şeklidir. Tercih edilmeme sebebi, feracenin zerafetini yakalayamamış olmasından kaynaklanırken genellikle sayfiye yerlerinde tercih edilen hafif giysi olarak bir dönem kullanılmıştır.

Dönemin kadın giysileriyle ilgili Lois Rambert, şu izlenimlerini aktarmaktadır: “Müslüman kadınların oldum olası giydikleri ferace ve çarşafın biçimi, öylesine değişmiş bulunuyor ki, bunların harem gelenekleriyle bağdaşması zordur. Entariye benzeyen çarşaf, kolsuz olarak dikilen feraceler, iyi ahlâk kurallarına uygun olmayan bir model teşkil etmektedir. Ve başörtülerle yemeniler, saçları olduğu gibi gösterecek kadar incedir. Kimi kadınlar işi askerler gibi ceket ve manto giymeye kadar vardırılmaktadır. Çarşaf giyme çağındaki genç kızlar, İslam’ın yasakladığı urbalar içinde apaçık gezip dolaşmaktadırlar. Nitekim padişah iradesi kadınlara, dinin ilkelerine uygun giyinmeyi buyurdu. Bu irade ile buyruklara karşı gelecek kadın ve kızlarla birlikte ana babalar da sert bir biçimde kovuşturulacaktır.”²¹⁰

4.1.9.2. II. Abdülhamid Döneminde Çıkan Fermanlar ve Kadın Derneklerinin Doğuşu

Abdülhamid dönemiyle birlikte, dönem dönem çıkan fermanların benzeri fermanlar, kadınların kılık kıyafetiyle ilgili kurallar koyarken, bir taraftan da, onların sosyal

²⁰⁹ N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s.133.

²¹⁰ Lois Rambert; Notes et impressions de Turquie. L’Empire Ottoman sous Abdul-Hamid (1895-1905)(Türkiye’den notlar ve izlenimler, Abdulhamid Saltanatı), Cenevre-Paris, 1926, s.279

yaşamlarını da düzen altına almayı amaçlamaktaydı. Nitekim “Levant Herald” gazetesinde çıkan şu haber bu olaylara tanıklık etmektedir.

“Majesteleri Sultan’ın buyruğu ve Şeyhülislam’ın talebi üzerine, Müslüman kadınların giysilerinin niteliği ve nasıl hareket etmeleri gerektiğini belirleyen kurallar konmuştur. Genel yerlerde ve işlek caddelerde görünmek ve ziyaretler yapmak, Müslüman kadınlara yasaklanmıştır. Zabıta en büyük uyanıklığı göstermeye ve ince çarşaf giymeye cüret eden kadın görür görmez tutanak tutmaya çağırılmıştır. Tutanak, kurallara karşı gelen kadının adını ve ayrıntıları kapsayacaktır. Bundan başka Müslüman kadınlarını arabayla veya yaya olarak Beyazıd, Şehzadebaşı, Aksaray semtlerine gitmeleri, oralarda gezmeleri, Kapalıçarşı’ya gidip dükkanlarda oturmaları yasak edilmiştir. Kuralların çiğnenmesi halinde karşı gelenler, ceza yasaının 254. Maddesi uyarınca kovuşturulacaktır, kullanılan arabanın sürücüsü de cezalandırılacaktır. Ek olarak, Müslüman kadınların genel yerlerde gruplar halinde toplanmaları yasaklanmıştır. Bu grupları gören zabıta, kadınlara dağılmalarını emretmekle yükümlüdür. Bu dağılma çağırısı en yaşlı kadına yapılacak o da öbür kadınlara bunu iletacaktır.”²¹¹

Meşrutiyet döneminde de kadın kılık kıyafetlerindeki değişiklikler, yenilikler artarak devam etti. İkinci Meşrutiyete doğru ise, bu yaptırımlara muhalefet eden kadın gazete ve dergilerinin sayısı hızla artmaya başlamıştır. Evvelce çıkan dergilerde kadın imzalarına çok az rastlanırken, gün geçtikçe sayıları artmıştır. Nitekim İsmet Hakkı Hanım: “Demet” in çıkışından önce, dönem gazetelerinden “İkdam” da şunları vurgulamıştı: “Bizler şu asrın terakkiyatından ne hisse alacağız? Yine o tepile tepile, eğitile eğitile maziye karıştı sandığımız üzüntülerle mahrumiyetlere mi münkad olacağız? Hayır, hayır çok çektik, yetişir! Evet, artık bu yeknesak siyah gölgelerde bu bar-ı gaflet, hissiz, mütevekkil katlanmak istemiyoruz” şeklinde görüşlerini kadınlara aktarmıştır.²¹²

Bütün bu gelişmeler, kadın derneklerinin doğuşunu da beraberinde getirmiştir. Hayır amaçlı kurulan ve yetkin kadınlarca idare edilen bu derneklerden en eskisi, 1908’de Fatma Aliye tarafından kurulan “Cemiyet-i İmdadiye”dir. Sonraki yıllarda da derneklerin sayıları artarak devam edecektir.

²¹¹ Levant Herald; L’emancipation de la Femme Turque, 15 Ağustos 1891, (Aktaran: A. Afetinan), Paris 1962, s.35.

²¹² Hakkı, İsmet; “Ya Biz Ne Olacağız?”, *İkdam Dergisi*, 26 Ağustos 1908, No:5119, s.I

Bütün bu gelişmelerle birlikte moda sarkacının Avrupa yönündeki salınımı devam etmiştir. Ancak Avrupa'dan gelen moda izleriyle, Osmanlı havasının birleşimi yeni tarzlar oluşmuştur.

4.2. BAŞKENTLİ MÜSLÜMAN KADININ EV GİYSİSİ

İslamiyeti kabulden önceki dönemde, Türk kadınları erkekler gibi, deriden yapılmış giysiler kullanıyorlardı. Yalnız kadınların şalvarları, erkeklerinkinden uzun olup, baldırlarına kadar uzanıyordu. Uzun konçlu çizme yerine daha çok etük, başmak gibi ayakkabılar giiyorlardı. Vücutlarına ise gömlek, cepken ile üzerine dolama veya kaftan giiyorlardı. Başlıkları deri veya keçeden yapılan börk kalpak ve takkelerdi. Giysilerin ve onların yapıldığı malzemenin zamanla değişmesine karşılık, kadın ve erkek giyiminin benzerliği yüzyıllarca devam etmiştir. Bu benzerliği XVI. yüzyılda İstanbul'da, Kaptan Paşa konağındaki bir yabancı; “Koca erken kalkarsa karısının, kadın erken kalkarsa kocasının elbisesini giyebilirdi.” şeklinde ifade etmiştir. İslamiyete geçiş, Anadolu'yu yurt tutuş gibi faktörler, giyimin ana maddesini deriden dokumaya çevirirken, kadın giyimi de erkeklere göre daha çeşitlenmiştir. Nihayet Arap kökenli entari iç giyim olarak kullanılmaya başladıktan sora, üçetek, bindallı şeklinde farklı modellerde, farklı tarzlar meydana getirilmiştir.²¹³

Orta Asya'dan itibaren, Türk giyim kuşamının dikkat çeken en önemli özelliklerinden biri de kadınlarda uzun örgülü saçlardır. Küpe geleneği de, kadınlarda ve erkeklerde kullanılan önemli süs unsurudur. Bunların dışında süs eşyası olarak ya da değişik amaçlarla bilezik, yüzük kullanılmıştır. Orta Asya döneminde, kendine has nitelik ve içerik kazanan giyim kuşam, yurt değişimleri, Müslümanlığın yayılması sonucunda giderek değişmiş, farklılıklar kazanmıştır.²¹⁴

4.2.1. Şalvar ve Kürk

Osmanlı devletinde ise Orta Asya kültürünün devamı sayılabilen bu giysiler çeşitlenmiş, zenginleştirilmiştir. Günümüze ulaşan betimlemelerde, vücudun alt kısmına aynı şekilde şalvar giyildiği görülmektedir. Şekil 11'deki gibi şalvar, ağır işlemeli ipekten yapılan,

²¹³ Şerafettin Turan; Türk Kültür Tarihi-Türk Kültüründen Evrenselliğe, Bilgi Yay., Yenişehir, Ankara, s.224-225.

²¹⁴ A.g.e.; s.211.

beliyle bilek kısmı ipe bağlanan bol pantolonlardır.²¹⁵ Şalvarların dar, bol, diz boyundan bileğe kadar genişleyenleri, paçaları dar ve bol olanları, bilekleri düğme ile ayarlanarak daraltılan modelleri bulunmaktadır. Ayrıca kalçın denilen, kumaştan dikilerek hazırlanan uzun çorap biçiminde olan çeşitlerine de rastlanmaktadır. Şalvarların belinde, aşağı yukarı 5 cm yüksekliğinde, içinden işlemeli uçkurlar geçirilen uçkurlukları bulunurdu.²¹⁶ Giysileri, kenarları kabartmalı, süslemeli ipekten olup çok ince kumaşla astarlamıştır. Entarinin üst kısmı dar, yakası dekolte. Önü ise aşağıya kadar açıktır. Bellerine altın kemer, ipek işlemeli kuşak takarlar. Ayaklarına ise mercan kırmızısı renginde veya diğer renklerde, deriden, çok şık sırmalı, Şam işi güzel ayakkabılar giyerler. Türk kadınlarının saçları uzun ve örgülüdür. Başlarına omuzlarına kadar inen taftadan bir örtü örtüp, üstüne çok sayıda altın ve mücevherlerle süslü, soyluluk belirleyen başlık takarlar. Bunlar, evin yaşlı hanımlarının, evli, dul, soylu hanımların baş giysisidir. Diğerleri ise, gümüş kaplı, ucu sivri ve üç karış yükseklikte, “unicorn” a benzemektedir. Luigi Bassano ise, ev giysileri konusunda şu bilgilere yer vermiştir: “Türkiye’de kadınlar, özellikle Hristiyanlar, Yahudiler gibi son derece süslü ipekliler, yerlere uzanan şalvarlar ve altları kabaralı çizmeler giyerler. Gömlekleri beyaz, kırmızı, sarı, turkuaz veya buna benzer renklerde, çok ince yelken bezindendir. Başlarına dik oturtulmuş, yuvarlak küçük tepelikler giyerler. Bunlar atlas dmask kumaşla kaplı, birbirine renklerde. Kemerleri ipekten olup, yüzük, bilezik, altın zincir takarlar fakat küpe takmayı sevmezler.”²¹⁷

Aynı yıllarda Osmanlı Devletinde bulunan gezgin Castellan ise, kadınların ziynetlerini abartılı bularak; “Elmas bir kadının başlıca servetidir. Bilezik, korse, sorguç, küpe süs olarak kullanılıyor. Saat, enfiye kutusu, sandık gibi bir yığın değerli eşyaları var. İşlemeli müslinden yapılan yazmalı veya renkli türban, birkaç dizi inciyle ve çeşitli renklerde değerli taşlardan oluşan çiçek demetleriyle ve kelekli broşlarla süslenmiştir. Broş üstündeki bu kelekler adeta takan kişinin başı üzerinde kanatlanacakmış gibidir. Kadınlar, değerli mücevherlerden olabildiğince çok edinmek için erkekler üzerinde güçlerinden sonuna dek yararlanırlar. Zira, kocalarını yitirdiklerinde, bunlara sahip olmak huzur verir; tabii ya, ailenin mal varlığına sultan tarafından el konulursa ki devlet

²¹⁵ R. E. Koçu; Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Ankara 1967, s.215.

²¹⁶ S. Gürtuna; “Osmanlı Kadınının Giyim Kuşamı”, Osmanlı Ansiklopedisi, c.9, s.194.

²¹⁷ A.g.e.; s.195.

görevlileri için alışılmamış bir durum değildir, başkaca kaynakları yoktur”²¹⁸ şeklinde yorumlayarak takılardan güvence olarak bahsetmiştir.

Şekil 4.9’da gösterilen aynı yıllardaki kadının ev giysisini Silvestre albümünden, Nureddin Sevin şu şekilde yorumlamıştır: “Başında sırma işlemeli bir yemeni, alnında geniş ve etrafı inci kakma bir tüylük üstüne merbut beyaz bir sorguç var. Sırtına kadife kaplı kakım kürk atmış. İpek entarisinin üstünde geniş yakalı, önü sık düğmeli bir camadan giymiş. Murassa kemeri belinden aşağı sarkıyor.”²¹⁹ Görüldüğü üzere, bu tip ev kıyafetleri, seyyahların anlatımıyla detaylandırılmıştır. Şekil 4.10 ise, Silvestre Albümünden bir ev giysisinin bu detaylarla yorumlanmış şeklidir.

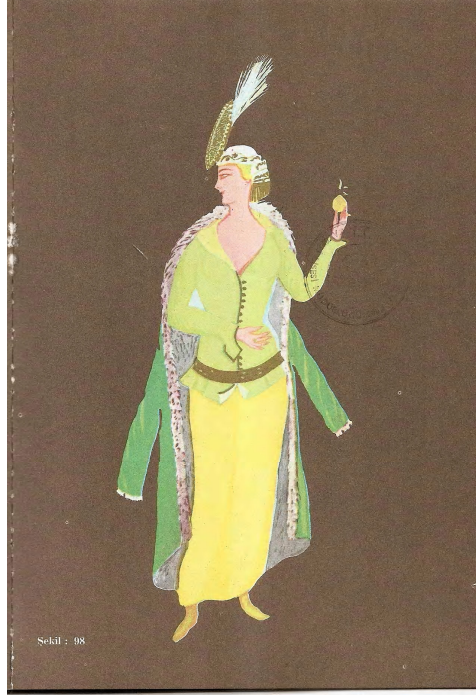

Şekil 4.9²²⁰. Şalvar, Ağır İşlemeli İpekliden Yapılan Bol Pantolondur.

²¹⁸ F. Davis; Osmanlı Hanımı, İstanbul 2006, s.211.

²¹⁹ N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s.95.

²²⁰ Yöresel Türk Kıyafetleri Resim Albümü, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1970, s.8.

Şekil 4.10²²¹. Silvestre Albümünden bir Ev Giysisi.

Aynı albümde, Şekil 4.11(a)'daki; aynalı hanım şu şekilde tarif edilmiştir: “Başına hamam havlusu sarmış, elinde fildişi ayna, sırtında, etekleri geriye doğru kıvrılmış, göğsü çapraz kaytan düğmeli, yarım kollu üstlüğü var. Bunun içinde, önü yelek gibi sivri uçlu bir camadan, dizlerinde uzun bir etek.”²²²

Meşrutiyet sonrası kürk o kadar yaygındı ki hanımlar evde bile kürklü kıyafetlerle dolaşmaya başladılar. İşte XVIII. yüzyılda evde de hanımların giydiği kürkleri anlatan Buharî albümünden Şekil 4.11(b)'deki siyah samur kürklü, yeşil entarili hanımı şöyle betimlemiştir:

“Bu hanımın kürkü bele kadar içli, dışlı; belden aşağı beyaz kumaşla kaplı. Kolları, koltukla dirsek arasına kadar boynu müdevver kesilmiş, yakası yok. Yandan görünen yırtmacından elbisenin üçetek tarzında olduğu anlaşılmaktadır. Pembe şalvarı entarinin önünden görünüyor. Başındaki top tepeli hotozunun tepesinin altına kadar sırmalı tül sarmış, üzerine mücevher iğneler tutturulmuş. Belinde elbisenin renginde zarif bir kuşak, boynunda sıkı bir gerdanlık,

²²¹ N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s. 96.

²²² A.g.e.; s.97.

bileklerinde bilezikler, parmaklarında yüzükler var. Saçları arkadan hotozun içinde toplanmış, perçem ve kâkül bırakılmış.”²²³.

Perçem ve kâkül Türk kadınlarının saç tuvaletlerinde varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

²²³ N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s.106.

(a) Aynalı Hanım.

(b) Siyah Samur Kürklü Hanım.

Şekil 4.11²²⁴. Buhari Albümünden Ev Giysileri.

4.2.2. Lady Montegü'nün Anlatımıyla Ev Kıyafetleri

1717 yıllarına ait anılarında Lady Montegü, Osmanlı kadınının ev giysilerini şu şekilde anlatmıştır:

“Size Edirne’ nin gayet mufassal, fakat hakiki yeniliklerinden bahsedeceğim. Şimdi beni Türk elbisesiyle görseniz, ne kadar hayret edeceksiniz. Evvela çok geniş bir şalvarım var. Bu şalvar gayet ince gül pembesi, kenarı sırmalı domiskadan yapılmış. Terliklerim beyaz deriden ve sıрма işlemeli. Şalvarım üzerine beyaz ipekten, etrafı kâmilan işlemeli bir tül gömlek sarkıyor. Gömleğin kolları geniş ve kolumun yarısına kadar. Yakası elmas bir düğme ile ilikli. Gömlekten göğüsün renk ve şekli tamamen görünüyor. Entârî, adeta vücuda göre biçilmiş bir ceket. Fakat benimkinin kenarı gayet sıрма işlemeli, beyaz Şam kumaşından. Bunun öyle uzun kolları var ki; kenarı pek kalın sıрма işlenmiş. Düğmeler bunlarda elmas ve inci olmalı. Kollar arkaya doğru sarkıyor. Mintanım da şalvarım gibi aynı kumaştan ve vücuduma uygun. Uzunluğu ayaklarıma kadar. Bunda da uzun ve dar sarkık kollar var. Üzerine takriben dört parmak eninde bir kemer bağlanıyor. Zengin kadınların kemerleri hep elmaslar veya kıymetli taşlarla süslü. Fazla masraf etmek istemeyenler işlemeli satenden yapıyorlar. Kemerler önden elmas toka ile bağlanıyor.

²²⁴ (a) N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s.90 (b) A.g.e.; s.91.

Kürk, Türk kadınlarının bazen giydikleri, bazen çıkardıkları ev libası. Kürkler ağır dibadan, içleri kakum ve samur kaplı, kolları omuzlardan aşağı inmiyor. Benimki yeşil ve kenarı sırmalı. Başa, kalpak bir serpuş giyiliyor. Entariler kışın inci veya elmasla işlenmiş bir kadifeden, yazın gayet bol ve ince sırmalı kumaştan yapılıyor. Kalpak yalnız başın bir tarafına konuyor, biraz da yana doğru yıkılıyor. Üzerine ya elmaslı bir gül veya gayet kibar işlenmiş bir mendille beraber altın bir iğne takılıyor. Başın öbür tarafına da saçlar toplanıyor. Üzerine nasıl bir süs yakıştırılırsa, mesela çiçek, sorguç konuluyor. Mamafih en mükemmel moda, muhtelif taşlardan yapılmış büyük bir demet takmak. İncilerden çiçek gonzaları, muhtelif renkte yakutlardan güller, elmaslardan yaseminler, sarı yakutlardan fulyalar vücuda getiriliyor. Bütün bunlar o kadar sanatkârane yapılıyor ki, bu neviden bu derece güzel bir şey tasavvur etmek imkân haricinde. Saçlar, olanca uzunluğuyla arkaya dökülüyor, inci ve kurdelelerle süslenerek birçok örgülere ayrılıyor. Ömrümde, buradaki kadar güzel, gür saçlı kadınlara tesadüf etmedim. Yalnız bir kadında yüzün örgü saydım; hem de hiç takma saç yok. Türkiye’ de güzeller İngiltere’ dekinden daha çok, hepsi mütenevvi. Burada hiçbir kadına tesadüf edilmez ki güzel olmasın. Hemen hepsi de kara gözlü, tenleri dünyanın en güzel renginde. Bence İngiltere Kral Sanayi bütün Hristiyan âleminde en güzel kadınların bulunduğu yer ise de, orada bile buradaki kadar güzel yok. Kadınlar gözlerinin etrafına sürme çekerek kirpikleri aydınlıkta bırakıyorlar. Bunu Rum kadınlar da kullanıyor. Türk kadınlar, tırnaklarına kına da koyuyorlar.²²⁵

Lady Montegü, Osmanlı giysileri konusunda bir otoriteydi, giysilerini kendisi alıyordu. Yani, önde gelen bir kişinin karısının yapacağı gibi elbiselerini yaptırıyor ancak diktirmiyordu. Avrupa’da olduğu gibi İstanbul’da da bu dikme işi bir hanımın hizmetçisinin ve iğnesinin veya ince çengelli iğnelerinin işiydi. Lady Montegü’nün şalvar gül rengi Şam dokumasındandı ve altına altınla süslenmiş oğlak derisinden kabartmalı ayakkabı giyiyordu. Şalvarın üstünde ise kanarı nakışlı, ince ipek tül den gömlek giyiyordu.

Soğuk havalarda bol bir elbise giyen Lady Montagü’nün da elbiseleri tamamen değerli taşlarla süslüydü.²²⁶ Ayrıca Lady her fırsatta Osmanlı kadınlarına olan hayranlığını da dile getiriyordu.

4.2.3. Entari (Dolama)

XVIII. ve XIX. yüzyıl Osmanlı ev giysilerinden biri de Şekil 3’deki gibi dar ve önü açık, belinde mücevherden düğmeler bulunan entariydi. İstanbul’a gelen gezginler,

²²⁵ L. Montegü; Şark Mektupları, İstanbul 1933, s.110.

²²⁶ Goodwin Godfrey; Osmanlı Kadınının Özel Dünyası, İstanbul 1998, s.175.

altın, elmas üstüne elmas, yakut veya zümrüt entari düğmelerine hayran oluyorlar, bazı zenginler kıyafetlerde inciden düğmeler de kullanıyorlardı.²²⁷

Şekil 4.12²²⁸. Hanımların Ev Giysilerinden Biri de Entari idi.

Reşat Ekrem Koçu, “entari” kelimesinin aslının Türkçe olduğunu, Arapların bu Türkçe ismi daha sonra kullandıklarını belirtmektedir.²²⁹

Entari, yıllarca çağrışımlardan uzak, temel kullanım amacı olan bir giysi olmuştur. Entari ile kaftan benzer kesim özellikleri gösterebilirler de üs üste giyilmektedirler. Birbirlerinden kumaşları v kesim detayları konusunda ayrılırlar. Entari, kaftana göre, herkesin ihtiyaç duyduğu daha sıradan giysi olmuştur. Tüm giysiler gibi entaride de kumaşı, bezeme unsurları, dikiş kalitesi gösterge olarak kullanılmıştır. Entariler bazı seyyahların anılarında “dolama” şeklinde de tarif edilmiştir. Yani dolama adı entariye batılı gezginlerce verilmiştir.

²²⁷ Goodwin Godfrey; Osmanlı Kadınının Özel Dünyası, İstanbul 1998, s.176.

²²⁸ Yöresel Türk Kıyafetleri Resim Albümü, s.10.

²²⁹ R.E.Koçu; Tarihimizde Garip Vakalar, İstanbul 1968, s.102.

XVIII. yüzyıl sonlarında İstanbul’da bulunan seyyahlardan Thevenot, dolama adını verdiği giysiyi şu şekilde anlatmaktadır:

“Tenlerinin üzerine hem önden, hem de arkadan kapalı don giymektedirler:gömlekleri uzun olup, donun üzerinden aşağı düşmektedir, gömleğin üstüne topuklara kadar inen dar kol ağzları olan ve elin sırtını kaplayan yuvarlak bir kısmı bulunan doliman (dolama) denilen entarileri giymektedirler. Bu dolamalar, bez, saten, tafta ve başka çok güzel kumaşlarla yapılmakta, kışın pamuklu kumaş kullanılmaktadır.bellerinin etrafına kumaş dolamaktadırlar,veya bellerine altın veya gümüş halkaları olan veya üç parmak genişliğinde deri bir kemer sarmaktadır. Dolamanın üzerine ferace giyilmektedir. Thevenot tarafından da tasvir edilen, feraceye çoğu zaman kaftan da denmektedir. Bu kıyafet parçası Türkler’in imkanları dahilinde lüks olmasını istedikleri elbisedir. Bunlar, İngiltere, Fransa, Hollanda yünlü kumaşlarından olup, alacalı, misk rengi, kahverengi veya zeytin yeşilidir ve eskilerin entarileri gibi topuklara kadar inmektedir.”²³⁰

Entariler, divan üstünde oturmak için ideal ev kıyafeti olan şalvar ve ince keten gömleğin üzerine, dışarı çıkarken alınan ikinci giysi idi. Buna göre son derece gösterişli olmasına karşın, feracenin daha mütevazı şekliydi. Fakat kadınlar tarafından kimi zaman pelerin gibi de kullanılabiliyordu. Entari, ulema için her yerde giyilebilen bir pelerindi. Yeşil ipekten yapılır, zenginlerin ayrıca ipek başlığı da bulunurdu. Kadınlar yürürken feracenin önü açılır, altından ince astarlı entari görünürdü. XIX. yüzyılda en iyi feraceler zengin yanardöner poplinden yapılırken en iyi elbise, kolları Bursa brokarın yapıldı ve ayrıca sipariş verilip satın alınırdı. Dönemde, siyah saç oldukça modaydı ve saçlara bol bol kına kullanılırdı.²³¹

4.2.4. Üçetek ve Çedik

XIX. yüzyıldan kalma, büyüleyici bir başka moda da, Şekil 4.13’de gösterilen üçetekli elbise idi. Eskiden sadece düğünlerde giyilen bu elbise, XIX yüzyılda başka önemli olaylarda da giymeye başlandı. Şekil 14’deki gibi nakışlı elbise önden açılıyor ve şalvarın üstünden bele takılan geleneksel gümüş kemerler amber ve akik gibi değerli taşları gözler önüne seriyordu. Kolların altından çıkan iki parça, yine üçe bölünmüş uzun bir etek meydana getiriyordu. Elbisenin zarafeti, giyiliş tarzındaydı. Çünkü ancak

²³⁰ Lale Görünür; Semra Ögel; “Osmanlı Kaftanları ile Entarilerinin Farkları ve Kullanılışları”, *İ.T.Ü. Dergisi*, c.3, Sayı 1, Aralık 2006, s.65.

²³¹ Goodwin Godfrey; *Osmanlı Kadınının Özel Dünyası*, İstanbul 1998, s.173.

dengeli birisi eteklerin yürürken uçuşmasını ve oturduğunda, şelaleye dönüşmesini sağlayabilirdi. Elbisenin bilincine sahip olmayan birisi tarafından giyildiğinde de her adımda hantal bir görüntü oluşabilir ve uzun etekler yere bir metre uzunlukta yayılabildiğinden, kadının ayağının takılmasına ve güçlükle yürümesine yol açabilirdi. Gelin hamamlarına giderken bindallı ceket ve ağır ipek üzerine kadifeden yapılma, nakışla zenginleştirilmiş elbise giyilirdi. Kumaşların ağır olmasına rağmen, altın ve gümüş işlemler onları daha da ağırlaştırıyordu. Henüz korse kullanılmadığından, bu giysileri ancak heybetli bir duruşa sahip kadınlar giyebilirdi.²³²

Şekil 4.13²³³. Üçetek.

1860 yıllarında İstanbul’da bulunan Lady Horbny adlı hanım bir paşanın evine yaptığı ziyareti anlatarak giysilerden ayrıntılarıyla söz eder: “Bu büyük hanım onu Selma denilen geniş kollu iç elbiseyle karşılamıştı. Şalvarı, zarif menekşe rengindeydi ve beline zengin nakışlarla süslü, geniş bir kemer bağlamıştı. Üzerine gümüşümsü, Bursa

²³² Goodwin Godfrey; Osmanlı Kadınının Özel Dünyası, İstanbul 1998, s.176.

²³³ Yöresel Türk Kıyafetleri Resim Albümü, s.14.

tülünden gömlek giymişti, onun üstünde ise kehribar rengi kaşmirden dikilmiş, kenarları en gösterişli samur kürkle çerçevelenmiş bir ceket vardı. Başına saç örgüsüyle sarılı, bazı yerlerinden elmastan büyük güllerle tutturulmuş bir fes takmıştı. Saç örgüsüne taktığı mor zambak çiçeği, alnını gölgeliyordu. Küpeleri, pırlantadan yapılma dalın üzerine yerleştirilmiş tek taş zümrüttü. Bir zamanlar şaşırtıcı güzellikte olduğu belliydi ve halâ çok çekiciydi. Evdeki kadınlar hemen grubu görmeye geldiler ve paşanın çerkez olan ikinci karısı bir hediye getirdi. Ziyafet, nargile içilmesi ve bir kadının soytarılıklarıyla sona erdi.”²³⁴

Dönemin kadınları için ayakkabı özel bir zevkti, ayakkabı imalatçıları saygın kadınların ziyaret edeceği yerlerin en başında gelirdi. Mütevazi sanatkarlar bile ayakkabıyı kalıptan çalışırlardı. Ön kısmı yüksek, terlik şeklindeki küçük ayakkabalara “çedik” adı verilirdi.²³⁵ Kadınlar, entari altında giydikleri pabuçlarına oldukça özen gösterirlerdi.

Çedik, M. Zeki Pakalın’ın tarifiyle:

“Eskiden kadın ve erkeklerin giydikleri, sarı sahtiyandan yapılan kısa, bol konçlu ayakkabıdır. Abdest alındığı vakit üzerine mesh edildiği için, halk arasında değişip mest denilen ayakkabı şeklinde idi; altı da, tabanı da yumuşakça olurdu, sokağa çıkarken aynı renkten bir pabuç üzerine giyilirdi ki buna da “çedik pabuç” denilirdi.”²³⁶

Türk kadınları sarı, Ermeniler kırmızı, Rumlar siyah, Yahudiler mavi ayakkabı giyerlerdi.

Osmanlı ayakkabılarının en ünlüsü olan “pabuç”, güçlü tabanlar üzerine, yumuşak bir saya eklenmesiyle yapılırdı. Üzerlerine altın işleme yapılırdı. Topuklu ve topuksuz olarak yapılan pabuçların ayakkabı burnu, Avrupa’daki erken Rönesans dönemi ayakkabıları tarzında kıvrımlı idi. Hamamda ise ceviz veya şimşirden takunyalar giyilir, zenginlerin takunyaları sedef kakmalı olurdu ve gümüş çivilerle tutturulurdu. Islak ve kaygan mermer zemin üzerinde, bunlarla yürümek büyük bir beceri gerektirirdi.²³⁷

²³⁴ Goodwin Godfrey; Osmanlı Kadınının Özel Dünyası, İstanbul 1998, s.176.

²³⁵ A.g.e.; s.177.

²³⁶ M.Z. Pakalın; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, s.606.

²³⁷ C. White; Three Years in Constantinople, Henry Colburn Publisher, Londra 1845, s.82.

4.2.5. Tereke Defterlerinde Entariler

XVII. yüzyılda kadınların ev giysileri geleneksel özelliklerini korurken, o yıllara ait tereke defterleri de kadınların kullandıkları süs eşyalarıyla ilgili önemli ipuçları vermektedir. Nitekim, 1605 yılının Ocak ayına ait bir belgeden, Defterdar Mustafa Efendi'nin kızı ve Perviz Çavuş'un eşi Meryem Hatun'un ölümüyle mirasçılarına bıraktığı mallar arasında, murassa altın kemer, gümüş paşmak, altın arakıye, alaca ibrişim kuşak, atlas donluk, kakım postlu kırmızı atlas, mintane (yarım gömlek) ve tavşan postlu bir başka mintane bulunmaktadır.²³⁸

Mustafa Ağa' nın kızı Fatma Hatun'un 1636 da vefatı üzerine varislerine mor çuha ferace, kırmızı zıbın, beyaz tafta zıbın, nakışlı sırmalı uçkurlar, incili kuşak, erguvanî kaftan, kırmızı alaca kaftan, Şamî alaca kaftan, gümüş düğmeli incili mavi atlas kaftan, altın enselik, altın sorguç, incili kuşak, incili istefan bırakmıştır.²³⁹

1705 yılından itibaren siciller incelendiğinde, kadınların nakdî sermaye adıyla geçen bir dizi lüks eşya ve mücevherlere sahip olduğunu görüyoruz. Bu da o dönemdeki kadınların yaşantılarıyla ilgili ipuçlarını vermektedir. XVIII. Asırda yazın giyilen ev kıyafetini tasvir eden Nureddin Sevin, yazın da ince bir üslukle içlik giyildiğini vurgulamaktadır. Mücevher kaplı hotozun yanlarında inci sarkıntıları bulunurken boyuna takılan gerdanlığın en önemli mücevherlerden biri olduğunu anlatmaktadır. Elbiselerin göğüsten yukarı kısmından ise gömleğin modelli yakası görünürdü. Üçetek tarzındaki entariler mücevherlerle işlenirken, kenarları sırma işlenmiş üsluklerin kolları omuz başından aşağı inerdi. Omuza sağdan sola atılan atkılar, dönemin en belirgin modası olmuştu. Saçlarda, asırlardır değişmeyen kâkül ve perçem modası uygulanırken, örülen saçlar yüksek hotozların üzerine gizlenirdi.²⁴⁰

²³⁸ Ö. Lütfü Barkan; "Edirne Askeri Kassamına ait Tereke Defterleri (1545-1659), Belgeler, c.III, Ankara 1968, No:34.

²³⁹ A.g.e.; No:44.

²⁴⁰ N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s.105.

4.2.6. Buharî'nin Minyatürlerinde Ev Giysileri

1800'lü yılların kıyafetlerini ana çizgileriyle minyatürlerden de öğrenebiliriz. Buharî'nin minyatürlerinden yola çıkarak dönemin ev giysilerini anlatan Nureddin Sevin: "Siyah Samur Kürklü Yeşil Entarili Hanımı" da şöyle anlatmaktadır:

"Hanımın kürkü, bele kadar içli dışlı, belden aşağısı ise kumaş kaplı olup, kolları koltukla dirsek arasına kadar devam etmektedir. Yandan görünen yırtmacından elbisenin üçetek tarzında olduğu anlaşılıyor. Pembe şalvar ise yerlere sürünen entarinin altından görünürken, top tepeli hotozunun tepesinin altına kadar sırmalı, üzeri mücevherlerle iğnelenmiş bir tül sarılmış. Belinde, elbisenin renginde zarif bir kuşak, boynunda sıkı bir gerdanlık, bileklerinde bilezikler, parmaklarında yüzükler var. Saçında geleneğe uygun perçemler ve kâkülle bulunurken saçlar arkadan hotozunun içinde toplanmıştır."

Buharî'nin minyatürlerinde "Saz Çalan Hanım" adlı minyatürde

"Hanım yine samur kürk giymiş olup, belden aşağı kısmındaki kürk kabı yeşil üzerine sırmalarla işlenmiştir. Yeşil üstüne inci işlenerek, sıkma kollu dikilen elbisenin altından görünen içlik yere kadar uzanıyor. İçliğin altından ise pembe şalvar görünüyor. Hotozun üzerindeki tül sarı renkte yapılmış, kâkül ve perçem yine en önemli saç tuvaletini teşkil ediyor."²⁴¹

Şekil 4.14'de görülen, "Sine Keman Çalan Hanım" adlı Buharî resmi de şu şekilde yorumlanmıştır:

"Top tepeli beyaz hotozun üzerine yeşil tül sarılarak, mücevher iğnelerle tutturulmuştur. Kuyruklu kakım kürkün belden aşağısı, turuncu kaplı olup, inci işlemeli, sıkma kollu yeşil entarinin iç pervazlarında da turuncu kumaş kullanılarak uyum yakalanmıştır. Yollu içliğin eteği yerden bir karış yüksekte bırakılırken turuncu şalvara da inciler işlenmiştir. Belinde inci kemer boynunda ise sıkı bir gerdanlık hemen göze çarpan aksesuarlar. Yine eski Türk geleneklerine uygun kâkül ve perçem saçları süslerken elindeki enstrümanın batıdan gelme olduğu akla geliyor."²⁴²

²⁴¹ N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s.106.

²⁴² A.g.e.; s.107.

Şekil 4.14²⁴³. Saz Çalan Hanım'ın Giysisi (Buhari'den).

4.2.7. Ev Giysilerinde Mücevherler ve Kumaşlar

Görüldüğü üzere dönemin Osmanlı kadın giysilerinde saçlardaki kâkül ve perçem varlığını sürdürürken, ev giysilerine üçetek modası hâkimdi. Yerlere kadar dökülen üçetekten oluşan elbiseleri, yalnızca genç ve ince hanımlar giyerken, şişman hanımlar da bu modanın cazibesine kapılıyorlardı. Ancak şişmanlık çirkin kabul edilmiyor, sert giysilerin oluşturduğu incelikten çok, kadınının gerçek vücut yapısına önem veriliyordu. Elbisenin üstünde, genç bir kadının giysisini tek bir gonca veya açmış gül tamamlamalıydı.

Osmanlı Devletinde her kadın mücevher takardı ve hemen herkes şaşırtıcı derecede mücevherlere sahipti. Kolye, küpe, yüzük en önemli mücevherlerdi. Başlıktan, göğüsten, kemerden mücevherler sarkarken altına yerleştirilmiş damla elmaslar, taşlar saçları aydınlatırdı. En büyük fantezi, saça elmastan veya kıymetli taşlardan titreşen çiçekler takmaktı. Bunlar tel üzerine yerleştirilir, kadınlar yürürken mum veya lâmbanın

²⁴³ N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s.106.

ışığında, büyülu kıvılcımlar saçarlardı. Osmanlı mücevherlerinde bir tür “faberge” takı vardı. Kadınların tuvalet eşyaları son derece güzeldi ve altınla mücevherlerle süslenmişti. Fildişi taraklar, ince kakmalı kutularda saklanırken her kadının özel bir hamam tası vardı. Zenginlerin tasları oymalı gümüştü; sünger taşının dahî gümüş muhafazası bulunurdu. Ancak en güzel eserler, gezginleri hayran bırakan, saatlerce sabırla işlenen, arkasını gösterecek kadar ince mendil ve havlulardı.²⁴⁴

XVIII. yüzyıldan itibaren kullanılan kumaşlar da batıya açılma döneminden etkilenmiştir. Çünkü XVIII. yüzyıl kadınının evden çıktığı, toplu mesire yerlerine gittiği bir dönemdir. Devrin şair ve ressamlarının tasvir ettikleri kıyafetlerde özellik, sade, düz kumaşlardan veya yollu küçük desenli kumaşlardan yapılmış olmalarıdır. III. Ahmet’in çocuklarının sünnet düğününün tasvir edildiği, 1720 tarihinde Levni tarafından resmedilmiş Surname-i Vehbi minyatüründe, davetlilerin sade elbiseleriyle görünmesi ve hediye gelen kumaşlar atlas, hatayi, telli ve nevzuhur hatayi, elvan ve sade hatayi, elvan atlas, taraklı atlas olarak adlandırılması, sadelik açısından önemlidir. “Nevzuhur” olarak adlandırılan kumaş cinsi bu dönem ortaya çıkmıştır.²⁴⁵

XVIII. yüzyılda işlemeli kumaşlardan yapılan elbesiler moda olmuştu. Sık dokunmuş, ince pamukludan, serâser, kadife, atlas, ağır ipek, confes, tafta, bürümcük gibi hafif ipekliler ve şakaki ve lâhuraki denilen yünlülere kadar her çeşit kumaş işlenirdi. Ayrıca, ipekliler üzerine değişik şekillerde bükülmüş altın gümüş alaşımlı tek iplik, düz tel kesme ve bükme tel pul ve boncuklarla ağır işlenmiş kumaşlar hazırlanırdı. XVIII. yüzyılda ortaya çıkıp XIX. yüzyılda zenginleşen “Hüseyini” denilen elbiselik işlemeli kumaşlar da oldukça revaçtaydı. III. Ahmed’in kumaş ve işlemlerde, kullanılan altın tel sarfiyatını önlemek için İstanbul kadısına gönderdiği hükümlerde ağır sırma işleme, kaftan, Frenk pesent, sırma püskül ve saçağı yasaklamıştır. Dokunmuş kumaşları işleyen tezgâhlar, Tepebaşı ve Galata’ daki atelyelerde bulunurdu. Bundan dolayı Hüseyini kumaşlar, “Tepebaşı” ve “Galata işi” olarak da geçmektedir. Ancak, işleminde tel kullanılan kumaşlar, fazla miktarda metal tüketimine yol açtığından sık sık yasaklanmıştır. 15 Nisan 1876’da Reisül Küttab’a gönderilen emirde, Hanımların

²⁴⁴ Goodwin Godfrey; Osmanlı Kadınının Özel Dünyası, İstanbul 1998, s.178.

²⁴⁵ Tahsin Öz; Türk kumaş ve Kadifeleri II, İstanbul 1951, s.10

Galata İşi denilen tel sırma ve kılabdandır işlemeleri alıp satmaları, terzilerin bu kumaştan elbise dikmeleri de yasaklanmıştır.²⁴⁶

Bu yasaklara uyulmadığı gerek sarayda mevcut örneklerden, gerekse hanedanın hanımlarının masraf defterlerinden anlaşılmaktadır. Örneğin Silahdar Mustafa Paşa'nın hanımı Beyhan Sultan'ın (1765-1824) satın aldığı pek çok ihtiyacı arasında “Entari İşlemesi” geçerken, aynı sultanın 1794-1820 yıllarını kapsayan harcama defterinde “Kılabdandır Hüseyni”, “Pul-u Hüseyni”, “Mail-i Hüseyni, beheri 69,5 miskal” olarak Yahudi Simon'a ücret ödendiği belirtiliyor. Saraydan kılabdandır üretimini azaltmak için arka arkaya yapılan uyarıların önemsenmediğini belirten bu belgelere ne terzi, ne esnaf ne de işlemeci uymuştur. Nitekim II. Mahmud 1811’ de yayınladığı fermanla “Hüseyni tabir edilen sırma işlemeli esvab sanatıyla meşgul olan esnafın kuvvetli bir nizama raptı hakkındadır.”²⁴⁷ şeklinde buyurmuştur. Osmanlı devletinde ipekli kumaş en fazla tercih edilen kumaş çeşitidir ve Osmanlı ipeklilerinin, gözü rahatsız etmeyen, ağır başlı bir parlaklığı vardı ki, bu parlaklık, dokuma bittikten sonra her dokumacının kendi atelyesinde uyguladığı preslemeyle sağlanırdı.²⁴⁸ Devlet-i Aliyye kumaş işlemeleriyle meşhurdur. Batılı gezginler de kumaşlardan hayranlıkla söz eder, ülkelerine götürürlerdi. Osmanlı Devletinde, XIX. yüzyıl işlemelerinin, Türk ve dünya müzelerinde pek çok örnekleri mevcuttur.²⁴⁹ Bindallı entari, bindallı etek, üçetek, hırka, yelek, üniforma, cepken, şalvar, kemer, gelin duvağı, gelinlik, ayakkabı, çanta, mendil, çevre, havlu, uçkur, seccade gibi örnekler dünyada dönemin en güzide el sanatları arasında yerini almaktadır.²⁵⁰

Gerand De Nerual’ ın “Muhteşem İstanbul” adlı eserinde dönemin giysileri ve kumaşları hakkında bilgiler sunmaktadır: “İstanbul’un merkezini teşkil eden muhteşem bir çarşıyı katettik. Bu çarşı taştan ve gayet sağlam olarak yapılmış bir lâbirenttir. Bilhassa giyim eşyası, kadın pabuçları, sırmalı ve gergef işlemeli kumaşlar, Keşmirler, halılar, altın, gümüş ve sedef kakmalı mobilyalar, mücevherler ve çarşının “bedesten”

²⁴⁶ P. Tuğlacı; Osmanlı Döneminde İstanbul Kadınları, İstanbul 1984, s.12.

²⁴⁷ Hülya Tezcan; “18. Yüzyılda Kumaş Sanatı”, 18. YY Osmanlı Kültür Ortamı, Sanat Tarihi, Derneği Yay., İstanbul 1998, s.198.

²⁴⁸ Hülya Tezcan(1995), “Saray Nakkaşhanesinin Erkun Resim Programına Göre Hazırlanmış Türk Kumaş ve İşlemeleri”, 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Ankara 1995, s.18.

²⁴⁹ H. Örcün, Barışta; 19. Yüzyıl işlemelerinden Seçkin Örnekler, Kültür ve Sanat, Türkiye İş Bankası, 1991, s.9-19.

²⁵⁰ A.g.e.; s.78-90.

denilen kısmında satılan silahlar çok, çok güzel. Civardaki sokaklarda, dökümcüler, oymacılar, nakışçılar vardı. Bedestende teşhir edilen, çarşının tezgâhlarında sergilenen nice şeyler hep buralarda yapılır.”²⁵¹

Aynı yüzyılda İstanbul’a gelen Pardoe kitaplarında çarşığı ve imalâthaneleri uzun uzun anlatarak, sim imalatı hakkında bilgiler sunmaktadır.²⁵²

“Young Albümünde”, Avrupa etkisiyle seçilen eşyalar arasında, kadın iç giyiminde kullanılan uzun etek ve bele iyice oturmuş ceketlerden oluşan bindallı takımları, bindallı ceketleri, beyaz bindallı gelinlikler gelin giyiminde kullanılan dikdörtgen duvaklar, işlemeli torba şeklinde çantalar, topuklu işlemeli ayakkabılar ve pek çok kumaş dikkati çekmektedir.

Kumaşlar, tek renkli ve çok renkli şekillerde biçimlendirilerek renklendirilmiştir. Tek renkle yapılan süslemelerde, gümüş ve altın rengi ipliklere yer verilmiştir. Tek renkli işlemler, kadın giysilerinde ve divan örtülerinde kullanılmıştır.

İşleme, saray dışında da giderek yaygınlaşırken, ev işlemleri çarşının saray atelyeleriyle dahi rekabete girmiştir. Ev işlemlerine artan ilgiyi yerli ve yabancı ressamın eserleri de doğrular niteliktedir. Nitekim Levni’nin Topkapı Müzesinde Sergilenen “İplik Eğiren Kız” minyatürü bu konuda en güzel örneklerden biridir.²⁵³

Liotard adlı Ressam da eserlerinde pek çok Türk giysisine yer vermiştir. Giysilerde ve oda takımlarında pembe yakut rengi, turkuvaz atlaslar üzerine metal ipliklerle işlenmiş kumaşlar kullanılmıştır. İsviçreli Liotard da eserlerinde Türk giyim kuşamı ile ilgili pek çok resim yapmıştır. Liotard’ın Cenevre Müzesinde yer alan “Tef Çalan Kız” ve “İngiliz Kontesi” konulu resimlerinde yakası yuvarlar oyulmuş entariler, işlemeli üçetek yer almaktadır. Elbiselerin bellerinde kalın tokalı kemerler tıpkı 1717’ de Lady Montequé’nin anlattığı niteliktedir.²⁵⁴ Buradan anlaşılmaktadır ki işlemler ve elbiselerdeki süslemeler, uzun yıllar varlıklarını sürdürmüşlerdir.

²⁵¹ Gerard de Nerval; Muhteşem İstanbul, (Çev. Refik Özbek), Boğaziçi Yay. 20, İstanbul 1974, s.19

²⁵² Barışta(1999); s.90-91

²⁵³ Çağman, Selçuklu-Osmanlı Çağlar Boyu Anadolu’da Kadın-Anadolu Kadınının 1000 Yılı, Kültür Bak. Yay., Ankara 1993, s.212

²⁵⁴ Günseli, Renda; Türk Ressam diye anılan Jean Etrenne Liotard, Yapı ve Kredi Bank. Yay., İstanbul 1978, s.16

Kadın kıyafetlerini tamamlayan aksesuarlar arasında, makromaların ve üçgen biçiminde katlanan kare kuşakların da ayrı bir yeri vardır. İki dar ucu serpme veya bordür şeklinde işlenen makremeler sanki o dönemin yeni bir bağ bağlama stilini anlatmaktadır. Zenanname’de, “Kağıthanede Kadınlar” konulu eserde bir grup kadının başı bu şekilde boğazdan sarılıp, dörtgen örtülerle bağlanmış, örtülerin ucu arkaya doğru atılmıştır. Yine “Zenannamede” dikkat çeken bir başka yenilik bu dönemde yeni moda olduğu tahmin edilen, üçgen biçiminde, katlanarak yandan bağlanan kalın işlemeli kuşaklardır.²⁵⁵ Hubabname ve Zenanname, Enderunî Fazıl’ın erkek ve kadınların erdem ve kusurlarının anlatıldığı kitabıdır. Kitabın iki nüshasında da resimlerin çoğu ayakta duran kadın figürlerdir. Kitabın bir nüshası, İst. Üniversitesi Kütüphanesindeyken diğeri British Library de mevcuttur. 1790’lara denk gelen bu resimler, görsel verilerin yorumlanmasının çok zor olmasına rağmen o dönemin kadın giysileriyle ilgili görsel kayıtlar sunmaktadır.

XVIII. yüzyılda Fransız Büyükelçisi Marquis de Ferriol’ün Hollandalı ressam Van Mour’a yaptırdığı resimlerde²⁵⁶ yer alan işlemeli kıyafetler, işlemelerin, Osmanlı Devletinden başlayarak Batıya doğru uzandığının sanki habercisidir. Aynı şekilde İstanbul’dan ayrıldıktan sonra Viyana’ya geçen ve pek çok ülkede bulunarak (Türquerie) Türk modasını yayan ressam Liotard’ da İstanbul’dan götürdüğü Türk kıyafetlerini modellere giydirerek resimlemiş, Osmanlı kıyafetlerini, el işlerini Avrupa’ya taşıyarak, hayranlık uyandırmıştır.

Kadınlar tepelik taktıklarında etrafına müslin eşarp sararlardı. Evde hanımefendinin saçı, yarım daire oluşturacak şekilde örülmüş olurdu ve uzun takıları sırtına düşerdi. İlginç bir tepelik türü de başın tepesine oturtulan ve eşarpla tutturulan minyatür hotozdu. Gözler hariç tüm yüzü kaplayan Venedik tipi maske şeklindeki tepelikler XVIII. yüzyılda sona ererken XIX. yüzyılda minyatür sarık şeklinde görülen, erkek giysisini andıran, haremde moda olup sonradan başkente yayılan başlıktı. XVIII. yüzyılda başlayıp XIX. yüzyılda modası yavaş yavaş geçen, Venedik yansımalarını taşıyan uzun şapkalar da bir müddet kullanıldı. Arkaya doğru devrilen, saray

²⁵⁵ Metin And; 16. Yüzyılda İstanbul 1993, s.96

²⁵⁶ Van Mour; Onsekizinci Yüzyılın Başında Osmanlı Kıyafetleri, Paris 1714, Şevket Rado, (Çev. Cenap Yazansoy), İstanbul 1980, s.20

bostancıbaşlarının ve muhafızların giydiğinin benzeri başlıklar ön plana çıktı.²⁵⁷ XIX. yüzyılda artık Mahmudiye fesi kadar yüksek hotozlar revaçtaydı. Bazı hanımlar hotoz yerine erkekler gibi fes de giymeye başladılar.

Kürk artık kadınların yazın ve kışın vazgeçilmez giysileriydi. Bazen hanımlar başlarına kürklerini tamamlayan astragan kalpaklar da yerleştirdiler.²⁵⁸

4.2.7.1. Giysileri ve Kumaşları Düzenleyici Fermanlar

XX. yüzyıl başlarına gelindiğinde kadınların giysilerinde kullanacağı kumaşların dahi belirlendiği fermanlar ardı ardına yayınlanıyordu. Ancak kadınlar ev içi giysilerinde de artık Avrupa Modasını dikkate almaya başlamışlardı. Yani moda o asırda sahte bir demokrasi yaratmıştı. Çünkü zengin olan, parası olanlar “Worht” gibi Avrupa’nın büyük modacılarının kapılarını aşındırmaya başlamıştı. Kadınlara mahsus yayınlanan dergi ve gazetelerin de bunda payı büyüktü. Nitekim 1890 yılında hanımlara mahsus “Malumat” adlı moda dergisi yayınlanmaya başladı. Görüldüğü gibi, kadın giysileri Osmanlı Devletinde her devirde politik önem taşımıştır. Çünkü giysi, renkleri ve tarzları karmaşık bir toplumda bir kesimi diğerlerinden ayırt eden en önemli faktörlerden biridir. İşte Worth’la birlikte ülkeye tutum değişikliği de girmeye başlamıştı. Önde gelen hanımlar, yalnızca zenginliklerini değil, uluslararası bir toplumda kendi konumlarını da sergiliyorlardı. Bu durum, mağaza sahiplerini de olumsuz etkilemeye başladı. Nihayet 1878 yılında II. Abdulhamid, hanımların dikkatini başka işe çevirmek ve hayır işleriyle de ilgilenmeleri için “Nişane-i Şefkat” i kurdu. Şefkat’in yönetimi, altın, elmas, mücevherli zengin hanımlar dışında birkaç yabancı kadına da verildi.²⁵⁹

Sokaktaki giyim kuşamı düzenlemeye yönelik devlet müdahalesine açıkça karşı çıkan kadınlara rağmen fermanlar sürüyordu. Ancak bu fermanlara uyulmadığı, 1894 tarihli bir ticaret yılığında anlaşılmaktadır ki; İstanbul’ da Avrupa giysileri satan “Galata Tring”, Beyoğlu’nda “Le Bon Marche” ve “Meyer”, Bahçekapı’ da “Orozdibak” gibi yabancıların ve “Mustafa Şamlı”, “Macit Mehmet Karakaş”, “Selanik Bonmarsesi”, “Şişman Yanko” gibi Türk uyrukluların pek çok mağazası bulunmaktadır. Bunların en

²⁵⁷ Goodwin Godfrey; Osmanlı Kadınının Özel Dünyası, İstanbul 1998, s.179.

²⁵⁸ N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s.120-122.

²⁵⁹ Goodwin Godfrey; Osmanlı Kadınının Özel Dünyası, İstanbul 1998, s.21.

gözde müşterilerinin Türk kadınları olması, salon yaşamında Avrupa modasına göre bir sınıf doğduğunu gösteriyordu. Ticaret yıllığında bu işletmelerin fazlaca kârlı görünmesi, onlara olan rağbetin göstergesiydi.²⁶⁰

4.2.8. Ampir Modası

Kadınlar artık korse giymeye bile alışmışlardı. Emine Semiye 1894 yılında “Hanımlara Mahsus Gazete” de yayımlanan bir makalesinde, hoşuna giden yenilikleri benimseyen, beğenmediklerini reddeden Avrupalı kadınlar, Osmanlı kadınlarına örnek gösteriliyordu. Korse konusunda da hanımlar uyarılıyor, alışkanlıkları olmayanların korse giymek yüzünden kadınların hastalanabilecekleri anlatılıyordu. Özellikle, korsenin madeni balinası konusunda endişelenerek, hanımlar yerli üretilen balinasız korse giymeye teşvik ediliyordu. Spor korseler sayesinde hanımların lazım sorunu yaşamadan diktikleri giysileri giyebildikleri varsayılıyordu.²⁶¹

XIX. yüzyılın başında görülen, ince kumaştan yapılan ve belin çok üzerinden, göğüslere yakın bir noktadan sıkılarak giyilen elbiseler, kemerden yere kadar bol bırakılıyordu. İngiltere’den Fransa’ya oradan da bütün Avrupa’ya ve Osmanlı Devletine geçen bu kıyafetler “Ampir” modası adı altında Osmanlı kadınının da beğenisini kazanmıştı.²⁶² Artık vücuda sımsıkı oturan korsaylı kesimler, kabarık uzun kollu bluzlar, uzun fırırlı etekler geleneksel entarilerin yerini almıştır. Eldiven, ipekli çorap, yelpaze, şemsiye gibi aksesuarlar, bu elbiseleri tamamlamaktadır.

4.2.9. XIX. Yüzyıl’da Gelinlikler ve Düğün Kıyafetleri

Kadınların en önemli giysilerinden olan gelinlik her dönemde, o dönemin modasını yansıtabilecek şekilde giderken, bir kere giyilen gelinlik daha sonra duvakla beraber hatıra olarak bir sandıkta saklanırdı. Gelin tuvaletinde duvağı süsleyen gelin teli 1-2 mm eninde ince uzun gümüş tellerden yapılır, aşırı zenginlerde gümüş yerine altın teller

²⁶⁰ Goodwin Godfrey; Osmanlı Kadınının Özel Dünyası, İstanbul 1998, s.20-21.

²⁶¹ F. Davis; Osmanlı Hanımı, İstanbul 2006, s.220.

²⁶² N.Onur; Moda Bulaşıcıdır, s.40.

kullanılırdı. Duvakla beraber, pırıl pırıl bir atkuyruğu halinde baştan diz kapakların altına kadar püskül halinde sarkıtılırdı.²⁶³

XIX. yüzyılın sonlarına kadar gelinlikler kırmızı veya canlı renklerden yapılmıştır. Gelinin yüzünü örten al duvak XIX. yüzyıla kadar kırmızıdan yapılmış, sırma ve sim ile işlenmiştir. 1870’lerden itibaren gelinlikte de Avrupa modası kendini iyiden iyiye hissettirmeye başlamış, gelinlikler pembe, mavi, krem gibi açık renk kumaşlardan dikilmiştir. İki parçalı ve uzun kuyruklu olarak yapılmaya başlayan gelinlikler, sırma sim, dantel, inci ve pullarla işlenmiştir. İçi kürklü gelinlik kaftanları ise gelinliklerin üzerine giyilmek üzere hazırlanmıştır.²⁶⁴

Zaptiye müşiri İsmail Paşa’nın kızı Leyla Saz, Ocak 1958 yılında “Yeni Tarih Dergisi”nde anılarını anlatırken, Sultan Abdülaziz döneminde başkentte nişan ve gelin alma merasimlerini kendi ağzından şu şekilde aktarmaktadır:

“Nişanlanan kıza, damat zenginse gümüş ayna, sırmalı incili bir terlik, bürümcüklere bağlı tepsilerde ıtriyat, baharat, sürahilerle şuruplar, billur kâselerde reçeller, şekerlemeler ve bütün hane halkına mevkiine uyan terlikler gönderir. Orta halliyse, bu hediyelerin ucuzunu, fakirse geline ve validesine terlik, döğülmüş kahve ve kahve şekeri gönderir. Kız tarafı zenginse, incili tütün, para ve saat kesesi, pantolon takmak için askı, âlâ hilâli veya penberzadan gömlek, don, şal, mintan, sırmalı çevre, uçkur, çorap, abdest takımı gönderir. Bunlar, sırmalı bir bohçaya sarılarak, kenarları makine ile oyma kesilmiş canfes bir bohçaya konup, dört kenarı bir araya toplanıp, kordelâ ile bağlanarak, harem kâhyasının refakatıyla dadı veya başkalfa eliyle gönderilir. Götürene saat veya esvablık verilir. Orta halliler veya fakirler, kudretlerine göre damada bohça içinde bir takım çamaşır gönderirler. Bir müddet sonra, geline sarfolunmak üzere ağırlık (mihr-i muaccel) gönderilir. Bu ağırlığı almayanlar çoktu. Düğün tedarikatı başlar. Askıcı kadın, muvakkaten konan direklerle oba teşkil ederek, top şallarla gelin köşesi yapar. Gelinin bir veya birkaç ahababı tarafından getirilmiş, balmumundan yapılmış varaklı, telli, pullu, çiçekli, gayet iri süs, odanın münasip yerine konur. Maahaza yarım asırdan fazla zamandan beri bu moda kalkıp askı kollar, kordelâlar ve yapma çiçeklerle gelin köşesi ve gelin odasının tavanı süslenmesi adet olmuştur.

Gelin, damadın evine gidecekse, askı asıldığı pazartesi günü cihaz alırlar. Gümüşlü kahve ve şerbet takımları gibi şeyler kordelâlarla ve renkli gazlar içinde bağlı tepsi ve tablalarla birer adamın başında ve sandıklarla yatak ve döşeme takımları, yük arabalarıyla yarı örtülü olarak

²⁶³ R. E. Koçu; Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Ankara 1967, s.122.

²⁶⁴ Meral, Altındal; Osmanlı’da Kadın, Altın Kit. Yay., İstanbul 1994, s.200

naklonulur. Hepsine üçer, dörder arşınlık kumaştan askı asılır. Ağaların mevkiine münasip bohça ile birer takım çamaşır ve bahşiş verilir.

Pazartesi veya Çarşamba günü çengi getirilerek gelin çarşı hamamına götürülür. Çarşamba akşamı, gelin evinde kına gecesi yapılır. Yemekten sonra, pullular giyinmiş gelin, koltuklanarak, önünde çâlâk çengiler, ellerinde yanan renkli balmumlarıyla güzel giyinmiş kızlar yürüyerek aheste aheste getirilir, büyüklerinden ellerini öperek oturur. Çalgı ve oyun devam ederken, gelinin ellerine çiçek veya ayyıldız resminde delik açılmış kâğıt üzerine ve parmaklarının uçlarına, bükülmüş tülbind parçasıyla yüksük kına, ayaklarına yaprak, yâni topuğa ve ayağın üstünden aşırı olarak kordelâ sarılmış gibi kına konur, tülbentle bağlanır, sabahleyin çözülür.

Perşembe sabahı gelin giydirilir. Teli, duvağı kocasından iyi muamele görmüş bir kadın tarafından dualarla konur, elmaslar takılır, sorguç konur, yapıştırma yapıştırılır. Sorguç, saç gibi ince tellerden yapılmış, süpürge şeklinde gelin süsüdür. Düz beyaz, pembe, mavi, tırşe gibi pek açık renklerden, yahut üç renk birden yapılmıştır. Evvelleri renklerden, yahut üç renk birden yapılmıştır. Evvelleri sapı, ipekli kuş, kelebek veya çiçektir. Başın iki tarafına da muhtelif vaziyette ve muhtelif renklerde birer tane takılırdı. Sonra, murassâ gelin başlıklarının ortasına bir tane kondu. Az örselenmekte, tellerin kırılıp toz haline gelmesine nazaran sırçadan yapılmış olduğunu zannediyorum. Sorguç yerine bir müddet tüy kaim olmuştu. Yapıştırma altına kadife parçası konmuş dört parça elmadır. Yüzlük liraya yakın büyüklükte olan üçünden ikisi yanaklara, birisi çeneye, daha büyüğü alna zank ile yapıştırılır. Tel duvak, sorguç yapıştırma başlık güvey tarafından gelir. Bunları ücretle aldığı yağlıkçıya Cumartesi günü iade eder. Cuma günü yalnız alnın yan tarafına bir tek yapıştırma konur, tel, duvak konmaz. Pek eski zamanda gelinin yüzüne zankla muhtelif çiçek resimleri yapıp, üzerine ince kırılmış tel ve renkli pullar yapıştırıldığından “yüz yazmak” denilirmiş. O adet şimdi kalktı. Gelinin süsü bittikten sonra sofada anne ve babasının elini öper.²⁶⁵

“Pederi, kızının beline şal yahut topaz elmaslı, sırma şerit kemer bağlar, annesi bir elmas takar, para serpilir, iç güveyi alınıyorsa güvey gülaftan buhurdanla istikbal olunup koltuklanarak yukarı çıkarılır. Misafirler de toplanınca gelin koltuklanıp götürülür.

Güveyin geceliği, yerli ipekli kumaştan olur. Gelinin ki ise gündüzlük biçiminde uzun, üç etekli entari şalvardır. Başına gaz bağlayıp ufak elmaslar takar.

Ertesi gün geline paçalığı olan canfes üstüne klâptan ve pul işlenmiş Tepebaşı adlı kumaş, atlas Şalâki üstüne klâptan veya pulla irili ufaklı dallar işlenmiş bindallı entariler, üzerine de eski resimlerde görülen arkaya doğru uzun üç etekli kürk giydirirlermiş. Ben al atlas, güvez kadife üzerine sırmaz pullu entariler gördüm. Paçalık ekseriya mavi sırmalı, pullu olurdu. Açık renkler, evde kullanılmaya başlamıştı. Sonra beyaz atlas üzerine sırmalı yaptılar. Gaz üzerine

²⁶⁵ L. Saz; “Saray ve Harem Hatıraları”, İstanbul 1959, s.732-735.

telli pullu yaptılar. Şimdiki sade beyaz limon çiçekli gelinlikler malum. Duvak keza.Telduvak komazlar. Fakat birçok elmaslar, başlık ve sorguç takılır. Yanaklarla çeneye yapıştırma komaz. Yalnız, daha büyücek olan alın yapıştırması şık olmak için yana doğru yapıştırılır.

O vaktin âdetince, gelin altı ay sokağa çıkmazmış. Ve bu âdet o kadar uzun müddet değilse de vilayetler çevresinde, kasabalarda devam ettiğini oralarda işitmiştim. Güveyin geline ana babasına giderken giymesi için yaptırdığı ilk elbiseye “yedilik” derler. Gelin, sonra eşinden izin alarak kayın validesi yahut yaşlıca bir hanımla ara sıra sokağa çıkar ve misafir kabul eder.”²⁶⁶

Ercüment Ekrem Talu, eski düğünleri:

“Koltuk eski zaman düğünlerinin en mühim hadisesi, temaşası, atraksiyonu idi. Düğünü bir eğlence vesilesi addeden halk, koltuğu dört gözle beklerdi.

Gelin sabahtan tellenip duvaklanarak, yüzünün yapıştırmalarıyla köşeye oturur, kendini erkenden damlayan bildik, yabancı bilumum dört peşli, bindallı giymiş kadın seyircilere teşhir ederdi” şeklinde anlatmıştır.²⁶⁷.

4.2.10. Dört Peşli Entari ve Libade

Şekil 4.15’de görüldüğü üzere, dört peşli bir kadın entarisi çeşidi olup 1890 yılından itibaren kadınlar arasında moda olmuştur. Basit bir entarinin gözde kısmı, ön ve arka, iki parça olarak kesilir ve yandan birer dikişle eklenirdi. Entarinin belden aşağı kısmını bolca yapmak için, iki yan dikişi arasına, kendi kumaşından, üçgen şeklinde “Peş” denilen bu parçaların kaidesi, entâri eteği hizasını tutacak ve üçgenin başı yukarı gelecek şekilde eklenirdi. Entarinin belden aşağı kısmına daha iyi döküm sağlamak için de biri öne diğeri arkaya, aynı şekilde iki peş daha ilâve edilirdi.

²⁶⁶ L. Saz; “Saray ve Harem Hatıraları”, İstanbul 1959, s. 735-745.

²⁶⁷ Ekrem Ercüment Talu; “Eski Düğün ve Koltuklar”, *Yeni Tarih Dergisi*, Sayı 27, Ekspres Matbaası, İstanbul 1959, s.1160

Şekil 4.15²⁶⁸. Dört Peşli Entari

İpekliden, atlastan, ağır kumaşlardan dikilen ve dört peşli denilen bu entâriler, belden aşağı kısmı dalgalanarak giyenlere levandâne bir güzellik verirdi.²⁶⁹

Avrupa kesimi kıyafetler, kadınlar arasında yayıldıktan sonra, bilhassa yetişkin, gelinlik çağındaki kızlarla genç kadınların sabahları, yataktan kalktıktan sonra giyindikleri rahat, bol kıyafetler de “sabahlık” olarak adlandırılırdı. Alafranga aileler, sabahlığa Fransızcadan alınma “Matine” derlerdi.²⁷⁰ Yaz sabahları giyilen hırkaya da “Libade” adı verilirdi.

Şemseddin Sami, Libade’yi: “Dikişli pamuklu kısa hırka” olarak tarif etmiştir. XIV. yüzyılın sonlarında moda olan Libade’nin, astarı ile yüzü arasındaki pamuğu verev dikişle dikilir, bu dikişler hırkanın sırt kısmında balık sırtı denilen şekilde birleşirdi. Kısa, dik yakalı, eteği bel hizasında kısa ve kolları bol, kol yenleri bileğin üç dört

²⁶⁸ N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s.110.

²⁶⁹ R. E. Koçu; Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Ankara 1967, s.95.

²⁷⁰ A.g.e.; s.199.

parmak yukarısında kalır, yakası harçlarla süslenirdi. İlik düğmesiz, önü daima açık dururdu. Yazlıklarda, sabahları sabah serinliğinde giyilirdi.²⁷¹

4.2.11. Elbiselerde Kullanılan Aksesuarlar

Kadınların başlarına ve hotozlarına taktıkları “kuş iğne”, “çiçek iğne” ve “kabak çiçeği” gibi mücevherli iğneler “pençe” adıyla da anılan, oldukça yaygın olan mücevherlerdir. Ancak 1839 Tanzimat Fermanı’ndan sonra Fransız modasından esinlenerek, kadın kıyafetlerini “broşlar” süslemiştir.²⁷²

“Hanımlara Mahsus Gazete” de birkaç sayıda birden Galata’ da sabit ve makul fiyatlarla satılan giysi reklamları rağbet görüyordu. Hatta mankenlerden birinin şapkaklı olması da oldukça ilgi çekmişti. Hanımlar artık Avrupalı hanımlar gibi kum saati biçiminde vücuda sahip olmak için ellerinden geleni yapıyorlardı.²⁷³ Önceki yıllarda kadınları okuma yazmaya teşvik eden gazeteler, bir dönem onların modasını biçimlendirerek tüketime zorlayıcı bir duruma gelmiştir.

Osmanlı’nın yaşıntısıyla ilgili yerli yazılı kaynaklardan, Şem’ dâni-zâde Tarihi’nin 1764-1765 yılları arasında geçen “Libas Nizamı”nda, kadınların eşlerinin rütbelerine göre giyinmeleri istenir. Yabancı ülkelerden getirilen, şal, kumaş, diba, hatayi kürk ve çuhanın zor bulunduğu ve kadınların bu lüks eşyalara merak salmaları yüzünden devletin zor duruma düşürüldüğü, altın ve gümüşün ülkede azaldığı ve bu durumdan dolayı ülke parasının boşuna harcandığı, bu gösteriş merakı dolayısıyla ailelerde huzursuzlukların meydana geldiği, erkeklerin zor durumda kaldığı anlatılmıştır. Bütün bunların önüne geçmek için yerli malı kullanılması gerektiği ve herkesin durumu nispetinde giyinmesi gerektiği hatırlatılmıştır.²⁷⁴

Kadınlar XIX. yüzyılda ev giysilerini süslemek için çeşitli aksesuarları gösterişli hale getirerek kullanmışlardır. Evde bağladıkları oyalı yemenilerin dahi kenarlarını Şekil

²⁷¹ R. E. Koçu; Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Ankara 1967, s.168.

²⁷² A.g.e.; s.16.

²⁷³ F. Davis; Osmanlı Hanımı, İstanbul 2006,s.220.

²⁷⁴ M. Aktepe; Şem’ dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi Mur’ ıt tevârih II., İstanbul 1978, s. 69-70.

4.16'deki gibi çeşitli taşlardan mücevherlerle süslemişlerdir.²⁷⁵ Nitekim, Osmanlı kadınları XIX. yüzyılda da aksesuar ve mücevherden vazgeçmemiştir. Ancak, devletin ekonomik şartlarının zorlu olduğu, tedbirlerin alındığı dönemlerde dahi kadınlar, mücevherlere yatırım yapmışlardır.

Şekil 4.16²⁷⁶. Oyaly Yemenli bir Kadın Giysisi.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına ait anılarında Leyla Saz' da Osmanlı hanımının ev giysilerini:

“Gerdanın iki tarafında köşe teşkil edip, göğsün alt kısmına kadar açıklık, oyaly ince beyaz ipek gömlekle örtülerek, göğüsten dizlerin yukarısına da entarinin işlemesine uygun örme düğmeler ve kaytan iliklerle kapatılırdı. Entariler, enseye yükselmiş, iki parmak genişliğinde düz yakalı veya yakasız dikilirdi. Şal veya kadife üzerine küme sırma, tırtıl ve inci ile işlenip kenarları oyalanarak, işlemeye uygun harç dikilirdi. Entariler, boya kadar üç etekli, bele kadar yanları yırtmaçlı, beden ve kolları dar, dirsekle bilek arasında sarkıtılan entari kollarının uçları oymalı, istenirse bilekleri kapamak için kolların kenarlarına ilik düğme açılmış halde dikilirdi.²⁷⁷ “

şeklinde tarif etmiştir. Osmanlı kadınlarının süslenmesinde, allık, rastık sürmesi, yapma lâden benli yüz makyajının iyi yapılması çok önem taşırdı. Hünerli kadınlar kendi yüzlerini kendileri yazarken, bu işi çok iyi beceremeyenler eli yatkın kadınlara

²⁷⁵ S. Gürtuna; “Osmanlı Kadınının Giyim Kuşamı”, Osmanlı Ansiklopedisi, c.9, s.197.

²⁷⁶ Yöresel Türk Kıyafetleri Resim Albümü, s.20.

²⁷⁷ L. Saz, Haremin İç Yüzü, İstanbul 1974, s.214.

başvururdu ki yüz yazıcılıkta maharetini kabul ettiren kadınlar bir dönem İstanbul'da servet yapabilecek kadar para kazanmışlardır.²⁷⁸

Görüldüğü gibi XVI. Ve XVII. yüzyıllardan itibaren şalvar, bürümcük kumaştan topuklara kadar uzanan gömlekler, uzun kollu hırka ve kaftanlar kadınların ev giysilerini oluşturuyordu. Önden açık ve yakasız kaftanların etekleri, belden aşağı doğru peş adı verilen parçalarla bollaştırılmış, bu kesim XIX. yüzyılda da etek kesimlerinde kullanılmıştır.

XIX yüzyıl başlarından itibaren üçetek ve dörtetek denilen elbiseler ev giysilerinde moda olmuştur. Bu entarilerin yanında torba şalvar ile sim işli cepkenler, bele bağlanan iki ucu işlemeli kuşaklar, zarif bir kıyafet siti meydana getirmiştir. İçlerine, kol ağzları ve yaka kenarları oyali bürümcük veya ipekli kumaşlardan gömlekler giyinilirken, kadife ve atlas üzerine, dival işi tekniği ile sırma ve sim işlemeli bindallı elbiseler, kına geceleri gibi özel günlerin vazgeçilmez giysileri olmuştur.

Avrupa ile ilerleyen ilişkilere bağlı olarak XVIII. Yüzyılda İstanbullu hanımlar, Avrupa'dan getirtilen kumaşları, geleneksel modellerle buluştururlarken, XIX. Yüzyılda geleneksel kesimlerden de uzaklaşarak, Paris modasını ev giysilerine de yansıtmışlardır.

²⁷⁸ R. E. Koçu; Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Ankara 1967, s.248.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SARAYLI KADININ GİYİM KÜLTÜRÜ

5.1. HAREM DAİRESİ

Osmanlı Devletinde harem, kadınların ikamet ettikleri yerler manasını taşırdı. Saray harem dairesindeki kadınları, harem ağaları denilen siyahî hadım ağalarının nezareti altındaydılar; sarayın kadınlar kısmından başka, Enderun kısmına da haremi hümayûn denirdi.

5.1.1. Kadınlar

Harem-i Hümayun'da yaşayan kadınlar belirli bir hiyerarşik düzene uyarak yaşantılarını sürdürmüşlerdir. Bu hiyerarşik düzende, saray kadınlarının en yüksek derecelisine “Kadın” adı verilir, gedikliler onlardan sonra gelirdi. “Gedikliler”, padişahın şahsi hizmetlerine bakan cariyelerdi. Bunların içlerinden on ikisinin has’ odalıların vazifelerine göre vazifeleri vardı. Bu genç kızlar arasından, padişahın gönlünü çelene ikbâl veya has’ odalık adı verilirdi. Kadınların içlerinden çocuk doğuranlar “Haseki” unvanını alırdı. Bir cariye, yükselerek kadın derecesine çıktığı zaman kendisine samur kürk giydirilir, padişahın eteğini öper ve ayrı bir daireye nakledilerek hizmetine cariyeler verilirdi. Saraydaki kadın efendilerin maaşları derecelerine göre belirlenmişti. Haseki ve haseki sultanlarının ise “paşmaklık” denilen hasları vardı. Padişah kadınları, sultanlar gibi giyinirlerdi, elbise kopçaları elmastan olup, yenleri dışından kürk kaplanırdı. Kürk, dirseğe kadar devam ederken, alınlarında kıyafetlerinin alâmeti saç kümesi bulunurdu. Başlarını ve omuzlarını Kışmır şalı ile örttürürlerdi. İkballer kıymetli kumaşlardan elbiseler giyerler, kışın esvapları kürkle kaplı olup elbiselerinin etekleri

yerlerde sürünürdü. Kürk taşıyamazlar, bellerine altın işlemeli, mücevher tokalı kemerler takarlardı.

Kadın efendiler ve hasekiler ise padişahın en sevgili zevceleri olup kendilerine “kadın” unvanı verilirdi. Erkek veya kız doğuran hasekiye “Haseki Sultan” denilir ve başına kıymetli mücevherlerle süslü, altın bir taç konurdu. Padişah vefat edecek olursa onun çocuk doğurmamış veya çocuk doğurup vefat etmiş kadın ve hasekileri de devlet ricalinden biriyle evlendirilirdi.²⁷⁹

5.1.1.1. Valide Sultanların Giysileri

Padişahların annelerine “Valide Sultan” denirdi. Başka bir deyişle oğlu padişah olan başkadın efendi Valide sultan olarak adlandırılırdı. Ancak baş kadın efendi, padişahın ilk zevcesi olması dolayısıyla, oğlunun büyük yaşta olması muhtemeldi. Valide Sultanların, Osmanlı Saraylarındaki nüfuzu bazen padişaha kadar geçerli olmuş, hatta daha da ileri giderek bizzat saltanatı eline alan Valide Sultanlar dahi ortaya çıkmıştır. Valide Sultan, haremın iç kısmında, Valide sultan dairesinde otururdu. Kendisine mahsus, özel maiyeti vardı. Harem dahilinde bulundukları sırada başlarına hotoz giyerler, üzerine ise başörtüsü örterlerdi. Harem dışına çıkacakları zaman ferace ve yaşmak ile başlarını örterlerdi. Feraceleri gayet ağır kumaşlardan göğsü ve kolları kapalı şekilde dikilirdi, geniş yakalı atlastan yapılırdı. Sevaî şalvar ve ayaklarına “mengup” denilen ayakkabılar giyerlerdi. Mengup, bir çeşit pabuç olup, burnu yemeni şeklinde sivri olmayıp yuvarlak olurdu. Dikiş yerlerinde gümüş veya sırma şeritlerden süsler bulunur, renk renk deriden yapılarak üzerine bazen inci ve elmas taşlar dikilirdi.²⁸⁰

Valide Sultanların kendilerine verilmiş “paşmaklık” hasları vardı, sonraları darphaneden muayyen bir maaş tahsis edilmişti ki bu para hasa harç emiri tarafından alınarak kendisine verilirdi.²⁸¹

²⁷⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı, Ankara 1945, s.152

²⁸⁰ Emin, Cenkmén; Osmanlı Sarayı ve Kıyafetleri, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1948, s.78

²⁸¹ Ali Seydi Bey, Teşrifatımız ve Teşkilatımız, Tercüman 1001 Eser, Baskı N.Ahmet, İstanbul 1975, s.42-50.

5.1.1.2. Kadın Efendilerin Giysileri

Saraya getirilen Türk, Gürcü, Çerkes kızları saraya mahsus talim ve terbiyeye göre eğitildikten sonra padişah tarafından beğenirlerdi. Padişah, bunlardan birkaç tanesini seçerdi ve en fazla beğendiği “Baş İkbal” olurdu. Sultan, o kadını nikâhına alırsa “Kadın Efendi” sıfatı verilir, çocuklarına şehzade denir, nikahsız olarak bırakırsa, “Haseki Kadın” veya “Haseki Sultan” adı verilirdi. Padişah ile nikâhlanmış Kadın Efendilerin çocuklarının olması şartı vardı, aksi halde “Haseki Sultan” olarak addedilirlerdi.

Kadın Efendi, Valide Sultan’dan sonra, saraydaki kadınların en yüksek derecelisidir. Daha alt derecedekilere “gedikli” denilerek, kendilerine ayrıca bir vazife verilir. Kadın Efendi, cariyelere samur kürk giydirilir, o da padişahın eteğini öper, şahsına daire tahsis olunurdu. Kıdem sıralarına göre, baş kadın, ikinci kadın gibi isimler alırdı.²⁸²

Kadın Efendiler, başlarına “Bağtak” denen hotozlar takarlardı. Gayet güzel renklerden ve tepesi sivri olarak yapılan hotozların üzerinde kıymetli taşlar ve çiçekler bulunurdu. Başlığın tepesine tüyler yerleştirilir, bir kısmının üzerinde tepelik bulunurdu. Uzun saçlar topuz yapılarak başlığın üst kısmına yerleştirilirdi. Boyunlar inci, elmas veya altın paralardan oluşan gerdanlıklar takarlardı.

Yirmi altın bir araya gelerek “Yirmilik Altın Siyeç” gerdanlık, altı beşlik altın “Kayma” gerdanlık, beşi bir araya gelerek “Beşi bir yerde” adlarını alırdı. Gerdanlığa çok eskiden “Boğazaltı” da denilmiştir. Kulaklara küpe takılır, kulak memeleri delinerek bu ziynet kullanılırdı.²⁸³

Kadın Efendiler üzerlerine, omuz, sırt ve yakaları kürklü, zemini sevaî bir elbise giyerlerdi. Bu elbiselerden bir kısmına “Tepebaşı” denirdi. Bunlar üzeri som sırma işlemeli, gayet ağır kumaşlardan yapılırdı. Altın sırma işlemeli sevailer bilhassa tercih edilirdi. “Simsimiyye” denilen kumaşlar sevailer için tercih edilirdi. Bursa ve İstanbul kârhanelerinden gelen kıymetli kumaşlar, terzilerin kârhanesinde dikilerek sahiplerine giydirilir, terziler kârhanesinde altın işlemler yapıldığından, buraya alınacak kimseler

²⁸² L. Montegü; Şark Mektupları, s.114.

²⁸³ G. İrepoğlu; “Osmanlı Sarayında Mücevher”, Sanatsal Mozaik, İstanbul 1996, s.83.

tanınmış, denenmiş kişiler olurdu. “Kadın Kuşağı” denen bir örtü de göbek üzerine bağlanırdı.²⁸⁴

Padişahların nikâhsız zevceleri önceleri birer tane iken daha sonra sayıları artmıştır.²⁸⁵ Haseki Sultanlar, başına burmalı hotoz, yakalı entari, arkasına üzeri altın işlemeli kepenek, kırmızı şalvar, sarı yemeni giyerdi. Haremde çok farklı değerli kumaşlardan elbiseler kullanılır, bu elbiselerin şekli, kumaşı, sanki kadınların statüsünü belirlerdi.

Haremde giyilen kadın elbiseleri arasında, lahur şalından, içi canfes astarlı boy hırkaları, yumuşak ipekten bel şalları, kışın yaşmak üzerine giyilen acem şalları kullanılırdı. Gürün şalını, erkekler kullanırdı. Kadın Sultanların giydikleri kürkler; baslanbaş, atlas, diba gibi kumaşlarla kaplı samur, nafe, vaşak, kakım, feyyüm, cılgava gibi kürklerdi. Altın tel işlemeli gelinlikler, sorguçlu gelinlikler, cariyelere varıncaya kadar hepsinin sandıklarındaki eşyaların yanında yerini alırdı. Haremde doğan çocuklar, işlemeli beşikler hazırlanarak büyütülürdü.²⁸⁶

Hanedandaki doğumdan sonra loğusa, tıpkı her loğusa gibi gösterişli bir yatağa yatırılırdı, ancak onun yatağı, yakut, zümrüt, inci işlemeli kırmızı bir saten kumaşla örtülürdü. Kırmızı, hanedan için uygun görülen tek renkti. Bu arada, eyalet yöneticileri ve kadılar bir hükümle, halk ise tellalla doğumdan haberdar ediliyordu. Topkapı Sarayından atılan toplanlar, çocuk erkek ise her gün beş vakitte yedişer, kız ise üçer top atılıyor, şehir, donanma denilen ışıklarla süsleniyordu.²⁸⁷

Darüssaade ağası ve kâhya kadın, devlet adamı eşlerini, loğusanın ziyaretine davet ediyorlar, sadrazam konutunda bir araya gelen bu hanımlar arabayla saraya götürülüyordu. Davetliler arasında bulunan kadın sultanlar ise saraya ayrı giderek, loğusa yatağının karşısına baş köşeye yerleştiriliyorlardı.²⁸⁸

²⁸⁴ E. Cenkmén, Osmanlı Sarayı ve Kıyafetleri, İstanbul 1948, s.84.

²⁸⁵ İ. H. Uzunçarşılı; Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, s.234.

²⁸⁶ Lucy M.J. Gamett; Türkiye’nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri, (Çev.Nurettin Elhüseynî) Oğlak Bilimsel Kitabı, İstanbul 2009, s.597.

²⁸⁷ İ.H. Uzunçarşılı; Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, s.167-171.

²⁸⁸ F. Davis; Osmanlı Hanımı, İstanbul 2006, s.52.

Bu olaylar ne kadar fazla olursa, harem o kadar çok sevinirdi. En katı görgü kuralları uygulanarak, en güzel giysiler giyilir, bolca mücevher takılırdı. Hanımlar üç gün boyunca sarayda kalarak hoşça vakit geçirirlerdi.²⁸⁹

Kadınlar bunlarla meşgul iken beşik alayları yapılarak, validenin yaptırdığı beşikte birlikte “puşide” adı verilen yatak örtüsü taşınır, darüssaade ağası, alaydaki erkeklere hil’at sunar, protokole çeşitli armağanlar dağıtılırdı.²⁹⁰ Bu törenlerde, harem kadınları en güzel elbiselerini sergilerle, gayriresmî rütbelerle oluşturdukları protokollerde yer alırlardı.

5.1.1.3. Gedikli Kadınlar ve Giysileri

Acemilikte saraya gelen cariyelerin en yüksek derecesi, padişahın özel hizmetleriyle ilgilenen kimselerdi. Bunlardan ustalar da ayrılıp, Çaşnigir Usta, Çamaşır Usta, Hazinedar Usta gibi gedikli takımını tamamlamakta idiler.

Gedikli kadınlar, padişahın en güvendiği kimseler olup, onun özel hizmetlerine bakarlardı. Başlarına hotoz giyerler, boyunlarına gerdanlık, bellerine kalın kuşak takarlardı. Üzerlerinde kırmızı, omuzları kürklü kolsuz kaftan şalvar ve yemeni bulunurdu. Haremdeki düğünlerde gedikli kadınlar da en güzel elbiselerini giyerek eğlenirlerdi.

Bazen haremdeki cariyeler evlendirilirdi. Düğünden evvel cariyeye “Mihr-i Mueccel” verilirdi. Nikâhtan önce, muhafaza içerisinde kıymetli hediyelerle birlikte yakut, zümrüt veya elmastan yapılan nişan yüzüğü çekmece içerisine koyularak gönderilirdi. Mevsime göre çiçek demetleri de koyulur, güzel kokularla süslenerek bağlanır, şekerlemeler, kurabiyeler, Matbah-ı Amire’den şekerler, fıstıklı, kaymaklı lokumlar ilave edilirdi. Kadın kızlar ağası üzerine, yakası ve kol kenarları kürklü, kısa kollu bir kepenek giyerdi. Bu kıyafet, muhtelif renklerde kumaşlardan yapılırdı. Başına tepelik takar, beline kuşak sarar, kırmızı şalvar giyer, sarı yemeni örterdi.

²⁸⁹ Goodwin Godfrey; Osmanlı Kadınının Özel Dünyası, İstanbul 1998, s.66.

²⁹⁰ İ.H. Uzunçarşılı; Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, s. 169.

5.1.1.3.1. Odalıklar

Haremin gedikli sınıfına mensup odalıklarda, padişahın şahsî hizmetinde bulunurlardı. Padişah kadın efendilerinden biri ölürse, haseki sultan veya ikballerden birini nikâhlardı. Padişah, aşağı hizmetlerden birine mensup odalıkla evlenebilirdi ancak, bunlar hiçbir suretle Kadın Efendi olamazdı.

Odalıklar, başlarına hotoz giyerlerdi. Başlığın alt kısmına, “Çarpi” ismi verilen tülbendi sıkıca bağlarlardı. Üzerlerine yakası kürklü “Kutmu” denilen çiçekli, kırmızı renkli, dayanıklı ve ağır kumaştan, göğsü büzmeli, beli kuşaklı kısa bir entari, en alta ise canfes eteklik giyerlerdi. Canfes, muhtelif “Kıpan” denilen bir cins çiçekli kumaştan yapılır, bindallıya benzerdi.

5.1.1.4. Büyük Odalar ve Giysileri

Harem dairesinde bulunan Kadın Ağalarının üçüncüsüne “Büyük Oda” adı verilirdi. Büyük Odalar başlarına “bağtak” denen hotozu giyerlerdi. Başlıklarının tepesinde bir topuz ve sorguç bulunurdu. Başlık, kurdele, altın, sırma şerit ve kıymetli taşlarla süslenirdi. Üzerlerine dar kollu kepenek giyerler, sağ taraftan omuzlarına lahur şalı atarak, diğer taraftan gevşekçe bağlarlardı. Bu şal gerektiğinde başın üzerine de atılarak yaşmak veya ferace vazifesi de görürdü. İçine kıymetli kumaşlardan entari, muhtelif renklerden şalvar, ayaklarına üzeri işlemeli pabuçlar giyerlerdi.

Dışarı çıktıklarında ise, çarşaf veya yere kadar uzun maşlah giyerler, başlarına baş örtüsü örterlerdi. Maşlahlar beyaz maşlah, Sadakor maşlah, Antep işi gibi yapıldıkları kumaşlara göre adlandırılırdı.

Padişaha kendini sevdiren has odalık veya ikballer arasından padişah baş ikbal seçerdi. İkballer, kıdemlerine göre derece alırlardı. Sultan Mahmud’un vefatından sonra baş kadın efendiyle beheri yirmişi bin kuruş aylıklı dört ikbali kalmıştı. Padişah Kadın Efendi veya Hünkar Hasekisi denilen kadınlardan birinin ölümü veya eski saraya nakli üzerine baş ikbal kadınlığa geçebilirdi.

Baş ikbal başına hotoz, üzerine kürk giyer, kırmızı, yeşil ve sarı renklerde kaftan, entari, kırmızı şalvar, sarı işlemeli yemeni giyerdi.

Haremde, kadınların giydikleri elbiseler arasında bir teli keten ipliğinden, bir teli ipekten, ince, kıvrık dokunan ipek kenarlı “Hilâlî Gömlekler” de vardı. Bu gömleklerin üst parçasına “Sığıza” denir, etekten bileğe kadar yan kısmı “yen kapağı” adını alırdı. İpek kenarlarına muhtelif renklerden oyalar yapılırdı. Dikiş, haremde bir nevi eğlence olduğundan her ikbâlin dairesinde iğnedenlik bulunurdu. İkballerin iç çamaşırları da en iyi kumaşlardan yapılırdı. Bir kısım cariyeler gergef ile makromalar, şerbet peşkirleri, sofrta takımları işlerlerdi. İkballer, haremden dışarı çıkarken, Hindistan’dan gelen “Car Şalları” na çarşaf şeklinde sarınırlardı.²⁹¹

5.1.1.5. Harem Dairesi Hademeleri

Haremde bulunan “Harem Dairesi Hademesi” haremde asayişini temin eder, düzene muhalefet edenleri uyarırdı. “Harem Dairesi Hademesi” başına büyükçe bir bağtak, üzerine yakası dekolte elbise, eteklik ve şalvar giyer, başına işlemeli yemeniyi örterek beline altın parçalı boncuk, (asma) takardı.

5.1.1.6. Kadın Sultanların Oda Lalası

Haremde, padişahın türlü hizmetlerini gören kadınlar, yaşlandıklarında saray dışına çıkarılırlar bazıları geçici olarak haremde ikâmet ettirilirdi. Dışarı çıkanlar, sarayda giydikleri elbiselerini beraberinde götürürlerdi. Ancak, saraydan çıktıklarında, ellerindeki vesika gereğince yoklama alınırdı. Bu giysileri giyen kadınlara “Çırağan” adı verilirdi. Çırağanların Rünvedel’ in tasviriyle; başlarında tüylü hotoz, içinde göğsü işlemeli entari, belinde geniş bir kuşak, muhtelif renklerde kaftan, lacivert şalvar, kırmızı yemeni şeklindeydi. Sarayda “Kadın Sultanların Oda Lala” sının kıyafeti Antonio della Tolla’ nın resimlerinden esinlenerek şu şekilde aktarılmıştır: “Kadın sultanların Oda Lalası” başına hotoz giyerek, hotozun alt kısmını kulaklarına kadar geçirirdi. Üzerine kenarları olan bir kepenek giyerdi. Elbiseleri, muhtelif renklerde ve işlemeli yapılırdı, elbise şekillerinde ve renklerinde sınırlama olmazdı. Elbiselerdeki

²⁹¹ E. Cenkmn, Osmanlı Sarayı ve Kıyafetleri, İstanbul 1948, s.85-91.

işlemeleri haremdeki cariyeler yaparlardı. Bol entari, eteklik, şalvar ve yemeni giyerlerdi.

Ayrıca, sim gerdanlıklar takar, açık yakalı, sırma ipek haralı feraceler, çedik pabuçlar giyerlerdi. Sakangor yaşmaklar, libade denilen kısa hırkalar, başa sarılan ince yemeniler, arkaya sarkıtılan sarkma yemeniler, şapkaya benzeyen hotozlar, önü fiyonklu, kurdeleli hotozlar, yalnız gözü açıkta bırakan kapalı yaşmaklar, Engürü sofundan feraceler, kişmir ve lahur kumaşlar, Şam gezisi ve hare türünden kumaşlar, yaşmak (paşmak), bol feraceler saray kadınlarının giysilerini oluştururdu. XVII. yüzyıldan sonra, yakalara ve kollara yerli ve Avrupa dantelleri, ipekli boncuklu harçlar ve tüyler dikilmeye başlandı, yaka ve kol ağızlarına kadife kurdelelerle şeritler çevrildi, üzerine dantel, boncuklu veya ipekli harçlar dikildi. Geceleri ise uzun entari olan gecelik giyilerek başa kenarı oyalı “kundak baş” yemeniler sarılırdı.

Haremdeki kadınların iç elbiseleri oldukça zarıftı. Sırma işlemeli entariler, nakışlı eldivenler, sırmalı terlikler ve işlemeli pabuçlar kullanırlardı. 17. Asırdan sonra başkentli Müslüman kadınlar gibi sarayda da Avrupa modasına özenme ve şık giyinme arzusu başladı. Nitekim 1763 yılındaki nizamnamede bazı kadınların sıkma şeritli yakası oymalı yanları sırmalı kaftan ve entariler giydiklerinin görüldüğü ve pabuçlarına pul, mih, elmas paralar taktıklarının belirlendiği, bu yolda hareket edenlerin cezalandırılacakları, sarayda da ilan edildi. Görüldüğü üzere, halka yönelik fermanlar, saray kadınları için de geçerliydi.

Hareme mensup olup, cevarî ve gözdeler kısmında oturan cariyeler, saraya acemi cariye namıyla alınırlar, haremde alelâde işlerde kullanılırlardı. Sokağa çıktıklarında, önceleri ferace giyerken, daha sonra Halep ve Bağdat çarşaflarını giymeye başladılar. Başlarına muhtelif şekillerdeki hotozları takarlar, üzerlerine kolları ve göğsü işlemeli “Libade” giyerlerdi. Şalvar ve yemenileri işlemeli farklı renklerde olabilirdi.²⁹²

Hangi millete mensup olurlarsa olsunlar, saraydaki kadınların saray örf ve adetlerince giyinmeleri ve o suretle hareket etmeleri gerekirdi. Eskiden beri saraya ve konaklara alınan güzel cariyeler, hemen hemen her zaman Çerkez kızlarından seçilirdi. Gerek yüz

²⁹² E. Cenkmén, Osmanlı Sarayı ve Kıyafetleri, İstanbul 1948, s. 95-102.

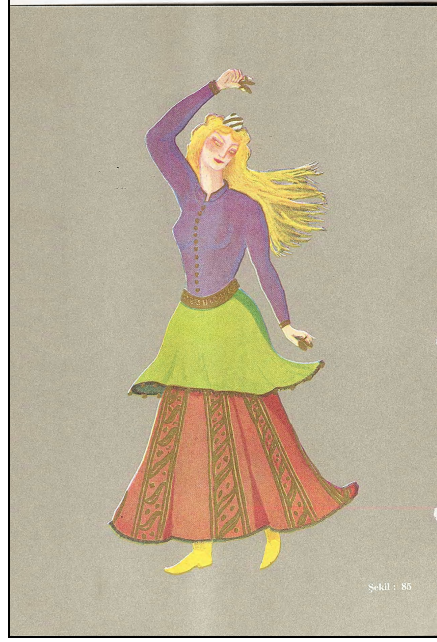
ve vücut güzellikleri, gerekse karakterleri, Çerkez kızlarını diğer cariyelerden daha üstün bir konuma getirmişti. Esir tüccarları bunun için Kafkasya'dan güzel kızlar getirip bunları cariye olarak saraya ve zengin konaklara verirdi. Saraya gelen Çerkez kızlarını, haremın zenginliği ihtişamı, Uzak doğudan gelen ipekliden elbiseler, eğlenceli bir hayat cezbederdi. Saraya alınan Çerkez Güzelleri önce kızlarağası nezaretinde eğitim görür, kimi musiki aleti çalar, kimisi şarkı söyler, eğitilirlerdi. Çerkez cariyelerden güzellikleri ve zekâlarıyla sarayda itibar kazananlar çok olmuştur.²⁹³

Saray eğlencelerinde, çengiler oldukça önem taşırdı. Türklerde çengi, eskiden beri vardı. Düğünlerin ve kadınlar arasındaki eğlencelerin önemli unsuru olan çengiler hakkında, Evliya Çelebi' de günümüze bol bilgiler aktarmıştır. Çengiler başlarına, Şekil 5.1'deki gibi XVI. Asırda moda olan tepeliklerden giyerler, önü düğmeli koyu eflatun pirehenenin altına, daire şeklinde, dönerken savurmak için kısa yeşil etekler, bu eteğin altına da lâl renginde, yukarıdan aşağıya, sırma işlemeli kloş etek giyerlerdi. Her iki etek de sırma saçaklarla bezenir bazen saçakların arasına ziller yerleştirilirdi. Ayaklarında ise muhtelif renklerde pabuç bulunurdu.²⁹⁴. Çengilerle birlikte, Kadın satıcıların saray dışından gelip hareme girip çıkmalarına izin verilirdi. Haremın bu iş için ayrılmış bir odası bulunur, kadın satıcılar, saray kadınlarına, süs eşyası temin ederlerdi. Sütanneler de, saraydaki kadınlardan biriyle olan temasını sürdürebilirlerdi. Nitekim Abdulmecid' in kadınlarından Bezmârâ'nın hastalanan sütannesini ziyaret ettiği bilinmektedir.²⁹⁵

²⁹³ Robert Walch; "XVII. Yüzyıl İstanbul'unda Harem, (Çev. Aydın Filiz), Hayat tarih Mecmuası, Sayı 10, Tifdruk Matbaa, İstanbul 1957, s.20.

²⁹⁴ Ö.Nutku; Tarihimizden Kültür Manzaraları, Kabalcı Yayınları, İstanbul 1995, s.20-32.

²⁹⁵ Çağatay Uluçay; Haremden Mektuplar, Ankara 1992, s.169.

Şekil 5.1²⁹⁶. Çengi.

5.1.2. Sultanlar

“Sultan” unvanına sahip padişah kızları haremde, sultanın çocuksuz kadınları tarafından veya bir gedikli tarafından yetiştirilirdi. İlk dönemde sultanlar, Küçük Asya’daki beyliklerin Müslüman beyleriyle evlendirilirken, XVIII. Yüzyılda, kocaları devlet erkânından seçilmeye başladı.²⁹⁷

Sultan, hanedan soyundan gelen biri olarak hatırı sayılır bir özgürlüğe sahipti. Saray dışına çıkabilir, evlendiğinde kendi sarayında otururdu. Saray dışından konukları hatta yabancıları kabul edebilirdi. Julia Pardoe, II: Mahmud’un kız kardeşi Esma Sultan’ ı ziyaret etmişti. Layard, Esma Sultan’ın yabancılarla ahablık kurmasını ve batı gelenekleri hakkında sorular sormasını anlatır. I. Abdulhamid’ in kardeşi Esma Sultan da Baron de Tott’ un eşini ve kayınvalidesini ağırlamış, onlarla Avrupalı kadınlar hakkında konuşmuştur.

²⁹⁶ N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s.112.

²⁹⁷ Yılmaz, Öztuna; Büyük Türkiye Tarihi; Türkiye’nin Siyasi, Medeni, Kültür Teşkilat ve Sanat Tarihi, c.II, Ötüken Yayınları, İstanbul 1977, s.242-250.

5.1.2.1. Sarayda Sultan Düğünleri ve Kadınların Giysileri

Bir sultanın yaşamındaki en önemli olay düğün töreniydi. Ancak sarayda III. Ahmed²⁹⁸ dönemine kadar çok sayıda nişan ve düğün yapılmamıştır.

5.1.2.1. 1. Leyla Saz'ın Anıları

Leylâ Sâz, pederi, İsmail Paşanın zaptiye müşiri olmasından dolayı Refia Sultan'ın düğününde davetli olarak bulunmuş ve Sarayda düğün merasimini anlatmıştır. O günün saray geleneklerini bugüne taşıması anlamında anıları büyük önem taşımaktadır. Leyla Hanım hatıralarında;

“Sultaneffendinin de, pederi âlilerinin gelinlik olarak ihzar ettirdiği güvez kadife üzerine dalları, yaprakları sarı sırma, yaprak damarları inci ile işlenmiş münasip yerlerine pırlantadan küpe çiçekleri konmuş, entarisi ve potinleri giydirilmiş, mücevheratı takılmış, telli duvağı konmuştu. Başından aşağı sarkan beyaz teli vardı. Dairelerin kalfaları yaşmaklanmış, feracelerini giymiş bekliyorlardı. Bizim daireden kapıya kadar yaygı serildi, biz daireye koştuk.”

şeklinde Şekil 5.2’de resmi görülen Refia Sultan’ı tasvir etmektedir.

“Teşrifatçı kalfaların çoğu, misafirlerini istikbal için erkenden sultan sarayına gitmişlerdi. Gelin Sultaneffendiye teşyî için kalanlarla bizim birkaç kalfa küçük sofada muntazır idiler. Odaya giremedik. Kapının karşısına geçtik. Gözlerim, lâtif, ulvî bir levhaya tesadüf etti; Sultaneffendi validesinin beline sarılıp başını o muhteşem saf sineye dayamış, validesi de kolunu kerimesinin arkasından dolayıp elini omzuna koymuş, diğer eliyle o gül renkli nazik ve Nermin yüzünü okşuyor, alnından öpüyordu. Kadıneffendinin “geliniz kalfalar” emriyle kalfaların birkaçı odaya girip, Sultan Mahmud devrinden kalma ihtiyar kâhya kadın dua ve tekbirlerle Sultan Efendinin sağ kolunu, Keremyar kalfa, sol kolunu aldı. İki genç kalfanın da entarisinin uzun, ağır eteklerini arkadan tuttular. Kâhya kadın ve sultan efendinin Haznedar ustası olan Keremyar kalfa, resmî uniformalarını giyip, mücevherlerini takmışlardı. Tâ kayığa kadar serilmiş yaygı üzerinden yürüdüler. Gececekleri büyük sofada Harem-i Hümayun ince saz takımı çalışıyordu. Üst ve alt sofalar, giden yaşmaklı ve yaşmaksız saray halkı ile doluydu. Arkadan pek çok kişi yürüyordu. Deniz kapısının iç tarafındaki bahçede, güvez kadife üzerine sarı sırma erkek kıyafetli, yani büyük üniformalı Harem-i Hümayun bando takımı, dışarıda da bir takım asker müzika çalışıyordu. Sarayın bahçe kapısından denize kadar rütbeliler sırma üniforma, sırma kayışlı kılıçlarıyla, rütbesizler de siyah setre pantolonlu, hepsi beyaz eldivenli olarak, bunlardan başka iki sıra

²⁹⁸ F. Davis; Osmanlı Hanımı, İstanbul 2006,s.34.

haremağası dizilmişlerdi. Rıhtımda büyük üniformalı ve nişanlı paşalar beylerle, Harem-i Hümayun'dan başka yaveran ve büyük rütbeli zabitan “Saf bestei ihtiram” idiler.²⁹⁹

Şekil 5.2³⁰⁰. Gelin Sultanefendi.

Güvez çuha üzerine sırma bükme ile gayet sık işlenmiş cepkenli, mintanlı, bol dizlikli on dört çift kayıkçı kürek çekiyor, o kıyafetin yeşil üzerine işlenmişini giyinmiş iki reis de mevkilerinde, elleri dümenin sapında olduğu halde ayakta duruyorlardı.

....Bir taraftan teşyie gelenler yavaş yavaş çekiliyor, diğer taraftan rıhtım rengârenk süslü feracelilerle donanıyordu. Yaşmakların nazarlardan gizleyemediği güzellikler ve mücevherat parıltıları göz kamaştırıyordu. Güvez, mavi, lâciverd, beyaz kadife veyahud çuha üzerine kenarları gümüş kabaralı veya pul sırma işlenmiş saçaklı, püsküllü ve başlarının iki köşesi iki taraftan denize doğru sarkıtılmış ehranlı beş, dört, üç, çifteler rıhtım kenarına dizilmiş bekliyorlardı.”³⁰¹

Leylâ Saz, anılarına şu şekilde devam etmektedir:

“Sultanefendinin dairesinin alt büyük sofası, kalabalıktan buğday tarlasına benzemişti. Para toplamak için eğilip doğrulanlar rüzgâra tutulmuş başaklar gibi bir taraftan diğer tarafa yıkılıyorlardı. Bu defa merdivenin üstünden baktım, inemedim. Kapı açılınca Sultanefendi, taht

²⁹⁹ L. Saz; “Saray ve Harem Hatıraları”, İstanbul 1959,s.607.

³⁰⁰ Yeni Tarih Dergisi; Sayı 30, Baha Matbaası, Mart 1950, s.1470.

³⁰¹ L. Saz; “Saray ve Harem Hatıraları”, İstanbul 1959,s.608.

gibi yapılmış koltuklardan, sağ taraftakine oturtulmuş. Oda, Refia Sultanefendinininkinin aynı, fakat güvez üzerine idi. Gelin hazretleri, biraz istirahattan sonra hususî olarak kayınvalidesini odaya davet etti. Kucaklaştılar, çıktı. Resmî olarak halası Âdile Sultanefendi, kerimesi Hayriye Hanım Sultan, hemşiresi Fatma Sultan ve Refia Sultanefendiler girdiler, tebrik edip çıktılar.”³⁰²

“... Harem-i Hümayun orkestrası ile muhtelif Avrupa dansları edildi. Sazendeler, sırmalı uniformalarını giymişlerdi. Rakkaseler de oyunlarına göre kıyafet değiştirip çıkıyorlardı. Gelin sultanefendinin kaba saz takımı, köçek ve tavşan rakkaseleri Beylerbeyinde Sultan Mahmud Han haremlerinden baş ikbal “Hüsnü Melek” hanımın yalısında meşk edip cemiyete yakın sarayı hümayuna aldırılmışlardı.”

“Cuma günü teşrifi şahanede huzura çıkılacağından herkes kendi mevkiine uygun süslerini tamamladılar. Validemle odanın diğer misafirleri arasında komik bir vak’a geçti. Misafirler odanın iki tarafına konmuş Sedefli paravanların arkasında giyinip kahvaltının gelmesiyle, ikisi birden çıkarken ilk adımlarında durdular. Entarilerinin kumaşı, rengi, çiçekleri, kenarlarının süsü, hattâ başlarına bağladıkları gazların ince oyaları bile aynı idi. Hanımların nazarıları derhal değişti. O vaktin kibar hanımları, mübtezel kumaşları giymezler, nadir şeyler ararlardı. Bu merak o derece fazlaydı ki biçilen esvabın parçaları süprüntü ile atılmaz, kırpıntı bohçasına, cariyeler muska, şişmane, baklava şeklinde keserler, yakışan uygunlarını birbirine ekleyerek bohça yaparlardı. Buna, parça bohçası namı verilmişti. “

“Annem, düğünlük esvablığını çarşının yan sokağında canfescilerden geçerken birer elbiselik olarak gösterilmiş, “Bundan bir takım olarak gönderildi” denmişti. Validem kendisine mavisini, hemşireme pembesini aldı. Kumaşlar, filhakika henüz gelmiş, biçimi de gösterilen elbiseliklerdendi. Arşınlık top değildi. Hanımların kimsede görülmemiş intihabdaki meraklarını bilen manifaturacı iki hanımı da “birer takımdır” diye aldatıp malını satmış. Kimse ile eş giymeyi arzu etmeyen validem, oda arkadaşının bu derece eşlik tesadüfüne çok sıkıldı.”³⁰³

“Şimdi de sofada gördüklerimi yazacağım; “Gelin Sultanefendi sırmalı, incili bir entari giymişti. Rengini pek hatırlayamıyorum. Açık mavi yahud maviye yakındı. Başında yüzgörümlük makamında paşanın takdim ettiği tac, nişan yüzüğü ve küpesi varmış. Düğünden sonra gördüm. Zatı Şâhâne çıkarken harem-i hümayun bandosu selâm havası, tebrik resmi esnasında da marşı sultanî çalıyordu. Şevketmeab hazretlerinin arkasında güzel giyinmiş hazinedarları, solunda hazinedar ustası duruyordu. Kadınefendi iki gün de sade, güzel, hafif beyaz entariler giyinmişti. Adile Sultanefendi, beyaz üzerine gayet az ve ince iş sırmalı üç etek üstüne o vaktin modası olan Bask’dan giyinmişti. Başında tac, göğsünde göğüslük vardı. Fatma Sultanefendi, beyaz ince atlas üzerine sapları sırma, yeşil yaprakları pembe, çiçekleri kadife ipeğiyle işlenmiş, belden yere kadar

³⁰² L. Saz; “Saray ve Harem Hatıraları”, İstanbul 1959,s.623.

³⁰³ A.g.e.; s.624.

iki kat, öne inikçe korsaj giymişlerdi. Kollar bilekten yukarı, yaka da büyücekti. Tac, salkımlı gerdanlık, küpe, bilezik takmıştı. Refia Sultanefendi, belden yere kadar yekpare bir dantel, beden de öyle dantelle süslenmiş, başında tac, gerdanında iki sıra inci vardı. Küpe ve bilezik de takmıştı.”

“Kayınvalide hanımefendi, beyaz ince bir şey üzerine beyaz ibrişimle işlenmiş entari giymiş, başında ince oyali gaz ve Sultanefendinin hediyesi çelenk vardı. Misafir hanımlar renk renk ipekli ve bürümcekler giymişlerdi. Hepsinin entarileri uzun, üç etekli şalvarlıydı. Gençlerin bedenleri korsaj-bask biçimindeydi. Alafranga kıyafet mukallidliği başlamıştı. Konaklara kadar sokulan terziler, modellerle de moda ibtilâsına teşvik ediyor, getirdikleri numunelerle Beyoğlu mağazalarında alışverişe alıştırıyorlar, Avrupa modasının revacına çalışıyorlardı. Muvaffak oldular ve kendi metamız rağbetten düşmeye başladı.”³⁰⁴

Sultan Mahmud’un kız kardeşi Adile Sultan, ağabeyi Sultan Abdülmecid’ in saltanatı döneminde Kaptan-ı Derya Mehmed Ali Paşa ile evlenmişti ve Kuruçeşme Esma Sultan Yalısında oturuyordu. Leyla Saz, Esma Sultan Yalısına yaptıkları ziyareti ve Abdülmecit dönemi kadın modasını şu şekilde aktarmaktadır:

“Hemşirem, ben, dadım beraber arabadan iç kapıda indik. Âdet üzere misafir odasına götürüp yaşmak ve feracelerimizi aldılar. Üç etekli entârî ve şalvar modası devam ediyordu. Erkek çocuklar, büyükler gibi kızlar da üç etekli uzun etekli-şalvar giyiyorlardı, fakat etek sürüklemeslerdi. O zamanın giyiniş tarzında iki ön etekleri, şalvarın bükük paçalarıyla örtülmüş, ayakların arasından geçirilip ayak ucuyla itilip arkaya giden yerdeki bu eteklerin üzerine atılıp örtülür, yalnız üstteki enli arka eteği görünerek sürüklenirdi. Validemle hemşirem derhal eteklerinin uçlarını ensiz şal kuşaklarının arasından çekip yürüdüler. Yandaki kanepeye annem, sandalyeye biz oturduk. Haznedar usta karşıdaki sandalyeye oturdu. İki kilerci kalfa, atlı tepsisinin kulplarından tutup getirdiler, bir kilerci usta kaşıkla alıp verdi. Kahvecilerin biri sitil, ikisi kahve tepsisini tutarak getirdiler. Kahve örtüsü sırmalı incili idi.

Hanedanın sofralarına misafir olmaları âdet değildi. Misafirler o sarayın büyük kalfasıyla otururdu. Haznedar ustanın kendi takımı, destimal üstüne gümüş ve fildişi kaşığı kondu. İbrikdarların getirdikleri leğenlerde ellerimizi yıkadık, ibrikdar ustanın tuttuğu sırmalı havlu ile kuruttuk, sofraya etrafına konmuş yer şiltelerine oturduk. Dizlere alınan sofraya havluları bile sırma işlemeliydi. Yemekten kahveden sonra Sultanefendinin huzuruna götürüldük. O zamanın modası İtalyan muzikası parçaları çaldılar...”³⁰⁵

³⁰⁴ L. Saz; “Saray ve Harem Hatıraları”, İstanbul 1959, s.639.

³⁰⁵ A.g.e.; s.640.

Leyla Saz, “Sultan Abdülaziz Han Hazretlerinin Avrupa Seyahatından Avdetlerinde Gördüklerim” başlıklı anılarında Abdülaziz Han devrinde saraya yaptığı ziyarette şöyle anlatmıştır:

“1867 tarihinde, pederim İsmail Paşa, Zaptiye Müşiri idi. Hassa Müşiri Şehzade Yusuf İzzet Efendi hazretleriyle her Cuma selamlığında beraber bulunur, Saray-ı Hümayuna çağrılır, bazen huzuru şâhaneye kabul buyurulurdu. Valide sultan hazretlerinin emirleri bilvasıta tebliğ buyurulurdu. Daima teveccühe mazhardı. Sultan Abdülaziz Han Hazretleri, veliaht-ı Saltanat Murat Efendi ve Abdülhamid Efendi ve şehzadeleri Yusuf İzzeddin Efendi’yi beraber alarak Paris’e gitmişlerdi. Büyük Fuat Paşa ile Eniştem Kadri Bey dahi maiyetlerinde gitmişlerdi. Avrupa’dan avdet buyuracakları zaman istikbâl merasiminde pederin vazifesine ait olanlar tertip edilirken bir akşam babam:

- “Kızım! Valide efendimiz emir buyurdular. Saray-ı Hümayun’a gideceksin hazırlan” dedi.

“O devirde Saray-ı Hümayun’ca yalnız bayramlarda çağırılıyordum bu ani müjde beni çok sevindirdi. Saraya gitmek, nimetleriyle perverde olduğum efendilerimin huzurlarında bulunmak ve çocukluk ve gençlik devirlerimi mesudane geçirdiğim Dolmabahçe Sarayında gezinmek beni bahtiyar ederdi. O müjdenin verdiği sevinçle koca kız yerimde duramıyordum. Babam:

- “Giyeceğin entari ile beraber bir de manzume hazırla!” dedi. Giyilen, kullanılan her levazımımı, hatta iğne, ipliğe varıncaya kadar babam getirir, hiçbir şeyi kendim almazdım. Yalnız terziye dikiş vermeye müsaade etmezdi. Hayır asla hasis değil, bilâkis çok cömertti. Ancak ev halkının giyeceklerini kendileri dikmeli idi. O zaman herkesin evinde bulunduğu gibi, bizde de cariyeler vardı. Onların biçimlerini ve dikişlerini bile göstermeye ben mecburdum. Hoşlanmayarak alışmıştım. O sayede iyi biçmeyi ve dikmeyi öğrenmiştim. Sandığıma koştum. Babamın çeyizim için aldığı kumaşlar arasında Lion’da hususi suretle feracelik olarak dokunmuş, iki kenar çiçekli, bir metre yirmi santim eninde mor atiklerden üç parça vardı. O feracelerin modası geçmişti. Babam bana entari için almıştı. Ojesi açık filizî, kenarı bir karış genişlikte, beyaz üzerine gayet güzel olanı çıkardım. Hemen biçtik, diktim. Başım için de hafif bir serpuş yaptım. Kenarlarını ensiz iyi dantelle süsledim. Bir tarafına, küçük bir dal leylak koydum. Uzun beyaz eldivenimi ve pabucumu dahi hazırladım.... O gün Aliyetüşşan hazeratının ve bütün saray halkının kıyafetleri pek hoştu. Yeşil rengin, maksada nailiyet ve sevinç alâmeti olduğunu biliyordum. Ama o gün yeşiller giyinileceği hatırıma gelmemişti. Tesadüfen entarimin yeşilli olması, benimüsterih ve memnun etti. Aliyetüşşan hazeratı pek açık renkler üzerine kıymettar beyaz dantel geçirilmiş uzun etekli giyimlerle,

başlarına tac gibi mücevher başlıklar, gerdanlarına kıtaca küçük, kıymetçe büyük gerdanlıklar takmışlardı.

İhtiyar kalfalar düz, yollu, benekli yeşiller, orta yaşlıları beyazla karışık açıkça yeşil giymişlerdi. Gençlerin çoğu, beyaz müslinden entarilerin münasip yerlerini sun'i küçük yeşil yapraklarla, çimenlerle süslemiş, bellerine ensiz yahud enli beyaz kordelâlar bağlamışlardı.

Artık üç etekli entarilere ve şalvarlara gençler rağbet etmiyorlardı. Tek etekli entariler moda idi. Bir ucu bele iliştirilen etek, uzun iç etekliğinin üstüne serpilip sürüklenirdi. Kıyafetlerine uygun serpuşlarını, taramalarını da kendilerine yakıştırmışlar, moda olan salkımlar pırlanta küpeleri, tarakları, madalyonlarıyla ziynetlerini tamamlamışlardı. O genç, güzel, kibarca süslenmiş kızların, büyük sofralardaki, koridorlardaki gezintileri, hafif rüzgârla titreşen bir papatya mevsimi olan bahardan hiç farkı yoktu. Çoğu Sultan Mecid devrinden kalma bu kızların hepsini tanıyordum. Saraylarda bulunmayan şey çirkinliktir. Binaenaleyh, bu kızların zaten hepsinden çekici bir güzellik varsa da o günkü sevincin yüzlerine akseden saadeti, bililtizam dağınıkça taranıp alnın üstüne o pembe yanaklara doğru tel tel dökülmüş altın saçlı başlar, sevimli bir hayâl gibi ince müslinin altından görünen omuzlar ve kollar, yaz günlerinin râkid havasında ince-hafif beyaz bulutlar içinden yayılan fakat gözleri incitmeyen güneş ışığı kadar lâtif bir manzara arz ediyordu.

O günüm yeşil kanatlı melekler, beyaz güvercinler arasında geçti. Akşam üstü Kanlıca'ya yalnız döndüm. Rıhtımda Fatma sultan Efendi'nin üç çiftesini gördüm, beni bekliyormuş. Hemen esvabımı değiştirip kayığa atladım, birkaç dakika zarfında karşıya, Baltalimanı sarayına geçtik.... Reşid Paşa yaptırmış, Sultan Mecid Han hazretleri kerimesi Fatma Sultan için yüksek bir bedelle satın almıştı. Saraya uzun bir yolla merbuttu.

Sultan Efendi, akşamüstü sahili dolaşmaya çıkmış. Avdetine kadar geçenleri Sultane Efendi'nin ikinci zevci Nuri Paşa'nın hemşiresi Seyyide Hanım ile pencereden seyrettik. Nöbetçi harem ağaları saraya bitişik bahçe kapısında rıhtıma çıktılar. Biz de istikbal için sofanın bahçe kapısına gittik. Aliyyetüşşan hazretleri, altın gibi saçlarına, rengin münevver yüzüne pek yakışan havaî mavi ipekliden düz bir ferace giyinmiş, beyaz üzerine beyaz yekpare dantel geçirilmiş şemsiyenin fildişi sapından tutmuş, beyaz papuşlarıyla kum üzerinde hafif hafif yürüyerek geldi. Biz merdivenden ağırca çıktık. Odaya girdiğimiz vakit soyunmuş, yani feracesini, yaşmağını çıkarmıştı.”³⁰⁶

³⁰⁶ L. Saz; “Saray ve Harem Hatıraları”, İstanbul 1959,s.680-690.

5.1.2.1.2. Fatma Sultan'ın Düğünü ve Çeyizi

Sultan Abdülmecid'in 1840 yılında Gülcemal Kadınefendiden dünyaya gelen dördüncü çocuğu Fatma sultan için sarayda mutâd şenlikler yapılmış, şairler bu doğuma tarihler düşmüşlerdir.

Fatma Sultan, Koca Reşid Paşa'nın oğlu Ali Galip Bey ile nişanlandı, nişandan üç sene sonra 1854 yılında, on dört yaşındaki sultanla yirmi beş yaşındaki damadın nikâhları sarayda kıyıldı.

Harb içinde bulunulduğundan düğün emsallerine göre daha geçiştirilmişti. Sultanın bir milyon üç yüz bin lira değerindeki çeyizi iki gün Çırağan sahil sarayında teşhir olundu. Sonra kayıklarla Baltalimanına, Reşid Paşa tarafından sultan için hazineye satılan yalıya geçirildi. Sultan'ın çeyizi arasında inciler, pırlantalar, altın sırma ile işlenmiş elbiseler, birbirinden kıymetli kürkler ve türlü sandık eşyasıyla mücevherat göz kamaştırıyordu. Başbakanlık arşivindeki deftere göre çeyiz arasında bulunan elbiseler, o günün kumaşları ve modası hakkında bize en iyi bilgileri sunmaktadır:

“Elmas, inci, sırma, işlemeli sırt samuru, pırlanta, elmas, inci, sırma ve tırtıl işlemeli bir adet al atlas entari ve ayakkabı, inci, sırma, tırtıl işlemeli mavi atlas entari ve ayakkabı, klaptan harçlı ve klaptan işlemeli, pembe şalâki entari, klaptan harçlı sırma tırtıl işlemeli mor şalâki entari, on dört kalem pek kıymetli şal, kürk ve ayakkabı. Sultanın yatak takımlarıyla diğer bazı eşyaları da şunlardı: İnci sırma ve tırtıl, klaptan, ipek işlemeli yatak, yemek, kahve ve hamam takımları, roza elmas, zümrüt ve lâ'l ile müzeyyen aynalar ve sim zarf ve fincan ve taam tepsisi, inci klaptan, sırma tırtıl ve roza elmas işlemeli yatak takımı ve kahve örtüleri, mineli altın zarf, gümüş şamdan, mangal ve kahve takımları, musluklu gümüş karlıklar. Roza elmas ile süslü sırma ve tırtıl işlemeli lâcivert diz örtüsü, klaptan ve sırma işlemeli aptes ve ayak havlusu, roza elmas ile müzeyyen mineli altın on beş adet zarf, gümüş çemberli ve kadife kaplı iki adet sandıkçe ile sırma işlemeli fincan tablası, muhtelif gümüş, billur takımları bulunuyordu. Düğün hediyesi olarak sultana beş yüz bin lira kıymetinde muhtelif eşya verilmişti. Abdülmecid' de damadına pek kıymetli bir yüzükle inci bir tesbih hediye etmişti.”³⁰⁷

³⁰⁷ Halûk, Şehsuvaroğlu; “Sultan Mecid'in Küçük Kızı Fatma Sultan”, Yeni Tarih Dergisi, Sayı 32, Ekspres Matbaası, İstanbul 1959, s.1150

5.2. DİVAN-I HÜMAYUNDA KULLANILAN KUMAŞLAR

Padişahların özel hayatlarını sürdürdüğü Harem-i Hümayun; aynı zamanda, “Enderun” kısmı ile erkeklerin, “Harem” kısmı ile de kadınların eğitim gördüğü mekan idi. Her iki bölümde de ilerleyebilmenin şartı, liyakat ve zeka idi, hareme alınan cariyelerin saray görgülerini öğrenmeleri, nezaket ve terbiye açısından bilgilenmeli açısından onların eğitimine özen gösterilirdi. Haremde kadınlara okuma yazma, dini eğitim verilir, nakış işlemek, giyim kuşam, dantel işlemek, örgü örmek gibi bereciler de öğretilirdi.³⁰⁸

Saraylı kadınların giysisi, XVII. yüzyıl ve sonrasında görüldüğü gibi, oldukça göz kamaştırıcıdır. Saray anıları ve yabancıların gözlemleri, saraylı hanımların mücevhere ve gösterişli kıyafetlere düşkünlüğünün en güzel kanıtıdır. Bu ürünlerin sadık tüketicileri olan saray kadınları, Osmanlı-Venedik savaşının en yoğun olduğu günlerde dahi bu tutkularından vazgeçemediklerinden dolayı, İtalya’da yapılan nakışlı kumaşların ithalatında azalma olmamış, bu doğrultuda saraydan gelen talebi İstanbullu gayrimüslim tüccarlar yerine getirmişlerdir.³⁰⁹

Bunların yanında, mahallî sanayide en ziyade kumaş imaline önem verilirdi. On altıncı asırda, sıрма kumaş tezgâhlarının sayısı üç yüz on sekizdi. Bu miktar fazla görüldüğünden yüz tezgâhtan fazla bırakılmaması için emir verilmiştir.

Divan-ı Hümayun, kumaşların usul ve nizamına uygun yapılmasına dikkat ederdi. Sırmalı kumaşlara, mîrî damgası vurulurdu. Damgasız kumaşların satılmamasına müfettişler nezaret ederdi. Tezgâhlarda işlenen kumaşlar, serâser, şahnik, zerbatat ve ipek kuşaktı. Tezgâhlarda fazla gümüş sarfedilmemesine de dikkat edilirdi. Bu yüzden serâserkârhanelerinin miktarı azdı. XVI. asırda, İstanbul’da iki yüz altmış sekiz bab serâserkârhanesi vardı. Kumaş imaline dikkat edildiği gibi, ibrişimlerin imal tarzı da teftiş edilir, yalın kat yapılmamasına özen gösterilir, kumaşların sağlam olması için dört veya altı kat yapılırdı. Nizama uymayanlar, hapis olurdu. İstanbul’da dört simkeş kârhanesi vardı. İkisi Müslümanlara, ikisi de gayrimüslimlere aitti. Fazla gümüş sarfedilmemesi için bu kârhanelere acemi çırac alınmazdı.

³⁰⁸ Çağatay, Uluçay, Harem II, Ankara 1988, s.87

³⁰⁹ R. Mantran; XVI. Ve XVII. Yüzyılda İstanbul’da Gündelik Hayat (Çev. M.A. Kılıçbay), İstanbul 1991, s.206

XVIII. asra gelindiğinde, İstanbul’da süse ve ziynete verilen önem arttı. Ağır sırma, işleme, çekme ve donluk ve sırma püskül ve saçak ve nisvanın başlarına bağladıkları yemeni ve koyun makrimesi yerine üretilen yemeniler ve saçak, sırma bükme gaytan, tel çekme, boyama, donluk, bürümcük üzerine dal sırma işleme gibi şeyler moda oldu. Ziynet ve ihtişama kapılanlar bu mensucata rağbet gösterdiler ve sırmalı mâmulat çoğaldı. Bu hal, maliyetin dikkatini çekti. Sırmalı kumaşların artması “simin kılletine ve Darbhane-i Âmirenin tatiline bais ve badî” oluyordu. Divandan kat’i ferman yazılarak, mahkeme sicillerine kaydolundu. Bedesten kâhyaları ve esnaf kâhyalarına tenbih edilerek, emrin hilafında hareket edeceklerin küreğe konulacakları duyurulup, sırmalı kumaş imali şiddetle menolundu. Bu asırda sırma işleyen tezgâhlar, yani simkeşhaneler, İstanbul’da, Selanik’te ve Bursa’da idi ve başka yerde sırma işlenmesi yasaktı ancak Yahudiler bazen gizli tezgâhlarda simkeşlik ederlerdi. Simkeşhane emiri, Baş defterdar, bunları haber alır almaz divana haber verirler ve İstanbul haricine gönderirlerdi.³¹⁰

1694 yılından itibaren kürkçüler de hilekârlığa başladılar. Esasen kürk imali devletçe nizam altına alınmıştı. Meselâ kürkçüler için seksen samurdan bir kürk yetmiş tane vaşak nâfesinden bir kürk, yüzeli tane kakımdan bir kürk, doksan tane samur parçasından bir kürk yapmak mecburiydi. Diğer kürkleri de devletçe tayin edilen ve kendilerince bilinen adetle imal etmeleri gerekirdi. Her kürkün kıymeti muayyen olduğu için kürkçüler bu miktardan az parçalarla kürk imal edemezlerdi. Ancak o yıllarda onların hûlesi de meydana çıktı ve kürkçü başı vekili divana müracaat ederek; “Marusei İstanbul ve Edirne’de olan kürkçü tayifesinin kadimden işliye geldikleri kürkleri tavayifi mezbureden bazıları kadime muhalif yetmiş tane samurdan bir kürk ve altmış tane vaşak nafesinden bir kürk ve yüzeli tane kakımdan bir kürk ve yetmiş tane samur parçasından bir kürk ve yüz altmış tane Mosko boğazından bir kürk ve doksan sincaptan bir kürk ve sairlerin dahi mu’taddan nakıs işlediklerinden maada eski samur kürkleri dahi tekrar tahtaya çaküb ibadullaha zarar” olduğunu bildirdi, şikâyet derhal dikkate alınarak hükümler yazıldı ve “Hilâfından begayet ihtiraz olunmak” kat’i surette tenbih edildi. Kürk, devlet ekâbirine, saraya, enginlere has bir libastı. Serâsere kaplı samur kürkler büyük bir kıymete haizdi. En fazla beğenileni samurdu.

³¹⁰ Ahmet, Refik; Eski İstanbul, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1931, s.106-107

1754’de İstanbul’da padişaha bile, iyi kürk bulmak güçleşti. Kürkçülerle tüccarlar anlaştılar ve kürkler her yerde yapıp yüksek fiyatlarla satılmaya başlandı. Bunun üzerine, kürkçü başanın ilmi lâhik olmadan kürk yapanların dane almamaları ve “Samur ve Mosko tilkisi on bir bap odada ve samur ile vaşak ve Frenk samuru dokuz bap odada ve kakım on beş bap odada ve karsak analtı bap odada ve beyaz dilkî altı bap odada” işlenmesi emredildi.³¹¹

Erken saray kumaşlarında uygulanan desenler, saray nakkaşhanesinde döneminin ünlü sanatkârlarınca hazırlanarak bütün sanat kollarına dağıtılırdı. Nakkaşhanelerde üretilen desen programı da XV. yüzyıldan itibaren değişimler göstermiş ve bu değişiklikler de kumaş desenlerinden takip edilebilmiştir.³¹²

XVII. yüzyılda, ülkeye hâkim olan ekonomik sıkıntılar kumaşlarda da izlenmiştir. XVIII. yüzyılda, dokunmuş kumaşları işleyen tezgâhlar, Tepebaşı ve Galata’daki atelyelerde dokunuyordu. Ancak işlemeli bu kumaşlar, fazlaca metal tüketimine yol açtığından sık sık yasaklanmıştır. 15 Nisan 1786’da Reis-ül Küttab’a verilen bir emirde, hanımların Galata işi denilen tel, sırma ve kılabdandan işleme suzeni şeyleri alıp satmaları, dokumacıların dokumaları ve işlemeleri, terzilerin bu kumaşlardan elbise dikmeleri yasaklanmıştır.³¹³

Bütün bu yasaklara uyulmadığı ise, gerek saraydaki örneklerden, gerekse hanedana mensup kadınların masraf defterlerinden anlaşılmaktadır. Örneğin Silahdar Mustafa Paşa’nın hanımı Beyhan Sultan’ın (1765-1824) satın aldığı pek çok eşyanın arasında “Entari işlemesi” de geçmektedir. Yine 1794-1820 yıllarını kapsayan harcamalar defterinde Beyhan Sultan’ın “Kılabdandan-ı Hüseyini”, “Pul-u Hüseyini”, “Mail-i Hüseyini” beheri 69,5 miskal olarak işleme için Yahudi Simon’a ödenen miktarlar belirtilmektedir. Saraydan kılabdandan üterimini azaltmak için, arka arkasına yapılan uyarılar ve onların önemsenmediğini gösteren pek çok belge mevcuttur. Bu yasaklamalara başta saray kadınları olmak üzere ne kılabdancı ne işlemeci, ne de terzi ve çarşı esnafları uymamışlardır. Nitekim II. Mahmud’un İstanbul kadısına gönderdiği 1811 tarihli

³¹¹ A. Refik Eski İstanbul, Eski İstanbul, İstanbul 1931, s.108-110.

³¹² Hülya, Tezcan; “Saray Nakkaşhanesinin Erken Resim Programına göre Hazırlanmış Türk Kumaş ve İşlemeleri”, 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Ankara 1995, s.321

³¹³ P. Tuğlacı; Osmanlı Döneminde İstanbul Kadınları, İstanbul 1984, s.14.

ferman “Hüseyini tabir edilen, sırma işlemeli esvab sanatıyla uğraşan esnafın kuvvetli bir nizama raptı” ile ilgilidir.³¹⁴

Saray koleksiyonunda düz, ince pamuklular ve ipekliler üzerine ipekle küçük serpme çiçek işlemeli kumaşlardan dikilmiş elbiseler göze çarpar. Ayrıca, işlemeli bürümcük gömlek, yatak çarşafı, mendil, Hüseyini işleme tarifine uyan bir top elbiselik kumaş da mevcuttur. XVII. yüzyıl kumaşlarını andıran kumaşlar XVIII. yüzyılda daha parlak, işçiliği kaba serâserler üzerine renkli ipek ipliklerle işlenmiş elbiseler de bu yüzyılın modasını oluşturmuştur. Elbiselerdeki işlemler, XIX. yüzyılda mercan ve inci işlemleriyle daha da ağırlaşarak çeşitlenmiştir.

Bu sırada Avrupa’ya açılım sarayda, batı kumaşlarına olan ilgiyi artırmış, özellikle “Lyon İpeklileri” saraydakilerin en fazla tercihi durumuna gelmiştir. Özellikle saray kıyafetlerindeki yaldızlı geniş harçlar, danteller, kordelalar gibi aksesuarlara talep artmış, bu da saray kadınlarının istekleri doğrultusunda Avrupa’dan yapılan ithalatı artırmıştır. Ancak başta kumaş olmak üzere batıya yapılan ihracatlar o dönemde ithalatları karşılamaktadır. Ancak kaynaklar Hindistan’dan Arabistan yoluyla gelen tülband, savai, şal gibi pamuklu ve yünlü dokumaların devlete çok külfet yüklediğinden şikâyet ederek, hiç ihracatımız olmadığı halde senelik 30 milyon kuruş Venedik altınının Hindistan’a aktığını belirtmektedirler.³¹⁵ 1751 tarihli hükümle kıyafete getirilen kısıtlamaların içerisinde, Hint kumaşlarının kullanımı da yasaklanmıştır.³¹⁶

Osmanlı Devleti’nin iktisadî şartlarındaki bu olumsuzluklara rağmen dokumacılık devam etmektedir. Ancak Avrupa, Osmanlı’nın pazarını ele geçirmeye çalışmaktadır. Bunun en iyi örneği XX. yüzyılın başında elçilik görevlileri aracılığıyla Villeneuve, Fransız kralı tarafından “Lonquedoc” tezgâhlarının ürünlerine pazar aramak üzere görevlendirilmiştir. Fransız tacirlerce bu konuda tutulan raporlar Fransız Devlet Arşivinde bulunmakta, İstanbul, Edirne, Bursa’nın ticarî imkânlarını anlatmaktadır. Raporlardan biri Gelibolu yelkenlik bezinin nasıl yapıldığını araştırır, ancak Fransa’da yapımı denenen bez, çok sağlam ve rutubete dayanıklı olması gerektiğinden, başarılı

³¹⁴ Hülya, Tezcan; “18. Yüzyılda Kumaş Sanatı”, 18. Yüzyılda Osmanlı Kültür Ortamı, Sanat Tarihi Derneği Yay.,1998, s.198

³¹⁵ Şem’idani-zade Fındıklılı Süleyman Efendi; Tarihi Mür’it-Tevarih II A., (Çev. M. Aktepe), s.20-50.

³¹⁶ A. Refik; Eski İstanbul, İstanbul 1931, s.118.

olamazlar. Altınlı kumaşların dokunma şeklini öğrenmek için İstanbul’a gelen iki tacirin raporları da bulunmaktadır. Altınlı kumaşlar, değerli, fakat soluk, göz kamaştırmayan özellikte olduklarından ve dokumanın ikinci kere preslenmesi gerektiğinden bu konuda da başarılı olamazlar. Maharet gerektiren presleme işlemini saray üzerine almıştır ve en erkeni 1747 yılına rastlayan belgede sarayın “Mîrî Mengen” den söz edilmiştir. Fransız tüccarlar, raporlarında küçük mengeneye girdiklerini ancak büyük mengeneye ulaşamadıkları için esas işlemleri göremediklerini raporlarında belirtmişlerdir.³¹⁷ Saraylı kadın giysilerinde kullanılan kumaşlar, başkent dışında, mahalli olarak da üretilmekteydi. Nitekim, yerel iplikleriyle tanınan Sakız adasının pamuklu dokumaları da, Osmanlı kumaş pazarını besleyen en önemli unsurdur. 1566 yılında Osmanlı Devleti idaresine giren Sakız adasındaki ipekli dokumacılık, Türkler tarafından da desteklenmiştir. Saray koleksiyonunda ve Topkapı Müzesinde de bu dokumaların örnekleri mevcuttur. Dokumalar mor ve güvez renkli atlas zemin üzerine başkentin lale, karanfil, sümbül ve çiçeklerini oturtarak yeni bir üslup yaratmış, Avrupa’ya ihracat yapılarak önemli gelir kaynağı teşkil etmiştir.

I.Abdülhamid’ den sonra III. Selim tarafından dokumacılığa özen gösterilmiş dokuma atelyeleri kurulmuştur. Ancak atelyelerde üretilen “Selimiye” adlı kumaşlar Batılı dokumacılar tarafından, Batı teknolojisiyle dokunmuştur. Bunda XVIII. yüzyıldan itibaren Paris’in moda merkezi konumunda olması ve saray hanımlarının Paris modelleri ve kumaşların tercih etmeleri önemli etken olmuştur.³¹⁸

5.3. YABANCI SEYYAHLARIN SARAYLA İLGİLİ GÖZLEMLERİ VE SARAY KAYITLARI

Saraylı kadınların giysileriyle ilgili bilgileri seyahatnamelerden de edinebiliyoruz. Bu seyyahların büyük bölümü yukarıdaki verileri doğrular nitelikte anılar yazmışlardı. Bunlardan M. d’Ohsson’un “Tableau Général de L’Empire Othoman” adlı eserinin son cildinde saray ve harem teşkilatında, kadınların giysilerine de yer verilmiştir.

³¹⁷ Halil, Sahillioğlu; “XVII. YY Ortalarında Sırmakeşlik ve Altın-Gümüş İşlemeli Kumaşlarımız”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, s.16, İstanbul 1969, s.48-49.

³¹⁸ H. Tezcan; “18. YY Kumaş Sanatı”, İstanbul 1998, s.200-202.

“Kadınlar ender olarak birbirlerini görür, sadece teşrifat günleri birbirlerini ziyaret ederler, padişahın izni olmadan asla görüşmezler. Kadınlar, prensesler gibi giyinir, mevkilerinin alâmeti pırlanta takarlar, dirseğe kadar çıkan kürk manşetler, alından sarkan bir tutam zülûf ve özellikle başlarıyla omuzlarını örtmeye yarayan ender güzellikteki Keşmir şallarıdır. İkballer, zengin kumaşlar ve kışın kürklü elbiseler giyerler. Gedikliler ve ustaların elbisenin arkası, yerlerde sürünecek kadar uzundur, kürk taşımaları yasaktır. Bellerine, ikballer gibi şal sararlar, bazen de taşlarla süslü olan altın tokalı, kemerler takarlar. Zengin hanımları eşleri kimi zaman mücevherlere boğar onlar da fırsatı değerlendirmek için yeni model elbiseler icat ederlerdi. Bu lüks yavaş yavaş bütün büyüklerin haremlerine sirayet etti ancak hazineye on beş milyon akçeye mal olan bu çığır açma za’fını gösteren padişahın ölümüyle bu hâl ortadan kalktı.

Padişahın bir kadını ziyaret etmesi enderdir; meğerki kendisi veya çocukları hasta olsun. Hareme girdiği zaman, gümüş demirli kunduralar giymesinin maksadı geldiğinin duyulmasını ve herkesin oradan uzaklaşmasını sağlamaktır.”

D’Ohsson, haremdeki beşik töreninden de şu şekilde bahsetmiştir.

“Haremde doğum törenlerinde ilk lohusalık için hazırlanan odada, zümrüt ve ufak incilerle işlemeli kırmızı saten perdelerle çevrili yatak, duvarlara da asılı kırmızı örtülerle, mavi saten işlemeli safa ile döşenmiştir. Padişahın dairesiyle kadınlarının ki arasında bulunan büyük havlu da ıslıl ıslıl yanar ve haremdeki genç kızlar gönüllerince eğlenmede serbest olurlar. Kimi Osmanlı, kimi Avrupalı elbiselerine bürünür, bazı olayları alaya almaya başlarlar. Şenlikler ertesi gün de tekrarlanır ve doğumun altıncı günü beşik kabulü yapılır.

Beşik töreninden sonra ebe çocuğu beşiğe yatırır ve dualar okur. Üç defa ebe tarafından çocuk sallandıktan sonra kadınlar beşiği zengin kumaşlarla örterler ve hediyeler ebeye gider. Bu töreni müteakip önde çalgıcı kadınlar ve cariyeler ellerinde mum, şekerleme ve meyve dolu tepsiler taşır yahut nahl getirirler. Nahl, çiçeklerle, süsle altından yapılma bir piramittir. Bunları davetli kadınların önlerine bırakırlar onlar da hediyeleri ertesi gün evlerine götürürler. Bu saygı gösterisi, sadrazamın karısına yetmiş bin ötekilere de mevkiine göre masrafa yol açar. Şeyhülislamın karısı, bundan istisna edilmiştir. Fakat diğer yandan davetli kadınlara mücevherler, şallar, kumaşlar, kürkten hattâ tomartla altın verilir. Doğum şenlikleri büyük derecede masrafa yol açtığından Abdülhamid, saltanatının sonuna doğru sadece padişah kızlarını davet eder oldu”

şeklinde anlatmıştır. D’Ohsson bir prensesin düğün törenini ise şöyle aktarmıştır;

“Prensesler evlenirken, düğün münasebetiyle paşa, şenlikler tertip eder ve bütün devlet ricalini davet eder. Önce, müstakbel eşine verdiği hediyeler törenle saraya getirilir. Bunların yüzük, bilezik, küpe, broş gibi mücevherlerden, tuvalet aynası, taş ve incilerle süslü bir duvaktan, sırmalı bir kese içinde iki, üç bin dukadan, şekerlemelerle dolu kırk adet gümüş tabaktan

meydana gelmesi âdettir. Eskiden hediyelerin en değerli parçası, kıymetli taşlardan çakılmış altın bir taatı, ancak Bizanslılar’dan kalma bu âdet bir asır önce terk edildi.”

D’Ohsson, Avrupada’ki saray kadınları gibi, Osmanlı sarayında kadınların sosyal yaşantılarının olduğunu da şu cümlelerle dile getirmiştir:

“Sultanlar, saray kadınlarına göre daha hürdür. Evlerinde zeâmet sahiplerinin karılarını kabul edebilir, harem-i hümayunu diledikleri zaman ziyaret edebilirlerdi. I. Abdülhamid, ablası Esmâ Sultan’ ı sık sık ziyaret ederdi.”³¹⁹ Şeklinde anlatmıştır. Yabancı seyyahlar yanında, saray çalışanları da daha sonra anılarını, günlüklerini toparlamışlardır. Bunlardan birisi de, 1750’li yıllarda devrin teşrifatçılık hizmetini gören biz zâttır.”

Bu kişi tarafından tutulmuş gündelik notları Şevket Rado’nun aktarımıyla III. Mustafa’nın kız kardeşi Ayşe Sultan’ın evliliği ile ilgili şu bilgilere rastlanır:

“Vezir, Silahdar Mehmet Paşa tarafından ağırlık namıyla tedarik ve kapı kethüdâsı mârifetiyle sabahın erken saatlerinde müteaddit sandıklar ile Sultan’ın sarayına gönderilen ve sultan Kethüdâsı mârifetiyle Harem-i Sultânî’ye defter ile teslim olunan eşya şunlardır: 100 adet Venedikkârî dîba, 220 adet ağır telli hataî, 60 adet vasat telli hataî, 100 adet sade hataî, 150 adet Beldar taklidi, 50 adet atlas Frengî, 50 adet Atlas taraklı, 13 adet mâhut çuha, 60 adet Fransız çuhası, 60 adet ağır boyama, 4000 kuruş ağırlık namıyla 3000 kuruş Hâtem baha, 120 şeker ile dolu kutu.”

Bu kayıtlar 27 Ocak 1757 Perşembe günü evlenen Ayşe Sultan’ın çeyizi olup o dönemin saray kumaşlarıyla ilgili bilgiler sunmaktadır.³²⁰ Şevket Rado’nun derlediği saray kayıtları ve sarayda çalışanların tuttukları notlardan;

İstanbul’da icra edilen zifaf töreninden alıntılar da şekildedir:

“Zifafın Ayşe Sultan Hazretlerinin halen oturmakta oldukları Ortaköy’deki sahil serâlarında yapılması kararlaştırıldı. Vezir-i müşârunileyh hazretleri, iş bu şevval ayının dokuzuncu Perşembe günü İstanbul’a geleceğinden, Sadrazam Hazretleri tarafından Eyüp’deki “Bahâriye” denilen sahilserâda âdet olduğu üzere bir yemek tertip edildi, ertesi gün sabah erkenden Bâhâriye’yi teşrifleri esnasında giymeleri için bir kat elbise ile anber kokulu bir bohça içinde çamaşırlar teşrifatçı eliyle erkenden Bahâriye’ye yollanarak vezirin hatırı soruldu. Bahâriye’de

³¹⁹ I. M. D’Ohsson; Harem-i Hümayûn, (Çev. Ayda Düzyılmaz), A Paris De L’imprimerie de Monsieur, M. DCC: LXXXVIII, S.11-15

³²⁰ Şevket Rado; “III. Mustafa’nın Kız Kardeşi Ayşe Sultan Nasıl Evlendi?”, Hayat Tarih Mecmuası, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul 1972, c.1, s.25

ziyafeti müteakip öğle namazı kılındıktan sonra Kapıcılar Kethudâsı Ağa ve vekilharç Ağa'ya birer kat kerrake ve Musarrif Efendi'ye bir kat ferace giydirildi. Sadrazâm'ın huzurunda mutâd olan merasim icrâ olunduktan sonra, serâsere kaplı bir kat samur kürk giydirildi.”

.... Ertesi gün, Ayşe Sultan Hazretleri tarafından Ra'fetlû Sadrazam hazretlerine bir bohça çamaşır, Sultan Kethüdası tarafından götürülünce, kendisine bir hil'at ve ikiyüz altın verildi.

Silâhdar Mehmet Paşa'da zifaf esnasında sarfedilmek üzere yüz görümlüğü için 1000 altın, bir kıta elmas yüzük, Yenge Kadına 500 yarım altın, maiyetine 100 yarım altın, zifafın ertesi günü Kethüdâ Kadın'a diba kaplı samur kürk, kızlara saçmak üzere 500 parça para, Hazînedâr Usta'ya 12 ağır telli, 12 vasat telli kumaş, Sultanın Kethüdasına bir samur kürk, Baş Ağa'ya 50, sair ağalara 50 altın vermiştir. Bu zifaf dolayısıyla muhtelif kimseler verilen hediyeler şunlardır: 12 diba-yi rûmî, 12 ağır telli hatayî, 12 florentin, 12 sade telli hatayî kumaş.”³²¹

Saray, batının o kadar ilgisini çekti ki, İngiltere kraliçesinin hediyesini saraya taşıyanlar dahi sarayda gördüklerini kitap haline getirerek haremdeki kadın kıyafetlerini detaylandırmışlardır. Batılı gözlemcilerden Nicolay, sarayda yaşayan kadınların en önemli özelliklerinin baş örtme biçimleri olduğunu, bu özelliğin onları halktan ayırdığını anlatmıştır. Halk kesimi basit bir başlık giyerken saraylı kadının tac taktığını, bu tacın arka tarafında küçük bir plise krep olduğunu, omuz hizasına kadar sıkı taftadan, başlığı iki kez çevreleyen bir kordon bulunduğunu vurgulayarak: “Genellikle açık olan gerdan, son derece zengin bir kolyeyle süslenirken entariler altın işlemeli, kıvrımlı kumaşlardan yapılır. Ayaklarında, ayaklarını tam örtmeyen bir tür çorabın üst kısmı incilerle süslenmiştir. Bu giysiler onların gündelik giysileri olmayıp, padişahın huzurunda bu şekilde giyinirler” şeklinde anlatmıştır. İngiltere kraliçesi I. Elizabeth'in III. Mehmet'e armağan olarak yolladığı orgu saraya götüren ve sarayda gördüklerini kitap haline getiren Thomas Dallam, sarayda padişahın gözdelelerinden bir kaçını gördüğünü, onları önce iç oğlanı sadığını fakat uçlarından küçük inci püsküllerle tutturulmuş ve arkalarından sarkan saçlarını görünce kadın olduklarını anladığını anlatarak: “Dizlerinin altına kadar inen beyaz keten şalvar giymişlerdi, kumaş o kadar inceydi ki altından vücutları görülebilmekteydi. Mavi, kırmızı veya iki zıt renkte cepkenleri vardı. Bazısının ayakları çıplak, bazısı ise uzun deri İspanyol çizmeliydi. Ayak bileklerinde altın zincirler, ayaklarında kalın tabanlı, 10-12 cm kadar topuklu ayakkabılar vardı. Vaları incilerle örülü dalgalı saçları, başlarındaki küçük

³²¹ Şevket Rado; “Zifaf Töreni”, Hayat Tarih Mecmuası, Doğan Kardeş Yay., c.1, İstanbul1972, s.4

şapkalarından omuzlarına dökülürken, boyunlarında büyük incili, mücevherli kolyeler, kulaklarında mücevherli küpeler vardı.³²²

5.4. TANZİMAT SONRASI SARAY KAYITLARINDA GİYİM KUŞAM

İstanbul saraylarına ait saray muhasebe kayıtları incelendiğinde XVI. yüzyıldan itibaren saray modasının göz kamaştırıcı özelliklerinin giderek arttığı ve XIX. yüzyıla kadar saray modasının ana hatlarıyla bu zerafette bulunduğu anlaşılır. Nitekim saraydan Cem Çelebi'nin kızına tafta astarlı, altın kumaştan, etekli entari Frengi kadifedendir ve kırmızı desenlerle süslenmiştir. Hatice Hatun'un kızı Hanzade Hatun'a ait yine Frengi çatmasından, yaldızlı atlas, tafta astarlı etekli entari de defterlerde kayıtlıdır.³²³ III. Murat'ın Safiye Sultan'dan olan kızı Ayşe Sultan'a ait entari ise, XVI. Yüzyıl'ın son çeyreğine ait olup, gümüş yaldız, üç benek motifi baskılıdır. Mavi ipekliden yapılmış olup, taraklı canfes kumaştandır. Yakasız, oyuk dekolteli, bele kadar ibrişim düğme iliklidir. Entarinin yenlerine, yaka, etek ve ön parçaların her iki yanına aynı kumaştan turuncu biye çevrilmiş, eteğinin arka ve ön parçalarına, sonraki yıllarda da moda olan peş konmuştur, boyu 130 cm' dir.³²⁴

Sultan I. Ahmed'in kızı Hanzâde Sultan'a ait 1620-1625 tarihlerinde kayıtlı entari ise soluk gül kurusu rengindedir. Kısa kollu olup, bedeni dar, önden açık, yakasız, erkeklerin entarilerine benzer şekilde dikilerek yanlardan bele kadar daraltılmıştır. Boyu 147 cm, bele kadar ibrişim düğme, birit ilik açılmıştır. Geniş dökümlü etekliğin önüne ve arkasına konan ikişer peş, eteği daha volanlı hale getirmiş, yan dikişlerden cepler açılmıştır. Yaka, kol, etek ve ön kısmın kenarları turuncu canfes kumaşla çevrilerek içi bele kadar ince beyaz pamuklu kumaşla astarlanarak üzerine Hanzâde Sultan'a ait olduğu belirtilen etiket yerleştirilmiştir.³²⁵ Saray kayıtlarından, kadın başlıklarına ayrıca özen gösterildiği görülmektedir.

³²² T. Reyhanlı, İngiliz Gezginlere Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat (1582-1599), Ankara 1983, s.73

³²³ Barkan, "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri", Belgeler, c.IX, Ankara 1979, s.13.

³²⁴ Çağman, "Tanzimattan önce Selçuk ve Osmanlı Toplumunda Kadınlar, Katolog", Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın, İstanbul 1993, s.260

³²⁵ L. Barkan; "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri", s.313.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında kullanılan başlık ise, serâserden dikilmiş olup, yüksekliği 24,2 cm, tepe çapı 8 cm, alt çapı 19 cm'dir. Tıpkı Osmanlı nakkaşlarının minyatürlerindeki başlıkları andırır ve etiketinde, “Hanzâde Sultan Hazretlerindir ki işte bu arakçine göre dikilsin dibası güzel anlamlı olsun” şeklinde bir sipariş notu da bulunmaktadır.³²⁶

Görüldüğü gibi, haremde yaşayan bütün kadınlar kıyafetlerine ve saçlarına fazlaca özen göstermişlerdir. Kadınefendiler, saç örgülerinin arasına, değerli taşlardan yapılmış iğneler kullanırken, başlarına çarpıcı renklerden tepesi servi hotozlar takmışlardır. Hotozlar, kışın elmaslarla işlemeli kadifelerden, yazın ise ince bol kırmalı kumaşlardan yapılarak, üzerine değerli taşlar, çiçekler veya altın iğne yerleştirilmiştir. Boyunlarına taktıkları elmas gerdanlıklar veya kordonlar önemli mücevherleridir. Entarilerin yakası açık olup elmas düğmeler kullanılmış, kemerlere de elmas tokalar yerleştirildi. Saray içerisinde kadınlar yazın manto kışın kürkle dolaşırlarken sultanın yanında bu üst giyimler beraberlerinde gelen kalfalara teslim edilirdi.³²⁷

XVIII. yüzyılda kadın kıyafetleriyle ilgili yazılı ve resimli kaynaklarda artış görülmeye başlanmıştır. Önceleri yalnızca Haseki Sultan'ın kıyafetleriyle ilgili tasvir ve yorumlarda bulunan yerli ve yabancı gözlemciler ve sanatkârlar, bu yüzyılda haremde yer alan bütün hanımların giysileri ile ilgili, giysilerdeki farklılıklarla ilgili fikirler sunmuşlardır. Nitekim Sultan Mustafa'nın dul eşi Hafsa Sultan'ın sarayına davet edilen Lady Montegü yukarıda da belirtildiği üzere, Hafsa Sultan'ın elbisesini; “Elbisesi o kadar kıymetli idi ki, size bunu tasvirden kendimi alamayacağım. Arkasında “dolama” denilen bir gömlek vardı. Bu gömleklerin kaftandan farkı, kollarının daha uzun ve yukarı doğru sıvanmış olmasıdır. Rengi kırmızı, boylu boyuna, yakasından eteğine kadar ve kollarının etrafı gayet zarif, burada kadınların esvaplarındaki düğmeler kadar iri elmasla süslenmişti”³²⁸ şeklinde “dolama” modasını ve o dönem saraylı kadının ihtişamlı giysilerini anlatmıştır.

³²⁶ Çağman, “Tanzimattan Önce Selçuk ve Osmanlı Toplumunda Kadınlar, Katolog”, İstanbul 1993; s.261.

³²⁷ Ç. Uluçay, Haremden Mektuplar, s.52-53.

³²⁸ L. Montegü; Şark Mektupları, s.109.

Ayşe Osmanoglu anılarında Sultan II. Mahmut'un Zendigâr hatun'dan doğan kızı Adile Sultan'ın giyim kuşamı hakkında bilgiler vermiştir. II. Abdülhamid ile Müşfika Hatun'un kızları olan Ayşe Sultan, büyü halası Adile Sultan'ın giyimini “alaturka” olarak niteleyerek: “Ağır kumaşlardan dört etekli entari, üzerine bol kollu salta, ayaklarına güderiden pabuş giyer, beline şaldan kuşak takardı. Fes biçimindeki hotozunun etrafına oyalı ipek yemeni sararak üzerine zümrüt lâllerden yapılmış gül şeklinde değerli broşlar iliştiyordu. Ancak başka mücevher takmaz, üzerinde nişan da bulundurmazdı” şeklinde anlatmıştır.³²⁹

5.5. XIX. YÜZYIL VE SONRASI SARAYLI KADININ GİYİM KUŞAMI

XIX. yüzyılda II. Mahmud, Abdülmecid gibi padişahların yaptığı yenileşmeler neticesinde hızlanan “Batılılaşma Hareketleri” giyim kuşama da yansımıştır. Nitekim Sultan Abdülmecid Han devrinde para ayarlamasına gidilerek yüzlük altın ve yirmilik mecidiye ve bunların parçalarının kesilmesi, paranın değerinin değişmesine neden olmuş, bu oynamalarda eşya fiyatlarında doğal artışların olmasına yol açmıştır.³³⁰ Sarayın aldığı tedbirlere de ne saray erkânı ne de başkent halkı uymuş, özellikle saraylı kadının değişen yaşam biçimi, giysilerini etkilemiştir. Bu değişimler, Topkapı Sarayı Arşivindeki terzi defterlerinde daha da iyi gözlemlenmektedir. Hanım sultanlar, kalfaları aracılığıyla saray dışındaki terzilere Paris modasından esinlenerek siparişler vermeye başlamışlar, pullarla, incilerle, fiyonklarla ve mercanlarla süslü Avrupai elbiseleri edinmişlerdir. Terzi defterleri, saraylı kadınların o günkü kıyafet biçimlerini, feracelerin şeklini, entari boylarını ölçüleriyle birlikte günümüze taşımıştır.³³¹ Şekil 5.3'de de o günlere ait bir ferace görülmektedir.

³²⁹ Ayşe, Osmanoglu; Babam Sultan Abdülhamid, İstanbul1994, s.99

³³⁰ M. Nuri Paşa; Netayic-ül Vukuat, c.3-4, s.306.

³³¹ Tezcan; “Osmanlı Sarayının Şıklığı”, VIP, No:24, 1996, s.126-128.

Şekil 5.3³³². Feraceli ve Şemsiyeli Başkent Hanımı.

XIX. yüzyılda Osmanlı ülkesine gelerek anılarını anlatan White ise şu gözlemlerde bulunmuştur: “Saray haremının siyah idarecisi, arada bir harem sakinleri için alışverişe çıkardı. Liste hazırlanırken, kuşkusuz büyük sorunlar yaşanırdı. Listede çok sayıda çorap, ince pamuklu mendil, saray kadınlarının çok düşkün olduğu yapay güller vardı. Saray kadınları arasında sarayda kağıttan çiçek yapma da zanaat haline gelmişti, bu da büyük beceri gerektiriyordu. İdareciye verilen listede Windsor sabunları, İngiliz toplu iğneleri, parfümler, portakal suyu ve çok miktarda kedi tüyü diş fırçası vardı. Ancak bazıları, temiz olmayan hayvanlardan yapıldığı gerekçesiyle diş fırçası istemiyorlardı. Yoksullar ise yapay gül, beyaz çorap veya diş fırçası kullanmıyorlar, zeytinyağından yapılan Türk sabunlarını kullanıyorlar, kına alıyorlardı. Daha 19. Asırda bile Türk köylülerinin elbiseleri yün eğirene ve dokuma da dahil evlerinde yapılır, Abaz ve Gürcü kadınları uzun ve yumuşak Çerkez keçisi tüyünden çubuk şallar ve halılar dokurlardı. Bu kadınların dokumadaki başarılarının kaynağı son derece iyi lacivert ve kırmızı boyalar yapmalarından kaynaklanıyordu.”³³³

³³² N. Sevin; On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, 1973, s.112.

³³³ Harvey, Mrs of Ickwell, Bury, Turkish Harems and Circassian Homes, Londra 1871, s.178.

Görüldüğü gibi, XIX. yüzyıldan itibaren devlet görevlilerinin entari ve kaftan giymeyi bırakmasından yaklaşık elli yıl kadar sonra, önce saraylı kadınlar batılılar gibi giyinmeye başlamışlardır. Elli yıl boyunca da entarileri üzerine, kalçalarını örtecek boyda, Avrupalıların ceketlerine benzeyen hırkalar giymişlerdir. Entarinin uzayan etekleri, Fransız saray kıyafetlerindeki gibi, eteklerin kuyruklarını sürüyebilmek statü göstergesi olmuş, entariler maddi değerlerine ve işçiliklerine göre prestij sergilemişlerdir. XIX. yüzyılda da XVIII. yüzyılın karakteristik özelliklerini taşıyan entarinin boyu ayak bileklerini geçmemekte, yakası derin bir “U” biçiminde açıklık göstermektedir. Batı etkilerinin başladığı XVIII. yüzyılda Avrupa modasında görülen, kadının boyunu uzun, vücudunu daha zayıf gösteren dekolte, geleneksel entari modelinin yakasına yansımıştır. XIX. yüzyıla gelinceye kadar önden açık, yakadan karın altına kadar düğme ile ilikli olup uzun düşük kollu, nadiren kısa kollu olarak yapılmıştır. Genellikle boyu ayak bileklerine kadar inip, eteklerin iki yanı uzun yırtmaçlıdır. Yırtmaçların hemen üzerinde, iki yanda birer gizil cep bulunur. XIX. yüzyılda ise, göğüs üzerinde çoğunlukla içten astanda açılmış birer saat cebi yer almıştır. XIX. yüzyıl entarilerinin etek boyları, yaka açıklıkları farklılıklar göstermiş, kol boyları bazen abartılı olarak uzarken, bazen kısa kalmış, yan yırtmaçlar kalça hizasına kadar çıkmıştır. Toplumun ekonomik şartları dolayısıyla alınan tedbirler de yetersiz olmuş ve saraylı kadınlar değerli kumaşları, mücevherleri, incilerle işlenmiş giysileri savurganca tüketmişlerdir, ihtişamlı giysilerini çeşitli törenlerde sergileme fırsatı yakalamışlardır.³³⁴ XIX. yüzyılın başında giyilen “üçetek” ve “dörtetek” adı verilen entarilerin yerini yüzyılın ortalarında, önü kapalı, iki etek entari denilen kesimli entariler almıştır. Yanları bele kadar açık olan bu entari de şalvarla birlikte giyilmekte, eteğin uçları üçetekte olduğu gibi bele takılmaktadır.³³⁵ Nitekim Leyla Saz anılarında, iki etek adlı önü kapalı entari ile sultan Abdülaziz’in huzuruna çıkışını şöyle anlatmıştır: “Padişahın nazarı dikkati beni o kadar şaşırttı ki saçak öpüp çekilirken eteğime basmışım, iki etekli entari modası vardı, eteklerimin uçlarını kuşağıma ilıştirmiştim, sendeledim, mahcup olarak yerime geldim...”³³⁶

³³⁴ L. Görünür; S. Ögel; Osmanlı Kaftanları ile Entarilerin Farkı, s.67.

³³⁵ P. Tuğlacı; Osmanlı Döneminde İstanbul Kadınları, İstanbul 1984, s.86.

³³⁶ L. Saz; “Saray ve Harem Hatıraları”, İstanbul 1959, s.656.

XIX. yüzyılda da entari modasını Avrupa'dan esinlenerek devam ettiren saray kadınları, mücevherlerle de onları zenginleştirmiştir. Saray kadınlarının hotozunun üzerine taktığı ay-yıldız divanhane çivisi, lokum, kabak çiçeği, arı, kelebek, menekşe biçimli iğneler yani broşlar oldukça modadır. İncili başlığı olanlar, örgülerinin üzerine elmas iğne tutturarak, öne salkımlı bir mücevher takarlardı. Titrek kuş veya kelebek en beğenilen süslerden olup, tepe parçası inci ile işlenmiş uskûfe gençler veya çocuklar tarafından tercih edilirdi. Önü yüksek, arkası açık çember gibi hotozlara, yarım taç biçimli diademler ve tüyler takılırdı. XVI. yüzyıldan beri kadınların kullandıkları gerdanları bu dönemde ortası zümrüt askılı çok sıra inciler, kulakları zümrütlü küpeler, kolları geniş bilezikler, parmakları gül biçimli zümrüt ve yakut yüzükler süslemiştir.³³⁷

İkinci Sultan Mahmud devrinden itibaren, saraylı kadınlar saç tuvaletinde de Avrupa'yı taklide başlamışlardır. Alın üzerine Avrupa kesimli top kâküller yapılmış, uzun saçlar ise ense üzerinde başın arkasında topuz şeklinde toplanmıştır. Bazen topuzlar başın tam tepesinde yapılarak elmaslı taraklarla süslenmiştir.³³⁸

Le Bruyn XIX. yüzyılda sarayda kullanılan bir başlığı şöyle tarif etmiştir: “Özellikle hanımlar, süslenme biçimlerinde kendilerine özgü bir ihtişama sahiptirler. serpuşları başlarına, çeşitli renklerden olan ve altın gümüş kokmalı çok sayıda mendille tutturulmuştur, bunların arasına herkes imkânları ölçüsünde değerli taşlar takmaktadırlar. Bunun dışında, süslenmeye çiçekler de eklenmektedir. Bu baş örtünme biçimi öyle tasarlanmıştır ki, bunu bozmadan takıp çıkarmak olasıdır. Sır, bu başlıkları süslemek maksadıyla altın buket şeklindeki çiçeklerdedir. Bunların ortasına değerli taşlar yerleştirilir. Karanfil benzeri doğal çiçekler takan kadınlara da rastlanır.”³³⁹ XIX. yüzyıl ve sonlarında da saray kadını okuma yazma yanında dikiş nakış gibi becerilerle donanmıştır.

Osmanlı sarayı, okuma yazma oranının hayli yüksek olduğu bir yerdir. Hatta bazı cariyeler, şehzadeler kadar düzgün yazı yazarlardı. Nitekim Hürrem Sultan gibi şiir yazacak kadar dil ve edebiyat eğitimi olan Sultanlar da mevcuttur. Harem kadınları,

³³⁷ G. İrepoğlu: “Osmanlı Sarayında Mücevher”, Sanatsal Mozaik, Ekim 1996, s.22-32

³³⁸ R. E. Koçu; Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Ankara 1967, s.200.

³³⁹ P. Tuğlacı; Osmanlı Döneminde İstanbul Kadınları, İstanbul 1984, s.87.

Osmanlı kültürünü, dil ve musikisini iyi şekilde öğrenir, evlenip dışarı çıkanlar ise halkın arasında, saraylı hanım olarak bu kültürü etrafa yayardı.³⁴⁰

Sarayda kızlar iki ayrı odada otururlar, orada dikiş dikerler, nakış işlerler, iğne işleriyle meşgul olarak sofada yatarlardı. Sarayda bunlardan başka musiki için ve raks için ayrı odalar da vardır. Burada, terbiyeli ve kibar tavırlar öğrenmeleri, zarif ve nazenin olmaları için şarkı söylemeyi, raks etmeyi öğrenirlerdi. Saraylı kızlar, padişahın gözüne girmek için süslü giyinirler, türlü mücevherler takarlardı. Bir de kâhya kadınları vardır ki en küçük kusurlarına varıncaya tashihine itina eder, onlara sarayda nasıl yaşamaları gerektiğini öğretirdi.³⁴¹

Görüldüğü gibi, harem yabancıların yıllarca ilgilendiği, üzerinde yorumlar yaptığı, Osmanlı Devlet teşkilatı içerisinde, üzerinde yıllarca spekülasyon yapılan yer unvanını kazanmıştır. Ancak mahremiyeti ile ünlü bu yeri, bizzat görerek nakledenlerin sayısı bir elin parmaklarını geçmez. Dolayısıyla Müslüman bir kişi haremi farklı gözle değerlendirebilir.

5.5.1. Prenses Musbah'ın Anıları

Sultan II. Abdülhamid döneminde Prenses Musbah Şerif Haydar'da, haremının bir üyesi olarak sık sık İstanbul'un meşhur devlet adamlarının haremelerini ve birkaç kez de Harem-i Hümayun'u ziyaret etmiş, oradaki eğlencelere katılarak anılarını bir kitapta toplamıştır. Bu nedenle Prenses Musbah'ın harem hakkında verdiği bilgiler hayal mahsulü değil, bizzat kendisinin müşahade ettikleridir.

Prenses Musbah'ın Harem-i Hümayun'a ilk ziyareti, Prens Abdülmecid'in düğün hazırlıkları vesilesiyle gerçekleşmiştir. Bir gün Prenses Rukiye, (Sultan V. Murad'ın oğlu Prens Selahaddin'in üç kızından biri, Adile Sultan'ın kardeşi), Prenses Musbah ve kardeşi Sefine'yi anneleriyle sarayın haremine götürmüştü. Burada Prenses Musbah bir ikbal ve bir odalık, bir gözdeyle tanıştırıldı: "Haremin kadınları o kadar sevgi dolu ve kibarlardı ki, bu ziyaret hareme canlılık getirmiş, adeta bir eğlence ortamının doğmasına

³⁴⁰ İlber Ortaylı; Son İmparatorluk Osmanlı, Timaş Yay., İstanbul 2006, s.76

³⁴¹ Rccut; "Topkapı sarayında Kadınlar Dairesi", (Çev. Hamdi Varoğlu), Yeni Tarih Dergisi, Mart 1959, s.95

sebepe olmuştu. Harem kadınları için bu ziyaretler dünyalarına başka bir dünyanın katılması gibi idi.”

Prenses Musbah anılarına şöyle devam etmiştir:

“Sultan Abdulhamid, daha az hoş giden karakterinin aksine, müzikşinas biriydi. Hareminden dört Gürcü kadını bizzat seçerek onlara İtalyan besteci Donozetti tarafından dersler verdirmiş ve bu kadınlar sonra öğrendiklerini haremın diğer kadınlarına öğretmişlerdi.” Musbah ve Sefine, Prens Salahaddin’in dairesinden Harem’e döndüklerinde salonda neşe ve müzik buldular. Rukiye Kadın Efendi piyanoda Valz, Kadril çalıyor, Fatma, yaşlı Kadın Efendiyle Kadril dansını idare ediyorlardı. “Musbah, Böyle bir sahneyi, Avrupa saraylarında görmek mümkün mü acaba?” dedi. Dans bittikten sonra, kristal bardaklarda, gül, menekşe, pomegranateden yapılan şerbet ikram edildi.”

Prenses Musbah koltuk merasimini de şöyle tasvir etmiştir³⁴²:

“Gelin annesi, kayınvalidesi ve yengesi refakatinde harem kadınlarının bulunduğu salona getirilerek gelin koltuğuna oturtulur. Eğer gelin hanedandan ise salona girişinde kızlarağası eşlik eder. Damad, annesi ve kayınvalidesinin ellerini öptükten sonra bu iki kadın yüzü peçe ile kapalı gelini getirdi. Damad gelini selamlayıp, cesurca elini öptü. Düğün günü herkes en güzel elbiselerini giymiş, Şerif’in ailesindeki kadınların saçlarını yapmak için Pera’dan kuaför getirtilmişti. Haremın bütün odaları kadınlarla doluydu. Prenseslerin kayınvalideleri, Nazır eşleri, kalfalar, halayıklar. Kadınların elbiseleri ve renk cümbüşü gözleri kamaştırıyordu.

Misafirler gelin odasına götürüldü. Burası geniş bir salondur ve ortada gelin oturuyordu. Etrafında hanedanın diğer prensesleri, rütbelerine ve hanedan içindeki konumlarına göre sıralanmışlardı. Gelin, geleneklere uymayıp taç yerine turuncu bir örtü ve yüzüne tül bir peçe giymişti. Gelinin elbisesi beyaz Çin ipeğinden dikilmiş nefis bir elbiseydi. Gelin, hanedandan olması sebebiyle boynuna üzerinde Osmanlı’nın sembolünü taşıyan altın bir gerdanlık takmıştı. Şerif tarafından hediye edilen elmas gerdanlık da gelinin boynunda parlıyordu. Mevkileri gereği, gururlu ve ağırbaşlı olan Prensesler, sanki heykel gibi oturuyorlardı. Odanın bu atmosferi, Kadınefendi’yi de hoşnut etmemişti ki; “Müzik yok, koltuk yok, siyah elbise, ne biçim düğün” diye söylendi. Düğünün en zevkli anı, gelinin ve misafirlerin yemek odasına geçerken para saçtıkları andı”

³⁴² Princess Musbah Haydar; Arabesque Hutchinson, Co. Publishers, Ltd. (Çev. Kemal Çiçek), London 1944, s.57.

şeklinde anlatmıştır.³⁴³ Görüldüğü gibi Sultan II.Abdülhamid döneminde, sarayda gelenekler bariz bir şekilde muhafaza edilmişse de, gelinliklerde ve giyimde batı etkisi hissedilmiştir.

Semiha Ayverdi’ de Sultan Abdülaziz döneminde kadınlar arasında sıkça tekrarlanan helva sohbetlerini şu şekilde anlatmıştır:

“O devirde kadın henüz tamamıyla fesini çıkarıp hotoz giymemişti. Bu altûn veya gümüş işlemeli daracık fesin üstüne yaşmağını tutar ve sırtına sıkma feracesini giyerek sokağa çıkarlardı. Bu dar feraceler, kadınların hatlarını bozmayan, son derece zarif dış kıyafeti idi. Feracenin içi ise büsbütün başka ve harikulâde zevkli idi. Topuklara kadar dökülen ipek şalvarın üstüne yine ipekten, uzun kollu, kenarı işlemeli ve yakasını bir elmas düğme tutan ince bir gömlek giyilir, bunun da üstüne sırma işlemeli veyâ ekseriyâ düğmeleri altun, gümüş veya mücevherden olan bir entârinin belinde de bir geniş kemer bulunurdu. Ayaklarda beyaz terlik, başlardaki feste veya kadife hotozun üstünde muhtelif büyüklükte inci ve mücevher vardı. İşte bu zarif kadın, yalnız giyimi kuşamı ile değil, hali, tavrı, görgüsü, bilgisi, tutumu ve düşünceleriyle bir yürüyüp gezen âbide, kendisinden canlılar üreyen bir kutsiyet heykeli idi”

şeklinde devrinin saraylı kadını tasvir etmiştir.³⁴⁴

Nitekim, harem giyim kuşamı, davranışlarıyla bir kültür okulu olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski saraylıların acemilere, “Sarayda terbiye olmayan, hiçbir yerde terbiye öğrenemez, burası terbiye mektebidir” sözleri de bu görüşü desteklemektedir.³⁴⁵

Yıllar sonra zilhicce 1328 yılında, Prenses Seniha Madam Simone de la Cherte’ye yazdığı mektuplarında Türk kadınının geçmiş dönemdeki Avrupa’da yanlış imajından şu şekilde yakınmıştır: “Sevgili ile gözüm, biz Türk kadınları Avrupa’da hiç tanınmayız. Hattâ diyebilirim ki, Çin ve Japon kadınları kadar bile tanınmayız. Hâlbuki Pekin ve Tokyo Paris’e çok uzak, İstanbul ise yakındır. Bizim hakkımızda akla hayale gelmedik şeyler uyduruyorlar. Ne ehemmiyeti var? Bizim esir olduğumuzu, diri diri odalara kapatılarak kafeslerde yaşadığımızı sanıyorlar. Kafeslerimizde pembe yahud açık yeşil atlastan elbiseler içinde, şairane bir şekilde danslar, şarkılar, sigaralar, gül

³⁴³ Prenses Musbah, “Haydar; 20. Yüzyılın Başlarında İstanbul Hayatı”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, (Çev. Kemal Çiçek), İstanbul Temmuz 1991, s.57.

³⁴⁴ Semiha, Ayverdi; Boğaziçi’nde Tarih, Baha Matbaası, İstanbul 1958, s.148.

³⁴⁵ Yılmaz, Muammer; “Osmanlı Hareminin İç Yüzü”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Temmuz 1992, s.67, s.42.

reçelleri arasında yaşadığımızı, içimizden çoğunun Latince, eski Yunanca, cebir ve felsefe bildiğini, gece gündüz boyunduruğumuzdan kurtulmaya çalıştığımızı sanıyorlar. Öyle değil mi iki gözüm... Paris’ te böyle düşünmüyorlar mı? Hiç değilse o meşhur yedinci, sekizinci ve onaltıncıdan çıkmayan cici Parisli hanımlar öyle düşünmüyor mu? Ama siz sevgili ablacığım, siz onlara benzemezsiniz. Bizim aslında nasıl olduğumuzu pekâlâ bilirsiniz. Bizler, diğer bütün kadınlara benzeyen kadınlarız. Aşağı, yukarı sizlere de....”³⁴⁶ Mektuptan anlaşılacağı üzere, harem kadınlarının Avrupalı ahbablar edinmeleri, iletişim kurmaları kendilerini daha iyi ifade edebilmelerini sağlayarak, kültürel alışverişi de hızlandırmıştır.

Avrupa’da Osmanlı haremi bazı seyyahların etkisiyle bu şekilde gözlenirken bazı devlet adamları da harem içerisindeki israftan şikâyet ediyorlardı. Devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa, Sultan’a sunduğu “Maruzât” adlı eserinde döneme hâkim olan savurganlığı şu şekilde anlatıyordu:

“Abbas Paşa valiliğinde Mısır’dan Dersaadet’e pek çok paşalar ve beyler de hanımlarıyla hicret ettiler. Yüksek pahalarla konaklar ve yalılar aldılar. Alafranga tecemmülat ile tezyin ve teftiş ettiler, sefahat kapılarını açtılar. İstanbul, vükela ve kibarı, Mısır döküntüleriyle aşık atmaya ve haremeleri de Mehmet Ali Paşa kerimesi Zeyneb Hanımı taklit ile israf ve sefahate kalkıştılar. Sultanlar ise behemahal ve bihakkın vükela haremlerinden üstün olmak üzere hesapsız masraf etmeye başlayıp maaşları yetmez olduğundan borca battılar. Kadimden beri sarayı hümayunda tesettür ve ihtifa eden kadın efendiler de zamane hükmüne uyarak araba ile gezmeye başladılar ve bittab’i şehirlere tefevvuk etmek üzere israf ve sefahate daldılar.”³⁴⁷ Ahmet Cevdet Paşa gibi pek çok devlet adamı eski adetlerin terk edilmesinden rahatsızlıklarını dile getirseler de, Devlet-i Aliyye’de esen batı rüzgarı, hanımları etkileye devam etmiştir.

³⁴⁶ Claude Farre’ye; “Prenses Seniha’nın Yedi Mektubu”, Hayat Tarih Mecmuası, Tifdruk Matbaacılık, Sayı 10, Cev. Orhan Yüksel, İstanbul 1967

³⁴⁷ R. E. Koçu; Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Ankara 1967, s.62-66.

ALTINCI BÖLÜM

GAYRİMÜSLİM KADINLARIN GİYSİLERİ

6.1. GAYRİMÜSLİM TEB'A

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan halk, din ve inançlarında serbest bırakılmıştır.

Osmanlılar, Anadolu ve Rumeli'deki Bizans İmparatorluğu'nun, Bulgar ve Sırp Krallıklarının memleketlerini fethettikten sonra, oralarda yaşayan yerli halk, Türklere sadakat göstermiştir. Çünkü Osmanlı idaresi onlara, imparatorluk ve krallıklarındaki rejimlerden daha fazla adalet ve refah temin ediyordu. Hatta Alman feodal beylerinin idarelerinden çok ıstırap çeken merkezî Avrupa kavimlerin bile, tahliskâr Türklerin gelmesini istedikleri kaydolunmuştur. Dolayısıyla, Osmanlı'da gayrimüslim tebaa müreffeh idi. Bizans'ın zayıf idaresi yerine tımar ve zeamet erbabının muntazam hâkimiyeti ortaya çıkmıştı. İstanbul'un kadîm ortadoks kilisesi bile, Türk adaletinden çekinerek, Bizans dönemindeki zalim soygunculuğuna devam edemiyordu.³⁴⁸

Osmanlı Devleti, idare edenlerin diğerlerine, dini bakımdan azamî tolerans gösterdiği bir devlet olmuştur. Tanzimattan önce II. Mahmud: "Bundan böyle tebaamdan Müslümanları ancak camide, Hristiyanları kilisede, Musevileri havrada tanımak isterim" sözleri, tebaasından hiçbirini diğerlerinden ayırmak istemediğinin delilidir. Reşid Paşa'ya nispetle daha az kozmopolit düşünce sahibi olan Rıza Paşa' da Midilli' de farklı cemaat temsilcileri huzurunda "Cümleniz bir imparatorun tebaaları aynı ana babanın çocuklarısınız" cümlesini ihtiva eden nutkunda, muhtelif unsurlar arasında gösterilen dînî müsamahanın en güzel kanıtıdır.³⁴⁹

³⁴⁸ Tevfik Bey, S. Rifat Bey; Tarih III, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s.96

³⁴⁹ Yavuz, Abadan; "Tanzimat Fermanının Tahlili", Tanzimat I, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s.47-48

Nitekim, Tanzimat Fermanı neticesinde, Osmanlı Devletinde gayrimüslimler konusu yeniden ele alınmıştır: “İmparatorluğu teşkil eden gayrimüslim reayanın vaziyetinde başkalık meydana gelmiştir. Şöyle ki, XVIII. Asrın sonlarından sonra biz Avrupa sanayinin Türkiye’ye azîm ithalâtına şahid oluyoruz. Yerli sanayin inhitatını icap ettiren bu ithalât faaliyetine, Türkiye’ nin hangi unsurlarının tavassut ettiğini söylemeye lüzum yoktur. Elde mevcut vesikalara bakılırsa, bilhassa İngiliz sanayiinin gerek kronoloji itibariyle, gerekse ithalâtın kemiyeti itibarıyla başta geldiği görülür. Osmanlı Devleti’nin Avrupa’daki arazisini tanıyan müellifi, 1810’dan evvel İşkodra’da müslin imal eden tezgâhların sayısı 600 iken, 1810’dan sonra birden 40’a indiğini, Tırnova’da 1800’den önce 2000 dokuma tezgâhı varken 1830’da 200 olduğunu vurgulayarak İngiliz imalâtının ticaretinin serbest olması neticesinde yerli üretim gerilemiştir.” XIX. Asırda başlayan bu ithalat akını, devlet içinde idare eden ve idare edilen zümrelerin karşılıklı ilişkilerini de etkiledi. Artık, “harac” a bağlı “zimmî” fikri yavaş yavaş değişecektir. Devletin ictimaî bünyesine has olan bu hadise, çok önemli sonuçlar doğurmuş, bu sınıf devlet ile Avrupa devletlerinin arasını açmaya siyasî rejimde değişiklik meydana getirmeye çalışacaktır. Frenkler, sonra “Levanten” ler denen ve yerli reayayı ihtiva eden bu sınıf, Tanzimattan sonra Osmanlı devletinde çok önemli roller üstlenerek, siyasi ve sosyal bakımdan sonraki dönemlerde de Osmanlı Avrupa ilişkilerinde etkili olacaklardır.

Görüldüğü gibi XIX. Asrın başlarından itibaren Avrupa sanayi ve sermayesi Osmanlı aleyhine bozulmuştur ve bunda da devletteki gayrimüslim reaya etkili olmuştur.³⁵⁰

Osmanlı Devletinde uygulanan merkezîyetçi sistem, üretilen malların zarara girmeden satışını hedeflemiş, tüketiciyi koruma prensibi doğrultusunda fiyata ve kaliteye belirlemeler getirmiştir. Nitekim kaftanların etek ve kol boyları ile fiyatları ile ilgili düzenlemeler dahi bulunmaktaydı.³⁵¹

6.2. KUMAŞ İMALATI VE YAHUDİLER

Mahalli sanayide en fazla kumaş imalatına önem verilirdi. Divanı Hümayun, kumaşların usul ve nizamına uygun yapılmasına dikkat eder, sırmalı kumaşlara miri damga

³⁵⁰ Şükrü Baban; “Tanzimat ve Para”, Tanzimat I, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s. 623-624

³⁵¹ Türk Tarih Cemiyeti; Tarih, Devlet Matbaası, İstanbul 1933, s.243

vurulurdu. Damgasız kumaşların satılmaması için müfettişler nezaret ederdi. Tezgahlarda fazla gümüş sarf edilmemesine dikkat edildiği gibi ibrişim imali dahi takip edilirdi.³⁵² Altın ve gümüş sarfı da teftişe tabi olup, nakkaşlar ve mücellitler sürekli teftişe tabi tutulurdu. Altın varak muayyen ve büyük bir kalıba göre yapıldığından altın ve gümüş varakların deste fiyatları düştü. Zaman zaman da varakçılar varakı küçük kalıba göre yapıp fazla fiyata satarlardı. Divanı Hümayun bunun çaresini de her varakçının her hafta dört deste varakı yiğit başlarına teslim etmesi ve Hassai Hümayuna giren varakların buradan alınması şeklinde buldu. Nakkaş başına da nezaret etme görevini verdi.³⁵³

Kumaş imali gibi, serpuş imali de Divanın kontrolü altında idi. Kavukların gayrimüslimlerin kavuklarına benzememesine oldukça dikkat edilirdi. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın son senelerinde, kavukçular, kavukları eskisi gibi dikmeyerek, "Yahudi taifesi şapkasına müşahib küçük dikişli tabla tepeli" kavuklar yapmaya başladılar. O derece ki; "iktisa ve istimal idenlerin taife-i merkumeden libas cihetinden fark ve temyizi müteassir" oldu. Bu hal Devlet erkânına oldukça dokundu ve şu şekilde bir hüküm yayınlandı; " bundan sonra her kim olmakule kavuk diküb ve yahud fûruht ettiği haber alınır ise şer'i şerife ademi itaat ve fermanı Hümayuna muhalif hareketi için ahiz ve bilâ amanın dükkânı önünde salb olunacağı" ilan edildi.³⁵⁴

Onaltıncı asırdan sonra, İstanbul ticareti ve İstanbul gümrüklerini Yahudiler eline aldı. Yasef Nassi ve Yahudi karısı Kera, İstanbul gümrüklerinin hemen tamamını ellerinde tutuyorlardı. Gümrük çalışanlarının hepsi Yahudi idi. Bu problem, tüccardan bir çoğunu rahatsız ederek, Divanı Hümayun'a müracaat ettiler: "İskele ve gümrük eşyaları, vesair mültezim taifesi ekseri Yahudi taifesi itmekle huddamları Yahudi taifesinden eylemek ile imanı islâmımıza zarar vaki oluyor" şeklinde şikâyet ettiler. Bundan sonra gümrük mültezimlerinin kanundan fazla rûsum almamalarına, gelip geçenlere zarar vermemelerine, İstanbul'a gelen ecnebi gemilerin Gelibolu'da yoklanmalarına, "memnu olan meta ve gayrinesneleri" alıp gitmemelerine de önem verildi.

³⁵² H. Tezcan; Osmanlı Sarayının Şıklığı, İstanbul 1996, s.128.

³⁵³ A. Refik; Eski İstanbul, İstanbul 1931, s.106.

³⁵⁴ A.g.e.; s.109.

Sultan İbrahim zamanında “İngiltereli” ye verilen fermanda belirlenen gümrük resmi yüzde üçtü. İngiliz emtiasına göre belirlenen bu oran XVIII. yüzyılda İngilizlerin İstanbul’a daha iyi cins çuha getirmeye başlamaları ve aynı vergiyi vermek istemeleriyle, değiştirilmek istendi. Mesele Divan’a aksettiğinde, yüzde üçten fazla gümrük vergisi vermek istemeyen İngiliz tacirlerinden yüzde üç oranında aynen mal almaları istenerek mesele kapatıldı. Gümrük memurları, tacirlere bu suretle zulüm etmekle beraber, kaçakçılığa da engel olamazlardı ve en fazla kaçakçılık yapanlar da Yahudilerdi.

6.3. HRİSTİYAN TEB’A

İstanbul gümrüğü varidatı sadece eşyadan alınan resimlerden ibaret değildi. O devirde yalnız Türkler değil, Hristiyanlar da kul ve cariye kullanırdı. Yılda bir kere yüz seksen akçe resmi mirî ve yirmi akçe de resmi Huddamiye vermeleri usuldendi. Buna “kesimi üsara maktu” denirdi. Örneğin; “İstanbul ve Haslar ve tevabii kazalarında sakin ve mütemekkin Rum ve Ermeni ve Karamanlu keferesi ve Yehud taifesinin yedi temellüklerinde bulunub istihdam eyledikleri sagir ve kebir kul ve cariyelerinin kesimi esara maktuunu İstanbul gümrüğüne verecekleri maden mukataası kaleminde mukayyettir” şeklinde ferman çıkarılmıştır.³⁵⁵

Müslüman reaya ile gayrimüslim mımmîler arasında görüldüğü gibi bir takım farklar vardı. Zımmîler farklı vergiler verirler, askerlik yapmazlardı. Onların devlet hizmetlerinden uzak tutulmaları, kendilerini san’at ve ticarete sevketmiş Müslümanların siyasi hakimiyetlerine karşılık, onlar da iktisadî hakimiyeti ellerine geçirmeye muvaffak olmuşlardır. Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki farkı, önce 1856 Islahat Fermanı bertaraf etmeye çalışmış, daha sonra meşrutiyetin ilanı ile müsavatı daha kat’iyetle kabul etmiştir.³⁵⁶

Devlet işlerinde bulunmuş, iyi makamlara yükselmiş Rumlar, Fener’de bulunan Rum Patrikhanesi etrafında toplandıkları için “Fenerliler” adıyla anılmışlardır. Bu itibarla, dîni fener’in yanında, sivil fener mahiyetinde olan Rumlar, Egeli ve İstanbullu eşraftan oluşuyordu. Patriğin ruhani merkezinin yanında faaliyette bulunan birçok yarı dinî, yarı

³⁵⁵ A. Refik; Eski İstanbul, İstanbul 1931, s.110-120.

³⁵⁶ Maarif Vekaletince Muallimlerden Mürekkep Bir Heyet; s.78.

laik masıblar ve memuriyetlerle bulunuyorlar, lisan bilenler ise, Tanzimat'a kadar Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile ilişkilerini düzenleyen memurluklarda çalışmışlardır. Fener'in bu tarihî aileleri, XVIII. Asrın ikinci yarısından itibaren Fener'i terk etmeye başladılar. Oldukça zenginleşen Fenerliler, Boğaziçi'nde büyük köşkler ve saraylar yaptırarak yerleştiler. Özellikle Kuruçeşme, Anravutköy, Tarabya'yı tercih ettiler. Bir bölümü de memleketi terk edip Yunanistan'a veya Avrupa'nın diğer memleketlerine yerleştiler. Bir kısmı da Romanya'yı tercih ederek Romenleşmişlerdir.³⁵⁷

Nicolay, Rum kadınlarının ve Frenk kadınlarının ve Peralı Frenk kadınlarının giyim-kuşamlarının son derece gösterişli olduğunu anlatarak, güzel olmak ve güzel giyinmek için oldukça özen gösterdiklerini vurgular. Ayrıca hamama giderken, kiliseye giderken de fazlaca süslenerek tüm servetlerini taktıklarını anlatır: “Şehirliler ve tacirlerin karıları, fes rengi kadife ve saten ve domasktan, kenarları dantel bantlarla çevrili, altın, gümüş düğmeli, daha az zenginler tafta ve desenli Bursa ipeğinden elbiseler giyerler. Genç kız ve yeni evli kadınları, başlarına, çevresine beş santim kalınlıkta inci ve değerli taşlarla işlemeli ipek ve sırma bantlarla sarılmış, fes rengi saten veya sırmalı, desenli kumaştan yuvarlak şapkalar giyerler. Feraceleri, Türk kadınlarınıninki gibi selvi yeşili taftadandır. Yaşlı kadınlar da aynı şeyleri daha az süslü biçimde uygularlar. Giysileri, arkası baldıra kadar inen beyaz ketendendir. Dul kadınların feraceleri ise safran sarısıdır.”³⁵⁸

6.4. GAYRİMÜSLİMLERİN KIYAFETLERİNDEKİ FARKLILIKLAR

Tanzimattan önce İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlerin tamamı, meratib silsilesine tâbi tutulurlardı: Önce Rumlar, sonra Ermeniler, daha sonra Yahudiler... Hatta padişah dışarıdan İstanbul'a geleceği zamanlarda, devlet ricalinden sonra, onların da bu suretle sıralanarak padişahı karşılamaları “resmî kadim” icabındandır.

Gayrimüslimlerin kıyafetleri de tespit edilmişti. Elbiseleri, “ehli islâma mümasil ve müşabih” olmak, vaşak ve kakım ve su samuru ve karsak kürk ve elvan saf ve şali ve biniş, al çukaçakşır giymek, hinkâri şal tekefi ve kemerden kuşak kullanmak yasaktı.

³⁵⁷ M.Z. Pakalın; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, s.600-601.

³⁵⁸ T.Reyhanlı; İngiliz Gezginlere Göre XVI. yüzyılda İstanbul'da Hayat, Ankara 1989, s.593-594.

Onsekizinci asır sonlarında gayrimüslimlerle ilgili bir emir çıkarıldı. “Hududu şer’ü âdâbı tecavüz ederek zimmete münafi sof ve rengâmiz çuka biniş ve hinkâri şal kuşak ve al çuka çakşır ve islâma mahsus kakım ve su samuru ve envai saireden libas giyüb ve bilâ ferman bargire ve üç çifte kayığa dahi süvar olduklarından, gayri nesârâdan bazı mutadı mütearefeden hariç nısıf zira karib hey’eti acibe bir nevi kalpak ihdas ve telebbüs ettikleri görülmüştür.” Halbuki Divanı Hümayun nazarında; “İstanbul’da ve havalisinde sakın ehli zimmet Yehud ve nesârâ taifesinin matekaddemden beru libas ve heyetlerinde ehli islâma müşabehet halâtından tevakki ve ictinab ve harekât ve sekenatlarında kemali meskenet ve âdaba riayet eylemeleri, şer’an ve örfen farizai zimmetleri” idi.

Bunun üzerine, İstanbul kadısına, Yeniçeri ağasına ve Bostancı başıya ayrı ayrı buyruldu yazıldı. Gayrimüslimlerin “üslûbu kadim üzre ehli zimmete münasib maî ve kısa kalpak” giymeleri, ata ve üç çifte kayığa binmemeleri emredildiği gibi kalpakçıların da uzun kalpak yapmamaları kararı alındı. Ancak fermanla gayrimüslimlere bazı müsaadeler de verildi.

Divandan tabip, cerrah, mimar, saray balıkçısı gibi kıyafet konusunda ferman almış bulunanlar, samur kalpak giydiği veyahut beygire bindiği için rencide edilemezlerdi. Fakat ellerinde, önceden alınmış dahi olsa bir ferman bulundurmaları gerekiyordu. Örneğin, Kırım Hanı Kaplan Giray, kendi tabibi Koskal, Mosinin “sarı mest ve bapuç istimaline ve giydiği libasına müdahale” olmaması için III. Ahmed’ den bir ferman almıştı.³⁵⁹

Ancak aynı dönemlerde, yukarıda anlatıldığı üzere Müslümanların kılık kıyafetleriyle ilgili de padişah tarafından fermanlar yayınlanmıştır.

Bazı kişiler ekseriya Yahudiler’e beygire bindikleri için karıştıklarında, Divana şikayette bulunan Yahudiler’in şikayetleri, hemen dikkate alınırdı. Görüldüğü gibi Müslüman teba ile birlikte, gayrimüslim halkın da şikayetleri dinlenerek çözüm getirilirdi.

³⁵⁹ A. Refik; Eski İstanbul, İstanbul 1931, s.125-128.

O dönemlerde, “bayrak altına girmek” meselesi de vardı. Ceneviz ve Alikurna gibi İstanbul’da elçileri bulunmayan devletlerin tebaası, Osmanlı’da onlar gibi ticaret yaparak, gümrük vergisini de onlar gibi verirlerdi. Yerli Hristiyanlardan bir bölümü bu durumdan faydalanmaya başladılar, divandan hüküm çıkarıldı. Aradan otuz sene geçtikten sonra saray tarafından yeni bir bildiri yayınlandı: “zikrolunan devletlerin kendü cinslerinden olan âdemlerinden maadası şapka ve meç ile gezmek memnu iken bazı reayayı devleti aliyyeden minvali sabık üzre teallük kesb idenler reaya libasını terk ve Frenk heyetinde keştü güzâr eyledikleri sahihan haer alındı”. Galata kadısına haber verildi.³⁶⁰

6.5. YABANCILARIN GÖZÜYLE GAYRİMÜSLİMLERİN GİYİM KUŞAMI

Yabancı seyyahlar, ülkelerine döndüklerinde, gayrimüslim teba ile ilgili gözlemlerini de dile getirerek yayınlamışlardır. Bunlardan D’Ohsson, Osmanlı ülkesine geldiğinde gözlemleri şu şekildedir: “Gayrimüslim kadınlar, özellikle Rumlar, Avrupalılar gibi davranıyorlardı. Bazen Türk modasına uyarak kırmızı-beyaz renkleri kullanırlar, toplum içindeki giysileri çoğu zaman Müslüman kadınlarınkı gibidir. Eski Roma ve Yunan adetlerinde olduğu gibi sadece yüze örtülen tülü taşımakla kalmayıp koyu ren feraceler de giyiyorlardı.”³⁶¹

6.5.1. Lady Montegü

Lady Montegü’ nun anılarını anlattığı mektuplarından XXX. Mektupta Tunca nehri kenarındaki Rum kadınlarını şu şekilde anlatmıştır: “Türkiye’de en bahtiyar köylüler, bahçe sahipleri. Bütün şehrin meyvesini ve sebzesini onlar tedarik ettikleri için, ortasında ufak birer kulübeleri var. Burada kadınları ve kızları örtüsüz gezebilirler; fakat şehirde buna müsaade olunmuyor. Kızlar, oldukça güzel, kıyafetleri yerinde, bütün vakitlerini, ağaç gölgeleri altında, bez dokumakla geçiriyorlar.”³⁶²

Köylü Rum kadınlarını anlatmaya şu şekilde devam ediyor:

³⁶⁰ A. Refik; Eski İstanbul, İstanbul 1931, s.133-134.

³⁶¹ A.g.e.; s.593-594.

³⁶² L. Montegü; Şark Mektupları, s.50-51.

“Omîros zamanında kökleşen birçok adeti el’an muhafaza etmişler. O zamanlar kullanılan elbisenin büyük bir kısmı, şimdi de kullanılıyor. Gayet uzak bir asrın bakıyyelerine sair memleketlerden ziyade burada tesadüf edilmesi hayrete şayan değil. Çünkü kendilerini gayet nazik sanan sair milletler gibi, Türkler’ de modalarını tamim etmek zahmetini ihtiyar etmiyorlar... menelâusın kemeri hakkındaki tasvir, bugün büyüklerin taşıdıkları kemerleri hatıra getiriyor. Bu kemerlerin etrafı, çok işlemeli, önü kıymetli altın toka ile bağlı. Elen’in yüzüne örttüğü peçe el’an moda...”

şeklinde Rum kadınlarını tasvir etmiştir.³⁶³

Lady Montegü, XLI. Mektubunda İstanbul’da yaşayan gayrimüslimlerden şu şekilde bahsetmiştir:

“...Birçoklarının İstanbul’u görmeden Beyoğlu’nda vakit geçirdiklerine şüphe yoktur; bununla beraber onlar gene İstanbul’u tasvir etmek cür’etinde bulunurlar. Hristiyanlarla meskûn bulunan Beyoğlu, Tophane ve Galata mahalleleri, güzel bir şehir vücuda getiriyor. Bunları İstanbul’dan deniz ayırıyor. Denizin genişliği, Taymisin en geniş yerinin yarısı kadar. Fakat, bir cihetten Hristiyanlar, alelûmum leventlerin hakaretlerine maruz kalmak istemezler: bu adamlar, bizim kayıkçılardan daha kaba. Diğer cihetten kadınlar, yüzlerini örtmeden sokağa çıkamazlar; bu örtüden de son derece nefret ederler. Beyoğlunda koydukları örtü kendilerini o derece güzelleştiriyor ki, bunun İstanbul cihetinde de konulmasına müsaade etmiyorlar. İşte herkesin İstanbul’u görmesine mani olan şey...”³⁶⁴

Beyoğlu’nda yaşayan gayrimüslim kadınlar, giysilerine oldukça özen gösterirlerdi.

Beyoğlu’nda genç kızlar ayaklarına kırmızı terliğe benzeyen dar bir ayakkabı, başlarına ise yüzlerini açıkta bırakan bir başörtü takarlardı. Genç kızlar, ince beyaz bir kumaştan, göğsü dekolte, kolları uzun rop giyerler, saçlarını omuzlarına dökerek başlarına kırmızı hotoz takarlar, hotozun üzerine kızın ailesinin zenginliği nispetinde broş yerleştirirlerdi. Ayakkabıları kırmızı idi. Anadolu’daki basit ailelere mensup gayrimüslim kadınlarsa, belden aşağısı pilili bir rop, başlarına yüzlerini açıkta bırakan örtü taşırlardı. Yaşlı kadınlar, bu tarzda yapılmış bir elbise üzerine omuzdan asılmış robun uzunluğunda bir önlük takarlardı.³⁶⁵

³⁶³ L. Montegü; Şark Mektupları, s.55-59.

³⁶⁴ A.g.e.; s.120-121.

³⁶⁵ F. Dirimtekin; Ecnebi Seyyahlara Nazaran İstanbul, s.10-17.

6.5.2. Ah Djevad'ın İzlenimleri

Adalarda yaşayan gayrimüslim teba da sınırsız özgürlüğe sahiptir. Osmanlı Devleti'ne 1660 yılında Paris'ten gelerek, Sakız adasındaki gözlemlerini aktaran Ah Djevad'ın "Türklerin Müsamaharlığı" başlığı altında yabancılarla ilgili gözlemleri de şu şekildedir:

"Sakız adası küçük olmakla beraber nüfusu fazla olup, ahalisinin çou Rumlarla Latinlerdir. Her iki cemaatin de birer psikoposluğu ve sayısız kiliseleri vardır. Rum kiliseleri Latinlerinkinden daha fazladır. Birçok manastırları da mevcuttur. Bu manastırlar, bizimkiler gibi sıkı disiplin ve taassup içinde değillerdir. Rahibeler manastırda kalacakları odayı satın alarak canları istediğinde manastırı tamamen terk edebilirler. Rahibeler, altın, gümüş, ipek işlemeler yaparlar. Bilhassa Rum kadınları mendil, kese vs. üzerine işledikleri çiçekli yıldızlarda pek başarılı olmaktadırlar. Şehir bütün ada gibi Türklerin hâkimiyeti altında olmakla beraber Hristiyanlar tarafından idare edilmektedir. Türkler, ikinci derecedeki bütün işlerinde kılık kıyafetlerinde Hristiyanları tamamen serbest bırakmışlardır."³⁶⁶

6.5.3. Sur L'orient İzlenimleri

1841 yılında Fransızcaya çevrilen anılarında Sur L'orient, Türklerin yabancılarla bakışını şu sözlerle anlatmıştır:

"Türkler, uzun zaman Avrupalı olarak yalnız serserileri tanıdılar. Bu sebepten, batılılar hakkında, Beyoğlu ve Galata'ya gelip zabıta yokluğundan bilistifade buraları arz-ı mev'udları haline getiren her çeşitten sayısız maceraperestler tarafından da devamlı olarak teyid edilen menfi bir kanaat edinmişlerdir..... Yabancıların Türkiye'ye akını o kadar büyük ölçüdedir ki, Sultan kendi hükümet merkezinde bile mutlak hâkim olmaktan çıkmıştır. Avrupalılar, yerli kanunlara tabi değillerdir, elçilerin himayesi altındadırlar. Âdi suçlar işledikleri zaman bile cezalandırılmaz, sadece hapsedilebilirler. Ancak elçileri talep eder etmez tahliye edilebilirler..."³⁶⁷

³⁶⁶ Ah Djevad; "Türklerin Âdetleri Üzerine", Yabancılar Göre Eski Türkler, Yağmur Yay., İstanbul Tarihsiz, s.13-14-15.

³⁶⁷ Ah Djevad; "Türklerin Yabancılar Bakışı", Yabancılar Göre Eski Türkler, Yağmur Yayınevi, İstanbul, Tarihsiz, s.42.

6.5.4. Goodwin’e Göre İzlenimler

Yabancı gözlemlerin Osmanlı izlenimleriyle oluşturdıkları yayınlarından esinlenerek bir albüm hazırlayan, Muharrem Feyzi’nin tercümesiyle Goodwin James, “Beyoğlunda bir Türk Kadını”nın giyim kuşamını da şöyle tasvir edilmiştir; “Harem kıyafeti giyen Beyoğlu’nda yaşayan kadının güzelliği, Avrupalıların telâkkiyatına göre çehresinden ibarettir. Çünkü sıcak hamama hadden fazla devam etmeleri ve tarzı hayatları ve çok oturmaları vücutlarının endam ve zerafetini mahvetmektedir. Rumların tarzı hilâfına olan kuşaklarının vaziyeti, vücutlarını istikrah verecek derecede biçimsiz göstermektedir. Eğer bu vaziyet ve şerait olmasaydı, elbiselerinin tarzı asla bu kadar yakışsız ve zerafetsiz olmazdı.”³⁶⁸ M.Feyzi ada kıyafetlerinin benzerlik göstermesine rağmen farklı özellikleriyle terceme etmiştir;

Aynı kaynakta, “Sisam Adası Sekenesinden Bir Kadın” şu şekilde anlatılmıştır:

“Sisam Adalar Denizinin her tarafına dağılmış olan birçok odadan biridir. Anadolu sahilinden pek az mesafede olup Rodos adasının biraz şimalindedir. Bu adalardan çoğu evvelce pek çok harplere sebep olmuş idi. Bazen bir devletin, bazen diğerinin taabiyetine geçiyor, çok defa da tamamen müstakil oluyorlardı. Fakat şimdi hayli zamandan beri Türk hükümetine tâbi bulunduklarından hükümet her adadan senevî cizye almaktadır. Bu adalardan çoğunlukla kadınların kıyafeti son derece güzel görülmeye şayandır. Çünkü çehrenin aşağı kısmı gizlenmiş olduğu gibi, bedeninin şekli pek gayri muayyen olduğundan sui teşekkül gösterir gibidir.”³⁶⁹

“Naksos adası ise mermeri ile meşhur Paros adasından dar bir kanalla ayrılmıştır. Adanın sevahilindeki dağları adeta tabiat cezirenin dahilindeki ova ve vadilerindeki bahçeleri sert rüzgârdan muhafaza için kurmuştur. Naksosun şarapları ve meyvesi meşhurdur. Naksoslular, eski zamandan beri hürriyete aşk ve merbutiyetleri ile maruftur. Erkekleri şeci ve civanmert, kadınları afif ve güzel idi. Fakat Türk idaresindeki Naksosluların eski ruhu kalmamıştır. Kadınların elbisesi garip ise de pek çok cihetten zariftir. Bilhassa serpuşları İngiliz modası ile rekabet edecek kadar zarafeti haizdir.”³⁷⁰

“Andros adasından Adalar denizindeki diğer adalardaki gibi kadınların elbiseleri pek hoş ve calibdir. Bilhassa bu elbiseleri genç ve güzel bir kadın giyerse, Rum güzelinin fevkinde bir

³⁶⁸ J. Goodwin; Eski Türk Kıyafetleri ve Güzel Giyim Tarzları, İstanbul 1932, s.47.

³⁶⁹ A.g.e.; s.41.

³⁷⁰ A.g.e.; s.37.

İetafet olmaz. Adalar denizindeki muhtelif Cezayir’de ve Marmara denizindeki adalarda, sakin Rum unsurunun asrî kadınları da zarif ve yakışıklıdır.”³⁷¹

Görüldüğü gibi Osmanlı, millet nizamı, içerisinde yaşayarak dağınık yerleşme biçimi gösteren, hatta bazen aralarında Museviler gibi dil vahdeti olmayan grupların kendi kimliklerini korumasını sağlamış bir devlettir.³⁷² Bütün etnik gruplar, kendi inançları doğrultusunda, yaşadıkları ülkenin geleneklerinden etkilenecek varlıklarını sürdürmüşler, ancak benliklerini korumuşlardır.

Başkentte yaşayan azınlık kadınları, yani “Levanten” kadınları da ülkenin diğer kadınlarına nazaran daha gösterişli olup, lükse, zerafete oldukça düşkünlüler. Genellikle esmer olduklarından, saçlarını sarıya boyatmayı tercih ediyorlardı. Kendilerini dışarıya güzel gösterecek şeylere dikkat harcıyorlar, fakat ev işlerinde büyük ihmal gösteriyorlardı. Müslüman halkın “Frenk” dediği yabancılardan sayı bakımından en fazla olanlar İtalyanlardır. İtalyanlar Fransızların aksine yabancı ülkede İtalyan kalmayı başarmışlardır. Bunlardan, durumları iyi olanlar arasında yedi sekiz tane hekim bulunmakta ancak başkent halkı daha ziyade Ermeni, Rum ve Yahudi hekimleri tercih etmekteydiler. İngiliz kolonisi de tamamen kendi içine dönük yaşamakta, konsolosluklarından büyük destek görmekteydiler. İstanbul’da, Alman Yahudilerinin sayısı da oldukça fazla idi. Ancak bunlar kendilerini Protestan olarak tanıtır, asıl hüviyetlerini gizlerlerdi. Sayıları daha az olan Rus kolonisi mensupları daha ziyade çalışkanlıklarıyla tanınarak, Galata’da birkaç müessese işletirlerdi. Hanımları son derece bakımlıydı. Avusturya Macaristan kolonisinin büyük kısmını Macarlar oluştururken, halkın çoğunluğu avukatlık, kahvecilik, at tüccarlığı ile meşguldü. Kolonilerin hepsi kendi millî giysilerini kullanarak büyük devlet içerisinde, bağımsız küçük devletler halinde yaşamaktaydılar.³⁷³ Farklı millet mensuplarının bir arada yaşayabilmeleri batıyı o kadar ilgilendirmiştir ki kendi devlet memurlarını dahi resmi görüşmeler için Osmanlı ülkesine göndererek daha fazla bilgi almaya çalışmışlardır.

³⁷¹ J. Goodwin; Eski Türk Kıyafetleri ve Güzel Giyim Tarzları, İstanbul 1932, s.19.

³⁷² İ. Ortaylı, Batılılaşma Yolunda, İstanbul 2007, s.177.

³⁷³ Paul de R’egla; “Eski İstanbul’da Azınlıklar”, (Çev. Reşat Uzman), Hayat Tarih Mecmuası, tıfdruk Matbaacılık, Sayı 10, İstanbul, s.81-85.

6.5.5. Müşavir Paşa Anıları

Adolphus Slade, Büyük Britanya İmparatorluk bahriyesinde tuğamiralliğe yükselmiş bir deniz subayıdır. Yüzbaşı rütbesinde iken, 1829, 1830, 1831 yıllarında Türkiye'ye ve önemli bir kısmı, "Memalik-i Osmaniye" olan Yunanistan'a seyahatler yaparak, gezilerini Trakya'dan Balkanlar'a kadar uzatmıştır. Hâtıralarını "Türkiye, Yunanistan ve diğer memleketlere 1829, 1830, 1831 yıllarında yapılan seyahat notları ve Kapdan Paşa ile Karadeniz'de Bir Seyahat" başlığı altında 1833'de yayınlamıştır. Amirallik unvanı ile birlikte Kraliçe tarafından verilen "sir"lük payesini kazanan Adolphus Slade 1849 senesinde, sultan Abdülmecid'in donanmamızı ıslah amacıyla İngiliz bahriyesinden subay istemesi üzerine, Osmanlı donanmasına "Müşavir" olarak tayin edildi ve Osmanlı bahriyesinde "Müşavir Paşa" olarak anıldı. Müşavir Paşa, Osmanlı Devletindeki azınlıklara anılarında şu şekilde yer vermiştir:

"Kurşunlu Mahzen'de işimiz tamamlanınca, karşılamaya gelen dostum Bay Musvezzi refakatinde Beyoğlu'ndaki evine gittik. Kendisi, yıllar önce İstanbul'a yerleşmiş bir doktordur. Türkler, bilhassa Beyoğlu civarına yerleşmiş yabancılara, "Levanten" adını takmışlardır. Levanten denince, doğduğu Avrupa memleketini, muhtelif sebeplerle, bilhassa kazanç maksadıyla terk ederek Türkiye'ye göç eden bir Avrupalı anlaşılır. Levanten'i görünce derhal kılık kıyafetinden tanırınız. Levanten, Türk'ün, Rum'un, Avrupalı'nın karışımıdır. Erkeklerin Türk gibi uzun bıyıkları vardır, Rum gibi saçları uzun ve bakımlıdır. Kadınların sırtındaki Avrupaî elbiseler, son yarım asır içinde Avrupa'da çıkmış giyim modasının karışımından ibaret olup, Avrupalı'nın giydiği bir kıyafet değildir. Onun içindir ki Türkler'in Avrupa giyimini acayip bulmalarına şaşırılmamalıdır. Levantenler birçok dilde konuşur, ancak hiçbir lisanı doğru dürüst bilmezler. Hristiyanlar arasında, birbirlerine karşı mağrurdurlar. Beni misafir eden Bey musvezzi, Levantenlerin bu kötü anlayışlarına sahip değildi. Onlarla müşterek tarafı, sadece bir Levanten olmasından ibaretti. Türkiye'ye gelmeden önce, bir İngiliz harp gemisinde doktor yardımcılığı yaparken kendisini tanımıştım. Sonradan İstanbul'a yerleşerek, bir Ermeni kızıyla evlenip kısa zamanda meşhur olup çıkmış. Söylediğine göre, Avrupa'nın her köşesinden İstanbul'a akın eden yabancı doktorlar pek rağbette olduklarından, müşterisinin miktarı şöhretiyle birlikte artmaktaymış. Bir gün İstanbul'daki Venedik sefiri şöyle demişti: "İtalyanlar Müslümanlar'a karşı Haçlı Seferleri yapmaktan asla vazgeçmemişlerdir. O devirde silâhla yaptıkları savaşlarını, şimdi de İstanbul'a yerleştirdikleri doktorların reçeteleriyle sürdürüyorlar." Daha sonra, Pabuççu Ahmet Paşa unvan ve adıyla maruf Türk amiralinin sancak gemisi, Selimiye kalyonunun İskeleye geldik. Paşa, geminin kıç taraf üstünde, ortada bir sedirde oturuyordu. Portakal renkli işlon derece maharetle işlenmiş bir cübbe, belinde nadide ipekliden bir kuşak, sırtında simli bir cepken vardı. Türk usullerini gayet iyi bilen arkadaşım,

eğilerek paşanın eteğini öptü. Ahmet Paşa oturmak için kullanılan mobilyayı Avrupalı misafirlerin rahatı için aldirttığını söyledi. Bana kalırsa Paşa, Avrupalıya benzeyen her yenilikten hoşlanan bir padişahın gözüne girmek için sandalyeleri aldirtmıştı.”³⁷⁴ Görüldüğü üzere, Müşavir Paşa anılarında Abdülmecid dönemindeki yenileşme hareketleri ve Avrupaî padişahın devlet politikasıyla ilgili görüşlerini de yansıtmıştı.”

6.5.6. Prenses Musbah’ın Yabancılarla İlgili İzlenimleri

Prenses Musbah da XX. yüzyıl başlarına ait İstanbul anılarında, başkentteki gayrimüslimlere şu şekilde yer vermiştir: “Çocukluğumda İstanbul renk ve hareket dolu idi. Farklı dinlerin, renklerin ve ırkların kozmopolit imparatorluğunun merkezi idi İstanbul. Caddelerinde her dil işitilir, her çeşit kostüm görülürdü. Kürt, Hersekli, Mekkeli, Kafkasyalı, Laz, diğerleri. Pera, dükkân ve otellerin Avrupa zevkleri için düşünüldüğü ve sunulduğu bir mahalle idi. Dükkân sahiplerinin ekserisi Rum ve Yahudi idi, sarrafların da böyleydi. Ermeniler zanaatçı taifesi idiler. Arnavut ve Hersekliiler önemli büyük konaklarda güvenilir mevkileri doldurmuşlardı. Onlar bekçi, bahçıvan ve gözcü idiler, yazları dondurmacı, kışları kestane ve helva satıcıları da onlardı. Bunlar uzun boylu, sadık ve saygılı olup, evlenmezlerdi. Annem bizi şehre indiğimizde Pera’ya götürür, bazı İngiliz ve Fransız dükkânlarını ziyaret ettirirdi.”³⁷⁵ Prenses Müsbah’ın işaret ettiği gibi, XX. yüzyıl başında Pera, gayrimüslim ticarethanelerinin bulunduğu bir moda merkeziydi. Yerli ve yabancı başkanttaki hanımlar modayı Pera’dan takip ederlerdi. Pera’da ticaretle uğraşarak bir anlamda modanın nabzını tutan gayrimüslimlerin, bir bölümü de İstanbul’un bazı semtlerinde dağınık haldeydiler.

Bu dönemde Pera’da terzi atelyeleri kurulmuştu. Rum Kalivrusi, Yahudi Fegara ve Şaki Kardeşler ve büyükçe atelyeye sahip Fransız Demiluille Kardeşler vardı. Bunlar Paris modasını takip ediyorlardı. Bazı kadınlara ise Paris’den giysi getirtiyorlardı.

1778’li yıllarda İstanbul’da bulunan rahip Dominique setsini, Avrupalı kadınların Pera dışına çıktıklarında örtündüklerini, Pera içerisinde örtü kullanmadıklarını anlatmıştır. Rum kadınlarının ise Pera’dayken dahî bir şalı başlarının çevresine tutturdıklarını ve

³⁷⁴ Sir Adolphus Slade Paşa; “Kaptan Paşa ile Karadeniz’de Bir Seyahat”, (Çev. Osman Öndeş), İstanbul 1972, s.5-10

³⁷⁵ Princess Musbah Haydar; s.57-60.

dışarıda Türk kadınları gibi pabuç veya terliklerini çıkararak sarı botlar giydiğini anlatmıştır.³⁷⁶

Pera kadınlarının sonraki yıllarda giyinmeye başladıkları bu ayakkabılar “başmak” olarak adlandırıldı. Eski bir ayakkabı çeşidi olan başmak, bilindiği gibi yüzyıllar boyunca Osmanlı Devletinde çocukları kadınlar ve erkekler tarafından giyilmiştir. Burnu küt yuvarlak, arka kısmı sert olan bu ayakkabıyı gayrimüslimlerin giymesi yasaktı.³⁷⁷

İstanbul’un Yeniköy’ü bilhassa gayr-ı Müslim zenginlerin rağbetini kazanmış bir sayfiye şehri idi. Deniz kıyısına sıralanmış birbirinden güzel yalıları ve tepelere doğru tırmanmış minyatür köşkleri, biraz yabancı mimarisi ve dış görünüşüyle diğer boğaz köylerinden ayırt edilemezdi. Zayıflamış ve ağırlaşmış olmakla birlikte XX. yüzyılın başına kadar devam eden Türk kültür ve harsının tesirleri, azınlığı sadece mimaride değil, musikide, giyimde de etkilemişti. Yeniköy’den Tarabya’ya ilerlerken Fenerli Rumlar’ın itibarlı aileleri ile Eflak ve Boğdan Beyleri’nin yalıları, yabancı sefarethanelelerinin sayfiye ve köşklerini görmek mümkündü. 1786 yıllarından sonra Romanya’ya seyahat eden Elizabeth Graven, yolculuk hatıralarında bir Eflak beyinin sarayından bahsederek şunları anlatmıştır: “Beni almak üzere canlı, iri atlar koşulmuş altın yaldızlı bir araba geldi. Bir Türk seyisi sırmalar içinde eli asalı bir mabeyinci ile Bey kâtibi beraber gelmişlerdi. Salonun köşesinde, sedir üstünde, Türk kıyâfesinde bir Eflak beyi oturuyordu. Prenses ise, Türk kadınları gibi giyinmiş, Türkler gibi yere bağdaş kurarak oturmuş, bütün Şark kadınlarının sordukları tarzda sorular sorduktan sonra akşam yemeğine davet etmiş, harikulade işlemeli çevrelere ve hediyelere gark etmiştir. Bundan da anlaşılacağı gibi, yarı feodal idarelerde dahî Türk kültür ve ananeleri kuvvetle carî bulunarak toplumları etkilemiştir.³⁷⁸ Dolayısıyla yabancıların kendi geleneklerini yaşarken, Türk ananelerinden de etkilendikleri gözlemcilerce teyit edilmiştir. XX. yüzyıl’a gelinceye kadar, Hristiyan ve Yahudi azınlık kadınları sokağa çıkarken peçe kullanmıyorlardı. XX. yüzyıla gelindiğinde hükümet giysiler hakkında fermanlar çıkarmayı sürdürüyordu. Bu fermanlar, sadece Batı Avrupa’nın Ortaçağ geleneklerinin sürdürülerek kullanılan malzeme ve renklerin yetkililerin herhangi bir

³⁷⁶ F. Davis; Osmanlı Hanımı, İstanbul 2006, s.2111.

³⁷⁷ S. Gürtuna; “Osmanlı Kadınının Giyim Kuşamı”, Osmanlı Ansiklopedisi, c.9, s.200.

³⁷⁸ S. Ayverdi; Boğaziçinde Tarih, s.238-239.

kadının, ulusunu ve değerini tek bir bakışta anlamasını sağlamasından öte, gelenekteki herhangi bir değişiklik de sosyal düzene karşı çıkılması anlamına geliyordu.³⁷⁹ Ancak bu fermanlar hiçbir zaman sadece gayrimüslimlerin kıyafetleri için çıkarılmamış, yukarıda belirtildiği üzere, Müslüman kadınlara da yönelik olmuştur. Devlet, fermanlarla sosyal birliği sürdürmeyi Müslümanların yanısıra azınlık tebanının da geleneklerinin muhafaza edilmesini hedeflemiştir. Nitekim, Osmanlı Devleti, azınlıkların tamamen Müslüman halka benzemesini de istememiş, müdahalede bulunmamış, onların da sosyal yaşantılarını sürdürmelerini sağlayarak, asimile olmalarını önlemiştir.

Halk ve idare edilen sınıf, Müslüman reaya ve Hristiyan zımmîlerden daha doğrusu çoban, çiftçi, sanatkâr veya tacir, muhtelif Müslüman reaya ile gayrimüslim zımmîler arasında gerek hukuk gerekse vazife itibariyle farklar vardı. Müslümanlar, devlet hizmetlerine girdikleri halde, gayrimüslim zımmîler bazı eyalet beylikleri ve tercümanlık müstesna, on dokuzuncu asır ortalarına kadar bu haklardan mahrumdular. Gayrimüslimler sosyal yaşantılarında da Müslümanlara tamamen benzeyemezlerdi. Cizye, onlara mahsus şahsî vergi, haraç ise mahsulat vergisi idi. Ancak askerlik yapmazlardı. Bu da onları san'at ve ticarete sevk etmiş başarılı kılmıştı.³⁸⁰

Ev renkleri dahi Osmanlı'da düzenleme altına alınmıştı. Ancak bir müminin evi kırmızıya boyanırdı.³⁸¹ Kıyafet nizamnamesiyle azınlıklar ayrı kıyafet giymeye tabii tutulsalar da gruplarca buna fazlaca uyulmaz ve ihlal edilirdi. Ancak farklı kıyafetler bile giyseler birlikte yaşayan bu topluluğun hayata bakışları aynı idi. Nitekim Ermeni ailesi de pederşahi idi. Onlarda da kaç göç vardı.³⁸²

Kadınlar yine de XIX. yüzyıl giysi düzenlemelerini alt etmeyi başardılar. Şekil 6.1'deki halk kıyafetlerinde görüldüğü gibi, Yahudi kadınların siyah ayakkabıları zaman içerisinde lâcivert oldu, Hristiyan kadınlar artık bütün renkleri giymeye başladılar. Sade ferace giyilmesi yolunda çıkan kararnameler de artık ciddiye alınmamaya başladı. Ancak Mısırlı İsmail Paşa Şam valisi olduğunda, gayrimüslim kadınların modaya uygun

³⁷⁹ Goodwin Godfrey; Osmanlı Kadınının Özel Dünyası, İstanbul 1998, s.282.

³⁸⁰ Hamit ve Muhsin; Türkiye Tarihi, İstanbul 1930, s.614.

³⁸¹ Goodwin Godfrey; Osmanlı Kadınının Özel Dünyası, İstanbul 1998, s.300.

³⁸² İ. Ortaylı, Batılılaşma Yolunda, İstanbul 2007, s.87.

başlık takmalarını yasaklamıştır. Kadınlar da altın taç şeklinde başlıklar takmaya başlamışlardır.³⁸³

³⁸³ Goodwin Godfrey; Osmanlı Kadınının Özel Dünyası, İstanbul 1998, s.320.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Osmanlı Devleti, farklı dinlere ve kültürlere mensup grupların, kendi kültürlerini koruyarak bir arada, millet nizamı içerisinde yaşayabildiği bir devlettir. Bu düzen içerisinde, kılık kıyafetleriyle de kişiler, yaşantı şekillerini, konumlarını, geleneklere bağlılıklarını görsel anlamda sergilemişlerdir. Kadın giyim kuşamında, Orta Asya'dan itibaren devam eden temel öğeler muhafaza edilerek, zamanın şartlarına uygun kadın modası oluşturmuşlardır. Oluşan yeni modada ise, kadınların giyim zevkini etkileyen müdahalelere de rastlanmıştır. Devlet tarafından yapılan bu müdahalelerin, kimisi aile birliğinin zarar görmemesini amaçlarken, kimisi de israfı engellemeyi hedeflemiş, batının Osmanlı dokumalarını ele geçirme gayretlerine engel olmaya çalışmıştır. Nitekim 1876 yılında Reis'ül Küttab'a gönderilen emirde, hanımların "Galata işi" denilen sırma işlemeli kumaşları alıp satmaları giymeleri israfı önlemek için alınmış bir tedbirdir. Ayrıca Fransız tüccarların, elçilik sıfatıyla Fransız hükümetinin bilgisi dâhilinde "Gelibolu Yelken Bezi" yapmaya çalışmaları ve bunda başarılı olamamaları, bu müdahalelere ihtiyaç duyulabileceğini de göstermektedir.

Özellikle Tanzimat Fermanıyla batıya kapılarını açan, batının yıllarca hayran kaldığı toplum, giyim kuşam konusunda, yine de Avrupa'nın etkisinden kurtulamamıştır. Ancak bu süreçte dahî, farklı toplumların yaşadığı Devlet-i Aliyye'de, azınlıklara verilen özgürlükler ve yabancıların da buna tanıklık etmesi dikkat çekicidir.

Bu çalışma yürütülürken, Osmanlı dönemi kadın giyim kuşamı ile ilgili detaylara daha çok yabancı seyyahların kaynaklarıyla ulaşılabileceği görülmüştür. Çünkü batılı seyyah ve yazarlar, yüzyıllarca Osmanlı memleketine ilgi duyarak, devletin kendileri için esrarlı havasını anlatan pek çok eser ortaya koymuşlardır. Bu vesikalar, Türkiye Tarihi'ne ait önemli eserler olarak yıllarca değerlendirilmiş, bilim insanları tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Divan-ı Hümayun ve Narh Defterlerinden öğrenilecek bilgilerin yanında, batılı seyyahların gözlemleri ve izlenimleri, Türk kültür tarihine batı

yaklaşımını ifade edebilmesi anlamında önemlidir. Ayrıca yüzyıllarca batının gözünde canlandırdığı hayal beldeşi şeklinde algılayarak hayali resimlerini dahî yapıp sattığı; medeniyet beşiği gördüğü “Osmanlı” kavramını, gönümüze taşıması anlamında da seyyah notları önemlidir.

Osmanlı’da kılık kıyafet ve sosyal yaşantı konusundaki en detaylı bilgilere Lady Montegü’nün yazdığı mektuplarla ulaşılmaktadır. Bu mektuplar hemen hemen bütün dillere çevrilerek yayınlanmış, III. Ahmed devrinden itibaren de devleti kültürel, ekonomik yönleriyle yansıtmaya çalışmıştır. Mektupları yazmadan önce Montegü’nün pek çok Avrupa ülkesinde bulunması, Rotterdam, Lahi, Kolonya, Nurenberg, Petervaradin, diğer ülkelerle Osmanlı Devleti’ni, o günün şartlarında, batılı gözüyle mukayese etmesini sağlamıştır. Montegü gördükleri şehirlerin mimari özelliklerini, saraylarını, kıyafetlerini anlatırken, dini motiflere de değinebilmiştir. Ancak dini âmillere değinirken, kadınsı duyguları ön plana çıkararak mukaddes eşyalar üzerindeki kıymetli madenleri detaylandırmaktan kendini alamamıştır. Ayrıca Montegü ve diğer batılı seyyahların Osmanlı kadınları ile kendi ülkelerindeki kadınları mukayese etmeleri ve Osmanlı kadınların verilen özgürlüklere hayranlık duygularıyla yaklaşmaları dikkat çekicidir. Seyyah izlenimleri ve batılı ressamların Osmanlı yorumları, onların coğrafyalarında, kendi ananeleriyle, inançlarıyla, abartılarak da olsa aktarımları, değer yargılarına yansiyarak bakış açılarını etkilemiş, olabilir. Ancak, gerek “Narh Defterlerinde”, gerekse Topkapı Sarayı’nda ve Anadolu’daki müzelerde sergilenen giysilerle seyyah izlenimleri mukayese edildiğinde giyim kuşamın ana hatlarında onları doğrulayan pek çok benzerliğe rastlanmaktadır. Müslüman seyyahlar, Osmanlı kadınlarını batılı seyyahlara nazaran daha rahat bularak, eleştirel tarzda yaklaşım sergilemişlerdir. Osmanlı Devleti’nde, kadın giysileri hakkında ipuçları veren ve en fazla itibar gören kaynaklardan biri de “Tereke Defterleri”dir. Tereke defterleri, kadınların sahip oldukları giyim, kuşam ve aksesuarları, ait oldukları ailelerin sosyal, ekonomik ve kültürel yapılarını kısmen ortaya koyarak, hayat tarzlarını yansıtmışlardır. Terekelerin, 18. yüzyıldan itibaren, sosyal düzen üzerindeki batı etkisinin etkinlik derecesinin tespitte de en önemli tanık olmuşlardır. Tereke kayıtlarından Osmanlı toplumunda kadınların giysi ve mücevherlerinin onlar için güvence teşkil ettiği görülür.

Aileler, kızlara küçük yaştan itibaren dikiş, nakış, okuma, yazma öğreterek ayakları üzerinde durabilmelerini sağlarken, giysi ve takılarla da kadınların gelecekleri garanti

altına alınmaya çalışılmıştır. Nitekim bir su satıcısının eşinin dahi üç veya dört tane kürke sahip olmasının hem o günün hayat standardını göstermesi bakımından hem de kadına verilen önemi vurgulaması bakımından önemlidir. Dolayısıyla tereke kayıtlarından ulaştığımız sonuçlardan biri de, Osmanlı toplumunda ailede kadının fazlaca söz sahibi olduğu, ekonomik idarenin kadında bulunduğudır. Bunun sonunda, saray kadınlarının ihtişamlı kıyafet ve mücevherleri, bir müddet sonra şehirli kadınlarda kendini göstererek, onlara prestij kazandırmıştır.

17. yy sonrası, kadın giysileriyle ilgili düzenlemelere, kanunnamelere saray kadınlarının dahi, uymaması, eşlerinin masraf defterlerine kayıtlı harcamalardan anlaşılmaktadır. İlginç diğer bir nokta ise, devletin sıkıntıda olduğu dönemlerde, meselâ Osmanlı-Venedik Savaşı'nın en yoğun günlerinde bile, kadınlar isteklerinden vazgeçemedikleri için İtalya'dan yapılan nakışlı kumaş, ayna, kemha ithalâtı azalmamıştır. Saray kadınlarından gelen bu talepleri, gayrimüslim tüccarlar yerine getirmişlerdir.

Tanzimat sonrası “Turquere” modasının İstanbul'dan başlayıp Paris'e ve Avrupa'nın diğer ülkelerine yayılırken, Avrupa'da şekillenerek yeniden Osmanlı'ya batı havasında dönmesi de dikkat çekicidir. İşte bu geçiş yıllarında, devlet güzel sanatlarda ve giyim kuşamda batılı anlayışına yöneltilmiştir.

Ahmet Cevdet Paşanın tabiriyle “savurganlık dönemi” olan II. Abdülhamid devrinde, önce çarşaf giyilmesini mecburi kılan kanunnamelere, o zamanın muhafazakar çevrelerince ve kadınlar tarafından muhalefet edilmiş, sonrasında çarşaf yasaklanırken, kadınlar çarşaf için mücadele ederek basında yer almışlardır. Kadınların bu mücadelelerini izleyen padişahın, onları hayır işlerine sevk ederek “Nişane-i Şefkat” i kurması da ilginçtir. Ayrıca, kanunnameler devam ederken, 1894 tarihli bir ticaret yılığında kayıtlı, Avrupa giysileri satan yerli ve yabancı mağazaların fazlaca iş yapabilmeleri de dikkate değerdir.

Hazırladığım çalışmada, aynı ana çizgileri koruyan ancak zaman zaman süslemelerle abartılan, 18. Yüzyıla kadar Avrupa'ya tesir eden sonrasında ise, batı giysilerinden etkilenen bir kadın modasıyla karşılaştım. Bugünkü Anadolu kadınlarının giysilerinde yer yer o günün izlerini gördüm. Osmanlı kadını için giysinin ne derece önemli olduğunu, onların ve ailelerinin prestijlerini, dünya görüşlerini yansıttığını, kadınların

sonraki yıllarda tarzlarına yapılan müdahaleler karşısındaki duruşlarını, tarihsel süreç içerisinde izlemeye ve aktarmaya çalıştım.

KAYNAKÇA

1. Abadan, Yavuz; “Tanzimat Fermanının Tahlili”, *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940.
2. Afetinan, A.; Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, M.E. Basımevi, İstanbul 1982.
3. Ahmet Eflâkî Dede, Menakıb’ul-arifîn, nşr. Tahsin Yazısı, Ankara 1959.
4. Ahmet Refik; Eski İstanbul, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1931.
5. Ahmet Refik; On İkinci asır Hicri’ de İstanbul Hayatı (1689-1785), Enderun Kitapevi, No.118, İstanbul 1988.
6. Akalın, Şebnem; Osmanlı İşlemelerinin 17. Yüzyıldaki Motif ve Kompozisyon Özellikleri, 17. YY Osmanlı Kültür ve Sanatı, Sanat Tarihi Dern. Yayınları, No.4, İstanbul 1998.
7. Akgündüz, Ahmet; Tüm Yönleriyle Osmanlı’da Harem, Timaş Yayınları, İstanbul 2007.
8. Aktepe, M.; Şemî’ dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi Mur’ıt tevârih II., İstanbul 1978.
9. Alderson; Structure of the Ottoman Dynasty; “Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları”, (Çev. Necmiye Alpay), Numune Matbaası, İstanbul 2000.
10. Ali Seydi Bey, Teşrifatımız ve Teşkilatımız, Tercüman 1001 Temel Eser, Baskı: N. Ahmet, İstanbul 1975.
11. Altındal, Meral; Osmanlı’da Kadın, Altın Kit. Yayınları, İstanbul 1994.
12. And, M.; “17. Yüzyıl Türk Çarşı Ressamları”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı 16, İstanbul Nisan 1985, s.9-20.
13. Ataseven, Asaf; Abdülaziz Bayındır, İslamda Kılık Kıyafet ve Örtünme, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yay. 9, İstanbul 1987.
14. Aslan, Nida; Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul 18. Yüzyıl Sonu ve 19. YY, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, No:9, İstanbul 1992.

15. Atsız, N.; “Evliya Çelebi’den Seçmeler”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Doğan Kardeş Matbaası, İstanbul 1972, s.27-40.
16. Ayverdi; Semiha; Boğaziçi’nde Tarih, Baha Matbaası, İstanbul 1968.
17. Baban, Şükrü; “Tanzimat ve Para”, *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940.
18. Barışta, H. Ö.; Türk İşleme Sanatı Tarihi, Ankara 1984.
19. Barışta, H. Örcün; 19. Yüzyıl işlemelerinden Seçkin Örnekler, Kültür ve Sanat, Türkiye İş Bankası, 1991.
20. Barışta, H. Örcün; Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk İşlemeleri TC. Kültür Bak. San’at Eserleri Dizisi/253, Türk Tarih Kurumu Bas., Ankara 1999.
21. Barkan, Ö. Lütfü; “Edirne Askeri Kassamına ait Tereke Defterleri (1545-1659), Belgeler, c.III, Ankara 1968, No:34.
22. Barkan, O.Lütfü; “İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri”, Belgeler, c.IX, s.13, Ankara 1979.
23. Baron de Tott; Türkler (18.yy) Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1975.
24. Batur, Enis; “Gelenek ve Gelecek Arasında Moda”, *Gergedan Dergisi*, Mart 1987, Sayı 1, s.7-30.
25. Bulut, Rukiye; “İstanbul Kadınlarının Kıyafetleri ve II. Abdulhamid’in Çarşafı Yasaklaması”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, İstanbul 1968, Sayfasız.
26. Cenkmen, Emin; Osmanlı Sarayı ve Kıyafetleri, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1948,
27. Çağatay, Uluçay, Harem II, Ankara 1988.
28. Çağman; “Tanzimattan Önce Selçuk ve Osmanlı Toplumunda Kadınlar, Katolog”, Çağlar Boyu Anadolu’da Kadın, İstanbul 1993.
29. Çağman; Selçuklu-Osmanlı Çağlar Boyu Anadolu’da Kadın-Anadolu Kadınının 1000 Yılı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
30. Çakır, Serpil; Osmanlı Kadın Hareketi; Metis Yayınları, İstanbul 1996.
31. Çetin, Atilla; “Tunuslu Muhammed As-Sanusi’nin Türkiye Anıları”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Renk-iş Ofset, Sayı 62, Temmuz 1992, s.22.
32. Çiçek, Kemal; “20. Yüzyılın Başlarında İstanbul Hayatı”, *Türk Dünyası, Tarih Dergisi*, Sayı 55, Temmuz 1991, s.15-20.
33. D’Ohsson, I. M.; Harem-i Humayûn, (Çev. Ayda Düz), A Paris De Lım Primerie de Monsieur, M. DCC: LXXXVIII, s.11-15.

34. Davis, Fanny; Osmanlı Hanımı, (Çev. Bahar Tırnakçı), Yapı Kredi Yayınları, 2377, I. Baskı, İstanbul 2006.
35. Delibaş, Selma; İşleme Sanatı, *Geleneksel Türk Sanatları*, Haz. Mehmet Özel, Kültür Bak., Apa Ofset Basımevi, İstanbul 1993, s.172-182.
36. Dirimtekin, Feridun; Ecnebi Seyyahlara Nazaran XVI. Yüzyılda İstanbul, İstanbul Üniversitesi Neşriyatı, İstanbul 1964.
37. Djevad, A.H.; Yabancılar Göre Eski Türkler, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1980.
38. Ergin, Muharrem; Dede Korkut Kitabı, Türk Dil Kur. Yayınları, Sayı 169, Ankara 1958.
39. Eröz, Mehmet; Türk Ailesi, Eğitimde Temel Kavramlar Serisi: 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977
40. Farre're, Claude; "Prenses Seniha'nın Yedi Mektubu", *Hayat Tarih Mecmuası*, Tifdruk Matbaacılık, Sayı 10, (Çev. Orhan Yüksel), İstanbul 1967, Sayfasız.
41. Fındıkoğlu, Fahri; "Tanzimatta İctimai Hayat ", *Tanzimat I*, Marif Matbaası, İstanbul 1940, s. 5-17.
42. Germaner, Semra; XVIII. Yüzyıl Resminde Elçilerle İlgili Törenler, "18. YY. Osmanlı Kültür Ortamı" Sanat Tarihi Der. Yayınları, Lebib Yalkın Yayınları, İstanbul 1998.
43. Goodwin, Godfrey; Osmanlı Kadınının Özel Dünyası, (Çev. Sinem Gül), Sabah Kitapları, Medya Ofset, İstanbul 1998.
44. Goodwin, James; "Eski Türk Kıyafetleri ve Güzel Giyim Tarzları, (Çev. Muharrem Feyzi), Hamid Bey Matbaası, İstanbul 1932.
45. Göcek; Fatma Müge; "18.YY Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları", Michigan Üniversitesi, Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları, Editör Maddine C. Zılfı, T.T. Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.
46. Gökalp, Ziya; Türk Medeniyeti Tarihi, Haz. Kazım Yaşar Koprıman, Afşar İsmail Aka, Kültür Bak. I Şer' i 8, Z. Gökalp Yayınları, İstanbul 1979.
47. Gökyay, Orhan Şaik; Evliya Çelebi Seyahatnamesi-Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zillî, I. Kitap, İstanbul-Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini, İstanbul 1996.
48. Gökyay; Dedem Korkudun Kitabı, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Kültür Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973.

49. Gönül, M.; Topkapı Müzesinde Bulunan Padişah Elbiseleri, Ankara Üniversitesi, Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1975.
50. Görünür, Lale; Semra Ögel; Osmanlı Kaftanları ile Entarilerinin Farkları ve Kullanılışları, *İ.T.Ü. Dergisi*, c.3, Sayı 1, Aralık 2006, s.60-75.
51. Gürçağlar, Aykut; “18. YY Birkaç Batılı Ressam Gözüyle Hayali İstanbul, 18. YY Osmanlı Kültür Ortamı, Sanat Tarihi Der. Yayınları, 3, İstanbul 1997.
52. Gürtuna, Sevgi; “Osmanlı Kadınının Giyim Kuşamı”, Osmanlı Ansiklopedisi, c.9, Temmuz 1997.
53. Hakkı, İsmet; “Ya Biz Ne Olacağız?” , *İkdam Dergisi*, 26 Ağustos 1908, No.5119, s.1-20.
54. Halaçoğlu, Yusuf; XIV-XVII. Yüzyılda Osmanlıda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Türk Tarih K. Yayınları, Ankara 1995.
55. Hamit ve Muhsin; Türkiye Tarihi, Devlet Matbaası, İstanbul 1930.
56. Harvey, Mrs of Ickwell, Bury, Turkish harems and Circassian Homes, Londra 1871.
57. Herald, Levant; L’emancipation de la Femme Turque, 15 Ağustos 1891, (Aktaran: A. Afetinan), Paris 1962.
58. Hilmi, Ziya; Türk Tefekkür Tarihi, C.1, Türk Tarih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1933.
59. İnankur, Zeynep; Semra Germaner, Oryantalizm ve Türkiye, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Sanat Yayınları, 4, İstanbul 1989.
60. İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, 1000 Temel Eser, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, Milli Eğitim Bas., İstanbul 1986.
61. İbn Bibi; el-Evami’ ul-Alaiyye, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1956.
62. İrepoğlu, G.; “Osmanlı Sarayında Mücevher”, Sanatsal Mozaik, Ekim 1996.
63. İrepoğlu, G.; “Osmanlı Sarayında Mücevher”, Sanatsal Mozaik, İstanbul 1996.
64. Jerüzalemi, M.F.; *Hayat Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı 24, Tan Matbaası, Aralık 1952, Cilt 2, s. 1191.
65. Kafadar, C.; Tanzimattan Önce Selçuklu ve Osmanlı Toplumunda Kadınlar, İstanbul 1993.
66. Kafesoğlu, İbrahim; Türk Milli Kültürü, Boğaziçi Yayınları, III. Baskı, İstanbul 1984.

67. Karal, Enver Ziya; Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri; *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s.15-35.
68. Kaşgarlı Mahmud; Divan-u Lügati't-Türk, (Çev. Besim Atday), C.I, Türk Dil Kurumu Yayınları, No: 521-524, T. Tarih Kur. Bas., Ankara 1985.
69. Kitapçı, Zekeriya “İsmet Hatun”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, İstanbul Ocak 1993, s.17-30.
70. Koçu, R. Ekrem; Tarihimizde Garip Vakalar, Atlas Yayınları, İstanbul 1968.
71. Koçu, R. Ekrem; Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Sümerbank Kültür Yayınları, Başnur Matbaası, I. Baskı, Ankara 1967.
72. Koloğlu, Orhan; İslam'da Başlık; Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1973.
73. Komşuoğlu, Ş.; A. İmer; Moda Resmi ve Giyim Tarihi, Devlet Kitapları, 1992.
74. Kuran, Ercümen; “Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri”, Türk Dünyası El Kitabı, C.1, Ankara 1992.
75. Küçükerman, Önder; 18. YY' da Osmanlı Yaşamında Sanayi Devriminin Yeni Ürünleri, Sanat Tarihi Der. Yayınları, 3, İstanbul 1997.
76. Lady Hornby; Constantinople During the Crimean War, Jhon Edward Taylor Publishing, Londra 1863.
77. Lady Montegü; şark Mektupları, Tercüme eden: Ahmet Refik, Hilmi Kitaphanesi, İstanbul 1933.
78. Laust, H.; Lapidus History of Islamic Societies, Damascus, 1952.
79. Maarif Vekaletince Muallimlerden Mürekkep Bir Heyet; Tarih, III. Kitap, Devlet Matbaası, İstanbul 1929.
80. Mantran, R.; XVI. Ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat (Çev. M.A. Kılıçbay), İstanbul 1991.
81. Marco Polo Seyahatnamesi, c.I, Haz. Filiz Dokuman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul Tarihsiz.
82. Mehmet İzzet Bey, Rehber-i Umur-u Beytiyye, c.3, Mahmud Bey Matbaası, Tarihsiz.
83. Moltke, H. Von; Moltke'nin Türkiye Mektupları (Çev. H. Örs), İstanbul 1974.
84. Moralı, Seniha; “Çarşaf Modası”, *Hayat Mecmuası*, Eylül 1960, s.200-225.
85. Mustafa Nuri Paşa; “Netayic-ül-Vukuat, (Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi), Sadeleştiren: Neşet Çağatay, c. III-IV, Türk Tarih K. Basımevi, Ankara 1992.

86. Nutku, Ö.; Tarihimizden Kültür Manzaraları, Kabalcı Yayınları, İstanbul 1995.
87. Onur, Nur; Moda Bulaşıcıdır, Epsilon Yayınları, Haziran 2004, İstanbul
88. Ortaylı, İlber; “18. yy Türk-Rus İlişkileri”, Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Sosyal Değişim, Ankara 2000.
89. Ortaylı, İlber; Batılılaşma Yolunda, Tarih, Merkez Kitapçılık, İstanbul 2007
90. Ortaylı, İlber; Osmanlı’yı Yeniden Keşfetmek, Timaş Yayınları, İstanbul 2006.
91. Ortaylı, İlber; Son İmparatorluk Osmanlı, Timaş Yayınları, İstanbul 2006.
92. Ortaylı, İlber; İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Timaş Yayınları, İstanbul 1987.
93. Turan, Osman; Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları 7, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1965.
94. Osmanoğlu, Ayşe; Babam Sultan Abdülhamid, Çağ Yayınları, İstanbul 1994.
95. Ögel, Bahaaddin; Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, 3. Baskı, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.
96. Ögel, Bahaeddin; İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, T.T.Kurumu Basımevi, III. Baskı, Ankara 1988.
97. Ögel, Bahaeddin; Türk Kültür Tarihine Giriş, c.III, Türk Tarih Kurumu Matbaası, İstanbul 1978.
98. Öz, Tahsin; Türk Kumaş ve Kadifeleri II, Maarif Matbaası, İstanbul 1951.
99. Özel, Mehmet; Geleneksel Türk San’atları, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.
100. Özkaya, Günseli; Tarih İçinde Kadın Hakları, Ankara, 1985.
101. Öztuna, Yılmaz; Büyük Türkiye Tarihi; Türkiye’nin Siyasi, Medeniyet, Kültür, Teşkilat ve Sanat Tarihi, C.II, Ötüken Yayınları, İstanbul 1977.
102. Öztürk, Necdet; Anonim Osmanlı Kroniği, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000.
103. Öztürk, Said; Askeri Kassamsa Ait 17. Asır İstanbul Tereke Defterleri, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1995.
104. Pakalın, M. Zeki; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I, Milli Eğitim Bak. Yayınları, İstanbul 2004.
105. Pardoe, J.; Yabancı Gözüyle 125 Yıl Önceki İstanbul (Çev. B. Şanda), İstanbul 1967.
106. Paul de R’egla; “Eski İstanbul’da Azınlıklar”, (Çev. Reşat Uzman), *Hayat Tarih Mecmuası*, Tifdruk Matbaacılık, Sayı 10, İstanbul 1965, Sayfasız.

107. Prensess Musbah Haydar; “20. Yüzyılın Başlarında İstanbul Hayatı”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, (Çev. Kemal Çiçek), İstanbul Temmuz 1991, Sayfasız.
108. Rado, Şevket; “Zifaf Töreni”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Doğan Kardeş Yayınları, c.1, İstanbul 1972 s.20-30.
109. Rambert, Lois; Notes et impressions de Turquie. L’Empire Ottoman sous Abdul-Hamid (1895-1905)(Türkiye’den notlar ve izlenimler, Abdulhamid Saltanatı), Cenevre-Paris, 1926.
110. Rccut; “Topkapı sarayında Kadınlar Dairesi”, (Çev. Hamdi Varoğlu), *Yeni Tarih Dergisi*, Mart 1959, Sayfasız.
111. Renda Günseli; “17. Yüzyıldan Bir Grup Kıyafet Albümü”, 17. YY Osmanlı Kültür Ortamı Sempozyum Bildirileri, Sanat Tarihi Der. Yayınları, 20-21 Mart 1997, İstanbul 1998.
112. Renda, Günseli; Türk Ressam diye anılan Jean Etrenne Liotard, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1978.
113. Rizk, Khoury Dina; “Ev İçinde ve Kamusal Mekânda Kadınlar”, George Washington Üniversitesi, Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları, Ed. Maddine C. Zilfi, Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.
114. Sahillioğlu, Halil; “XVII. YY Ortalarında Sırmakeşlik ve Altın-Gümüş İşlemeli Kumaşlarımız”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, s.16, İstanbul 1969, s.17-50.
115. Saraçoğlu, Fikret; Kendi Kaleminden bir Padişahın Portresi: I.Abdülhamid, İstanbul 2000.
116. Savaş, İbrahim; “Layiha Geleneği İçinde XVIII. Yüzyıl Osmanlı İslahat Projelerindeki Tespit ve Teklifler”, Bilig, Sayı 9, Ankara 1999.
117. Saz, Leyla; “Saray ve Harem Hatıraları”, *Yeni Tarih Dergisi*, Sayı 26, İstanbul Matbaası, İstanbul 1959, s. 630-750.
118. Saz, Leyla; Harem’ in İçyüzü (Düzenleyen S. Borak), Yapı ve Kredi Yayınları İstanbul 1974, s.223.
119. Sencer, Muzaffer; Osmanlı Toplum Yapısı, Eleştirel bir Yaklaşım, Ceren Yayınları, İstanbul 1995.
120. Shaw, S.; Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye (Çev. M. Harmancı), C.I., İstanbul 1994.
121. Sir Adolphus Slade Paşa; “Kaptan Paşa ile Karadeniz’de Bir Seyahat”, (Çev. Osman Öndeş), Hayat Tarih Mecmuası, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul 1972.

122. Sümer, Faruk; “Türk Destanları VIII”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s.70-90.
123. Sümer, Faruk; ” Türkmen Kadınları Hakkında Notlar”, *Tarih Dergisi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Tesisleri, İstanbul 1989, s.4-5.
124. Süslü, Özden; Tasvirilere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Yayınları, Sayı 35, Ankara 1989.
125. Şehsuvaroğlu, Halûk; “Sultan Mecid’in Küçük Kızı Fatma Sultan”, *Yeni Tarih Dergisi*, Sayı 32, Ekspres Matbaası, İstanbul 1959, Sayfasız.
126. Şem’idani-zade Fındıklılı Süleyman Efendi; Tarihi Mür’it-Tevarih II, (Çev. M. Aktepe), İstanbul 1978.
127. Şeref, Abdurrahman; Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul (Hazırlayan: T. Yücel) Kitabevi, İstanbul 1998.
128. Şevket Rado; “III. Mustafa’nın Kız Kardeşi Ayşe Sultan Nasıl Evlendi?”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul 1972, c.1. Sayfasız.
129. Reyhanlı, T.; İngiliz Gezginlere Göre XVI. Yüzyılda İstanbul’da Hayat (1582-1599), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983.
130. Talu, Ekrem Ercümen; “Eski Düğün ve Koltuklar”, *Yeni Tarih Dergisi*, Sayı 27, Ekspres Matbaası, İstanbul 1959, s.1150-1175.
131. Taşkiran, Tezer; Cumhuriyetin 59. Yılında Türk Kadın Hakları, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, 1973.
132. Tektaş, Nazım; Osmanlı Saraydan Sürgüne, Burak Yayınları, İstanbul 2000.
133. Tevfik Bey, S. Rıfat Bey; Tarih III, Devlet Matbaası, İstanbul 1931.
134. Tezcan, Hülya; “18. Yüzyılda Kumaş Sanatı”, *18. Yüzyılda Osmanlı Kültür Ortamı*, Sanat Tarihi Derneği Yayınları, 1998. s.1-30.
135. Tezcan, Hülya; “Saray Nakkaşhanesinin Erken Resim Programına göre Hazırlanmış Türk Kumaş ve İşlemeleri”, 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Ankara 1995.
136. Tezcan, Hülya; Osmanlı Sarayının Şıklığı, VIP, No:24, 1996.
137. Tezcan, H.; “Ferace Maddesi”, İslam Ansiklopedisi, C.12, İstanbul 1995, s. 1200-1220.
138. Topkapı Sarayında Deri Üzerine Yapılmış Eski Haritalar, Zaman Kitaphanesi, Ülkü Basımevi, İstanbul 1936.

139. Tosun, Mebrure; Kadriye, Yalvaç; Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Amrûl-Saduga Fermanı, T.T.K. Yayınları, Ankara 1975.
140. Tuğlacı, Pars; Osmanlı Döneminde İstanbul Kadınları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 1984.
141. Turan, Osman; Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti Türk Kültürünü Araştırma Enst. Yayınları, Sayı A1, Ankara 1965.
142. Turan, Şerafettin; Türk Kültür Tarihi-Türk Kültüründen Evrenselliğe, Bilgi Yayınları, Yenişehir, Ankara, Tarihsiz.
143. Turhan, Mümtaz; Kültür Değişimleri, Sosyal Psikolojik Bakımından Bir Tetkik; M.E. Basımevi, İstanbul 1969.
144. Türk Tarih Cemiyeti; Tarih, Devlet Matbaası, İstanbul 1933.
145. Uluçay, Çağatay; Haremden Mektuplar, Vakıf Matbaası, Ankara 1992.
146. Umur, S.; “Kadınlara Buyruklar”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, İletişim Yayınları, Ekim 1988, s.58-72.
147. Uzunçarşılı, İ. Hakkı; Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı, Türk Tarih Cemiyeti Yayınları, Ankara 1945.
148. Ülkütaşır, M.Şakir; “Uygur Türklerinde Kadın”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Tifdruk Matbaa, Sayı:10, İstanbul 1965.
149. Ünver, Süheyl; Geçmiş Yüzyıllarda Kıyafet Resimlerimiz, T.T.Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
150. Van Mour; Onsekizinci Yüzyılın Başında Osmanlı Kıyafetleri, Paris 1714, Şevket Rado, (Çev. Cenap Yazansoy), İstanbul 1980.
151. Walch, Robert; “XVII. Yüzyıl İstanbul’unda Harem”, (Çev. Aydın Filiz), *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı 10, Tifdruk Matbaa, İstanbul 1957.
152. White, C.; Three Years in Constantinople, Henry Colburn Publisher, Londra 1845.
153. Yılmaz, Muammer; “Osmanlı Hareminin İç Yüzü”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Temmuz 1992, s.67.
154. Yöresel Türk Kıyafetleri, Resim Albümü, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1970.
155. Yusuf Has Hacib; Kutadgu-Bilig; (Çev. Reşit Rahmeti Arat), II. Baskı, T. Tarih Kurumu Yayınları, II. Seri, No. 20, Ankara 1974.

ÖZGEÇMİŞ

1965 yılında İstanbul’da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Kayseri’de tamamladıktan sonra Erciyes Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Makina Mühendisliği Bölümü’nden 1987 yılında mezun oldu. Bir müddet serbest çalıştıktan sonra dersane öğretmenliği ve idarecilikte bulundu. 1997 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları bölümünde bilimsel hazırlık programına başladı. Halen Özel Ak-Fen Motorlu Taşıt Sürücüler Kursu’nda idarecilik ve öğretmenlik görevini sürdürmektedir. Evli ve iki çocuğa sahiptir.

Adres: Özel Ak-Fen MTSK, İnönü Bulvarı Yavuz İş Merkezi, Melikgazi/Kayseri

Telefon: 532 7685833

E-posta: fusunbayer@hotmail.com